

Українська література

в загальноосвітній школі

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
НАПН УКРАЇНИ

Науково-методичний журнал

№ 9, вересень 2014

Свідоцтво про реєстрацію
Серія КВ № 3352

Передплатний індекс 22410

Видається з січня 1999 року

Головний редактор

Н. М. Логвіненко, канд. пед. наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Н. М. Бібік, д-р пед. наук
М. С. Вашуленко, д-р пед. наук
С. А. Гальченко, канд. філол. наук
Н. Б. Голуб, д-р пед. наук
А. В. Градовський, д-р пед. наук
А. Б. Гуляк, д-р філол. наук
С. О. Жила, д-р пед. наук
В. О. Зайчук, канд. пед. наук
А. Й. Капська, д-р пед. наук
Л. І. Мацько, д-р філол. наук
В. В. Оліфіренко, канд. пед. наук
С. П. Паламар, канд. пед. наук
В. Ф. Погребенник, д-р філол. наук
П. І. Розвозчик, заслужений учитель України
Г. Ф. Семенюк, д-р філол. наук
А. Л. Ситченко, д-р пед. наук
О. В. Слоньовська, канд. філол. наук
В. І. Шуляр, канд. пед. наук,
заслужений учитель України
Т. О. Яценко, канд. пед. наук

Редактор **Олена Черниш**

Верстка, дизайн **Дмитро Лебедь**

Постановою Президії ВАК України
від 14.04.2010 р. №1-05/3
науково-методичний часопис
«Українська література
в загальноосвітній школі»

включено до переліку наукових видань України

Затверджено вченою радою
Інституту педагогіки НАПН України
Протокол № 7 від 15 вересня 2014 р.

За підтримки видавництва
«Антросвіт»

481—37—70

**04053, Київ-53,
вул. Артема, 52-Д**

**Редакція журналу
«Українська література
в загальноосвітній школі»**

E-mail: ukr_lit@ukr.net

ЗМІСТ

Портрети вчених-методистів України

Куцевол Ольга. Методика літератури, натхнена ОЗОН-ом.
До 60-річчя від дня народження Анатолія Фасолі. 2
Бійчук Галина. Учитель учителів. 7

Фахові проблеми

До 150-річчя від дня народження Михайла Коцюбинського
Нежива Людмила. «Прагнути життя, усіма тягнутися
до його фібрами своєї істоти»: вивчення імпресіонізму
на прикладі новели «Intermezzo» М. Коцюбинського. 8

До 200-літнього ювілею Тараса Шевченка

Привалова Світлана, Мова Ольга. Людина і природа
у творчості Т. Шевченка-поета і Т. Шевченка-художника. 12
Ярошук Ганна. Романтична ідея
незнищенності справжнього кохання, краси, вірності.
Урок за баладою Т.Г. Шевченка «Тополя». 15

Родоцентрична педагогіка

Азьомов Віктор. Вибір на перехресті духовних цінностей.
Вивчення балади Т. Шевченка «Тополя» у 7 класі. 17

Сучасний урок літератури: методика і досвід

Зайцева Наталія. Два уроки з вивчення творчості
Володимира Сосюри. 21
Коритько Валентина. Урок за поемою Миколи Вороного
«Євшан-зілля». 27

Література рідного краю

Небеленчук Ірина. Вивчаємо мемуарну літературу
про місто Єлисаветград. Організація навчально-дослідницької
діяльності учнів. 30
Проскочило Наталія. Багатогранність літературного таланту
Якова Мамонтова. Урок літератури рідного краю. 33

До 120-річчя від дня народження Олександра Довженка

Гриневиц Володимир. Олександр Довженко і Глухів. 35

Літературознавство і школа

Коврігіна Лілія. Роль родинного оточення,
самоосвіти та суперечностей доби в становленні
творчої особистості Зінаїди Тулуб. 40

Позакласні заходи

Бабійчук Тамара. Вечір пам'яті «Сильна духом».
Присвячується 90-річчю від дня народження Зої Милашевської. . 45

*З електронною версією нашого часопису
(в скороченому вигляді) можна ознайомитися
за адресою: didactics.ucoz.ua*

Індекс видання 22410

Формат 60x84/8. Обл. - вид. арк. 5,60 Зам. 14-
Друкарня ТОВ «ЗАДРУГА»
м. Київ, вул. Фрунзе, 86

© «Українська література в загальноосвітній школі», 2014

УДК 373.5.091.3-029:9:929 Фасоля

Методика літератури, натхнена ОЗОН-ом

До 60-річчя від дня народження Анатолія Фасолі

Ольга Куцевол,

доктор педагогічних наук,

професор Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

У статті окреслено основні віхи наукового становлення вченого-методиста Анатолія Миколайовича Фасолі, розкрито теоретико-методичні засади напрацьованої ним концепції особистісно зорієнтованого навчання української літератури в середній школі.

Ключові слова: історія методики навчання української літератури, особистісно зорієнтоване навчання, особистісно зорієнтований урок, суб'єктність учня-читача, Анатолій Фасоля.

У сучасній методиці навчання української літератури останні два десятиліття спостерігається особливо активний розвиток. Він двохвекторний: методисти-науковці теоретично обґрунтовують нові концептуальні засади викладання предмета в динамічних умовах розбудови національної школи; учителі-новатори експериментують, комбінують, удосконалюють, винаходять авторські методи, прийоми, види навчальної взаємодії на уроках літератури. Проте варто визнати, що інколи ці спрямування не перетинаються, бо теоретики частенько відірвані від шкільних реалій, а ентузіасти-практики не завжди здатні підвестись до рівня наукових узагальнень. Щасливий той учений, який зумів поєднати у своїх дослідженнях обидва напрямки, зміг розробити нову концепцію методики, що виросла з насущних потреб школи.

Таким науковцем є, на нашу думку, Анатолій Фасоля – автор концепції особистісно зорієнтованого навчання української літератури в середній школі, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України. Ідеї ОЗОН (промовиста аббревіатура із заголовних літер словосполучення – **О**собистісно **З**орієнтоване **Н**авчання!) уже понад десятиліття об'єднують учителів багатьох шкіл України.

Ретроспективно оглядаючи педагогічний шлях Анатолія Миколайовича, можемо сказати, що його

прихід до авторської методики цілком закономірний. Мати – Марія Миколаївна Ярова – учитель молодших класів. У рідному Голубечому Крижопільського р-ну на Вінниччині її з вдячністю згадує й до сьогодні шанує не одне покоління односельців. Працював у школі й батько, Микола Еммануїлович. У родині любили книгу, пісню, дотепне слово. Анатолій Миколайович вважає, що йому пощастило: «Бути сином Миколи Фасолі, сином Марії Миколаївни – це й гордо (гонорово!), і відповідально. Учився і вчуся в них любові до людей, до життя, твердості й незламності духу, оптимістичного (попри все!) погляду на світ, відповідальності за свою справу. У бабусі вчився любити «просто так», за те, що ти є...».

Очевидно, саме завдячуючи спадковості, рано долучився до читання. Одна з найперших книг, яка вразила й запам'яталась (а може, у чомусь і визначила подальші літературні захоплення) – давньогрецькі міфи та легенди. Уже в підлітковому віці зрозумів: книги дають розраду. Коли на душі сумно, важко, гірко, прикро, візьмеш до рук книжку – і через якийсь час із подивом помічаєш, як відновлюєшся, оживаєш.

Ще одним щасливим фактом свого життя А. Фасоля вважає зустрічі з гарними, високоінтелектуальними людьми. Це насамперед перша вчителька – Анастасія Хомівна Думанська, згодом учителька української мови і літератури Крижопільської ЗОШ № 2 Ростислава Дем'янівна Блажей. Їй Анатолій Миколайович завдячує вибором професії. А ще директорів школи Григорію Костьовичу Блажею та вчителю історії Веніаміну Костянтиновичу Оліфіренку.

Визначальний вплив на формування фахових та педагогічних інтересів майбутнього вчителя-словесника мало навчання у Вінницькому державному педагогічному інституті. Тут у часи його студентства (1971-1975 рр.) працювала ціла плеяда відданих науці й залюблених у педагогічну справу викладачів, майстрів, кожен з яких водночас вражав чимось неповторним. Професори Василь Митрофанович Борщевський – енциклопедичністю знань і феноменальністю пам'яті, Петро Семенович Дудик – інтелектуальністю в манерах та спілкуванні зі студентами. Доценти Зіновій Мануїлович Грузман – доброзичливістю в сприйнятті людей і легкою іронією в погляді

на світ та самого себе; Болеслав Адамович Буяльський – чарівним володінням слова (враження від його виразного читання живуть у пам'яті, ніби це вчора було). Професор Ангеліна Петрівна Коржупова, доценти Анатолій Гурійович Кващук, Михайло Михайлович Потупейко та багато інших... А. Фасоля, який уже й сам має чимало учнів, якось сказав про своїх Учителів: «Кожного хочеться згадати й кожному вклонитися, бо вчили не лише предмету, а й жити, любити світ і людей, бути вимогливим до себе й поблажливим до інших». А ще наш ювіляр вважає, що йому пощастило на однокурсників, більшість з яких були об'єднані любов'ю до літератури.

У світ поетичного слова здібного юнака благословив поет Анатолій Агафонович Бортняк, рекомендувавши до друку його перші вірші. Володіти усним словом навчав Євген Юхимович Київський – редактор Вінницького обласного радіо, де підпрацьовував студент-філолог.

Після закінчення педінституту почався шкільний марафон А. Фасоли довжиною у 20 років: Брацлавська СЗШ № 1 на Вінниччині, СЗШ № 11 у Вінниці, Гірська СЗШ на Київщині. Анатолій Миколайович зізнається, що до вчительського столу став сповнений сил, енергії й... амбітних планів «змінити світ». Щедро ділився знаннями з учнями, жорстко вимагав відповідного результату. За декілька років учительської праці побачив: учні знали предмет і... не любили літературу. Треба було щось змінювати. Почав зацікавлювати різноманітним фактажем – слухали із задоволенням. Упроваджував у шкільну практику проведення літературних вечорниць, фольклорних свят, інсценізацій художніх творів – це приваблювало дітей до уроків літератури та позакласної роботи. Завзятий експериментатор з радістю констатував: покращилося ставлення до предмета. Водночас побачив, що... знизився рівень учнівських знань. Період романтичного дон-кіхотства завершувався: Анатолій Миколайович розумів, що потрібні кардинальні, а не декоративні зміни. Думав, шукав і почав мудрішати – змінювати себе: бачення ролі предмета й педагога.

Так за кілька років важкого труда, пошуків і знахідок учитель А. Фасоля визрів до переконання: література повинна допомогти учневі зрозуміти себе, світ і себе-у-світі. Словесник має сприяти розкриттю потенційних можливостей своїх вихованців, спонукати їх до випробування в різних ролях, аби, зрештою, вони знайшли своє місце, зробили вибір і самореалізувались.

У правильності обраного вектора ствердився після знайомства з книгами Є. Ільїна й штудіювання праць українських учених-методистів О. Бандури, Т. і Ф. Бугайків, Н. Волошиної, Є. Пасічника, Б. Степанишина та ін. Відчув дієвість цієї ідеї – вивчення літератури не як самоціль, а як засіб пізнання людини – на зміні атмосфери на уроках: вона стала більш довірливою, теплою, учні почали з охотою читати програмові твори, щоб подискутувати над порушеними в них проблемами. Незнання школярами якогось конкретного історико-теоретико-літературного фактажу (причини ж бо, як буває в житті, найрізноманітніші) не впливало так гостро на їхнє ставлення до предмета.

Поступово накопичувався досвід – хотілося ділитися ним, бачив, що колеги з інших шкіл повторюють ті ж помилки. І прагнулось нових здобутків, знову й знову переживати ні з чим незрівнянне задоволення, коли учні

виходили з уроку з осяяними очима, коли відчував: щось зрушилось у їхніх душах, судженнях... І це «щось» відбулось завдяки осмисленню літературного твору й тобі...

З часом Анатолій Миколайович дійшов думки про необхідність узагальнення своїх емпіричних знахідок і дослідження теоретичних засад проблеми, що виводило його на нову орбіту – у 1995 р. став співробітником Інституту педагогіки НАПН України, хоча з роботою в школі ще кілька літ не міг «розпрощатися»: був, так би мовити, «граючим тренером» – практикуючим науковцем. Крок за кроком опановував мудрість навчання й виховання літературою, почав роботу над кандидатською дисертацією «Формування духовного світу особистості в процесі вивчення української літератури (9–11 класи)» під керівництвом доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента НАПН України Ніли Йосипівни Волошиної.

Добрий науковий гарт молодий дослідник отримав під час навчання в Педагогічному інституті Українського Вільного Університету в Мюнхені (1994–1996 рр.), де підготував і захистив магістерську роботу про творчість Уласа Самчука. Особливо запам'ятались лекції та спілкування з його викладачами: Дмитром Штогрином, Лесею Кисілевською-Ткач, Мирославою Вербовою-Онух, Володимиром Косиком, Ярославом Розумним, вибудовані як запрошення до спільних розмислів й оцінок письменницьких персоналій, фактів і подій історичного та літературного процесу.

Анатолій Миколайович розповідає, що робота у фондах бібліотеки цього закладу дала унікальну можливість ознайомитися з письменством української діаспори, прочитати твори, замовчувані довгі роки в материковій Україні, опрацювати значний масив літературно-критичних та архівних матеріалів, досі не відомих широкому колу дослідників. З Німеччини аспірант А. Фасоля привіз цілу валізу книжок, які використав при написанні посібника «Великий учитель свого народу: Вивчення творчості Уласа Самчука в середній школі. 7–8 кл., 10–11 кл.» (2000), а також у роботі над дисертаційною темою.

У 2000 р. дисертація була успішно захищена в спеціалізованій ученій раді при Інституті педагогіки НАПН України, і А. Фасоли було присвоєно науковий ступінь кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська література). Та цей фініш був лише стартом нового дослідження, що стало темою докторської дисертації науковця – «Теоретико-методичні засади особистісно зорієнтованого навчання української літератури в основній школі». Анатолій Миколайович вважає свій прихід до особистісно зорієнтованого навчання закономірним і логічним. Теми, які опрацьовував до цього, стали сходинками до цілісного бачення проблеми формування учня-читача на засадах ОЗОН-у.

Уже перші кроки з реалізації методологічної ідеї та загальнодидактичної моделі її втілення засвідчили наявність численних проблем, зокрема: де взяти час на забезпечення особистісного підходу, формування суб'єктності учня-читача? наскільки життєздатною є ця ідея в реаліях сьогодення? і взагалі, «воно комусь потрібно?», якщо шкільна програма з української літератури так і залишається предметоцентричною й інспектуючі органи запитують учителя не про особистісний розвиток вихованця, а про конкретні знання та вміння (здебільшого предметні на рівні репродукції)?

А. Фасоля невтомно шукав відповіді на ці та інші запитання й твердо вірив: за ОЗОН-ом майбутнє! Першими у 2004 р. долучились до апробації напрацьованої ним концепції вчителі Бориспільщини, згодом до них приєдналися ентузіасти з Білої Церкви, Вінниччини, Чернігівщини, Дніпропетровщини, Києва, Одеси, Новограда-Волинського, інших регіонів, міст і сіл України. Це був справжній педагогічний пошук, що вияскравив ще одну вкрай гостру проблему: готовність учителя до інноваційної діяльності, власне, до методичної творчості. Готовність фахову (знаю, умію, можу) і психологічну (хочу впроваджувати інновації колеґ і напрацьовувати власні).

Досвід співпраці з кращими освітянами (а у творчі групи, певно ж, ішли кращі) засвідчив:

1) таких учителів не так уже й багато, як того хотілося б, тим паче що інколи доводиться працювати в умовах, коли пошук не лише не заохочується, а й почасті викликає в різних освітянських інстанціях скепсис, байдужість, а то й несприйняття;

2) ідея має розроблятися на рівні технології. Це за умови, якщо не обмежуватися декларацією необхідності розбудови шкільної літературної освіти на засадах особистісно зорієнтованого навчання, а прагнути зробити його реальністю.

Зрештою, тих, хто хотів випробувати новітню освітню парадигму, а також себе самого, виявилось не так уже й мало, і сьогодні особистісно зорієнтоване навчання увійшло в шкільну практику не лише як методика, а й технологія. І найбільша заслуга в цьому членів лабораторії особистісно зорієнтованого навчання української літератури Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. У цьому випадку, як-то кажуть, «зірки зійшлись», й ідея створення лабораторії ОЗОН була підтримана на рівні тодішнього керівництва обласного управління освіти і науки (начальник управління І.В. Ветров), Рівненського ОІППО (ректор канд. пед. н. М.А. Віднічук) і знайшла палкого прихильника і вмілого модератора в особі М.А. Піддубного (завідувача кабінету української мови, української і зарубіжної літератур РОІППО). Саме їм, а ще працівникам районних і міських управлінь освіти, методичних служб, шкільним адміністраціям навчальних закладів, що стали майданчиками для апробації технології ОЗОН, дякує А. Фасоля за реалізацію своєї мрії. Тепер він прагне, щоб особистісно зорієнтоване навчання літератури стало реальністю не лише в практиці членів лабораторії, а і в усьому регіоні та Україні; щоб учителі-словесники, оволодівши цією методикою, не лише самі реалізували її, а й передавали іншим.

ОЗОН у контексті шкільної літературної освіти спрямоване найперше на досягнення таких цілей:

- підвищення професійного рівня словесників і забезпечення їхньої готовності до самостійної інноваційної діяльності;

- забезпечення особистісного та читацького розвитку учнів.

А. Фасоля переконаний, що саме це має стати основним надбанням дослідно-експериментальної роботи (будь-якої творчої групи над будь-якою темою).

Про результати діяльності творчих груп, що впроваджують ОЗОН-технології, говорять їх учасники. Наведемо кілька саморефлексій, які довелося прочитати у вчительських анкетах під час роботи дослідницьких майданчиків на Всеукраїнському фестивалі педагогічних ідей «Мій особистісно зорієнтований урок»,

що проводяться традиційно в м. Новограді-Волинському Житомирської обл.

У відповідях на запитання: «Що Ви вважаєте найбільшим особистим досягненням у форматі роботи лабораторії?» найчастіше читаєш:

...переосмислення ролі вчителя й учня на уроці: обидва вони є його творцями, суб'єктами навчальної діяльності;

...кардинальну зміну стилю викладання української літератури;

...можливість постійно експериментувати;

...подолання невпевненості, набуття віри в себе, у власні сили;

...появу прагнення зрозуміти учня й сприяти йому в самореалізації;

...переосмислення методики проведення уроку української літератури;

...набуття вміння працювати в згуртованому колективі односторонців, упроваджувати методику ОЗОН, утверджувати й поширювати його ідеї.

Наголосимо, що це відгуки не новачків в освіті: у складі Рівненської лабораторії сьогодні працює 5 старших учителів, 18 вчителів-методистів, 1 заслужений учитель України й, що особливо значущо, один кандидат педагогічних наук, професійне й наукове зростання якого стимулювала участь в експерименті та наукове керівництво А. Фасолі.

Обмін ОЗОН-івців (з'явився в методиці й такий термін) набутим досвідом дає підстави говорити про позитивні зрушення в професійно-мотиваційній сфері учасників експериментальних лабораторій. Ось як оцінює вплив ОЗОН-технологій учитель Гоцанської СЗШ Рівненської обл. С.В. Ревчук: «Особистісно зорієнтоване навчання для мене – це можливість стати для учня другом, порадиником, співрозмовником, організатором і помічником у навчанні. Ця система забезпечує умови для розвитку кожної дитини, вона сприяє формуванню життєвих компетентностей, підвищує успішність, дає можливість виразити себе... Робота в складі лабораторії дала мені впевненості, навчила чітко розподіляти час і здружила з людьми, небайдужими до своєї професії, творчими, цікавими й винахідливими. Як читач, я стала уважнішою до кожного слова, навчилась «бачити» ці слова, «смакувати» їх і звертати увагу учнів на них».

А ось думка вчителя Володимирецького районного колеґіуму І.В. Слотницької: «Долаючи крок за кроком непростий шлях від традиційного уроку до уроку особистісно зорієнтованого, зрозуміла, що ОЗОН – це чітка, логічно вибудована система, а особистість зі своїми відчуттями, почуттями, переконаннями, життєвими цінностями та ідеалами – вісь, навколо якої вона обертається».

А що ж учні? Ось кілька відповідей з анкет школярів, навчання яких здійснюється за ОЗОН-технологіями:

...я навчилась керувати своєю читацькою діяльністю, ставити цілі на уроці й досягати їх;

...мені подобається відкрити, щире обговорення на уроці прочитаних творів, коли вчителька не нав'язує своєї думки, не заставляє переказувати мудрі слова з «критики», а запитує нашу думку, навіть якщо вона неправильна чи розходиться з її особистістю;

...особливо важливо, що ми в класі навчилися чути один одного, сперечатись, відстоювати власну позицію, але водночас поважати думку іншого;

...мої однокласники і я стали більш упевненими, толерантними, у багатьох зник страх неправильної відповіді.

Результати анкетування підтверджують: учні стають свідомими суб'єктами навчальної діяльності, і це ще одне вагоме досягнення дослідно-експериментального навчання.

Чимало набутків членів лабораторії з успіхом можуть бути застосовані (багато що вже реалізується) у практиці шкільної літературної освіти в інших регіонах України. Колективом розроблено календарне й поурочне планування уроків з української літератури для 5, 6, 7 і 8 кл.; видано курс лекцій для слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних кадрів «Особистісно зорієнтоване навчання: сутність, основи, технології» (А.М. Фасоля, О.В. Гаврилюк), навчальні посібники «Організація читацької діяльності на особистісно зорієнтованому уроці літератури: З досвіду роботи науково-дослідної лабораторії особистісно зорієнтованого навчання української літератури Рівненського ОІППО» (Бібліотечка «Дивослова». – 2012. – № 9/10), «Формування суб'єктності учня-читача в умовах особистісно зорієнтованого навчання: Планування та моделювання уроків української літератури в 5 кл. I семестр; II семестр» (Рівне: Рівненські обереги, 2013), а також численні статті в методичних часописах, що були визнані редакційними колегами як кращі в різних номінаціях.

Члени лабораторії брали активну участь в обласних, регіональних, Всеукраїнських семінарах та конференціях; I, II і III Всеукраїнському фестивалі педагогічних ідей «Мій особистісно зорієнтований урок», де проводили майстер-класи, відкриті уроки, виступали з повідомленнями, ділились досвідом і секретами педагогічної майстерності.

У результаті творчого пошуку члени лабораторії одержали відповіді на такі актуальні питання: структура особистісно зорієнтованого уроку, зокрема вступних і заключних занять; типологія уроків літератури; робота із суб'єктним досвідом; формування суб'єктності учня-читача; діалогічне прочитання художнього твору; організація рефлексивно-оцінювальної діяльності та ін.

Найголовнішим результатом є, на нашу думку, з'ясування сутності й специфіки організації читацької діяльності на особистісно зорієнтованому уроці та методики формування суб'єктності учня-читача.

Суб'єктність учня-читача розглядається як інтегрована якість, здатність школяра до усвідомленої й осмисленої саморегуляції читацької діяльності, здійснення читацького саморозвитку. **Читацька діяльність**, організована на засадах особистісно зорієнтованого навчання, – це процес діалогічної взаємодії учня і вчителя з текстом, а також учнів з учителем і поміж собою з метою засвоєння змісту твору, розкриття авторської позиції, творення індивідуальних смислів як засобу читацького й особистісного саморозвитку.

Однією з основ особистісного становлення школяра є **читацький розвиток**, який, спираючись на акмеологічну концепцію читання (В. Бородіна), трактується А. Фасолею як процес кількісних і якісних змін у читацькій самосвідомості, діяльності та спілкуванні. У процесі читацької діяльності на особистісно зорієнтованому уроці літератури учень не лише оволодіває предметними знаннями та вміннями, розвиває читацькі якості, тут відбувається найголовніше – становлення суб'єктності учня-читача, що передбачає засвоєння

пов'язаних із читацькою діяльністю понять, розвиток рефлексивно-оцінювальних умінь як засобу формування образу «Я-читач (реальний, бажаний, ідеальний)», оволодіння діяльнісним циклом (вироблення вмінь визначати цілі й засоби та стратегії читацької діяльності, планувати, здійснювати, рефлексувати й оцінювати її та власний читацький розвиток).

Результат читацької діяльності – компетентний читач, здатний залежно від конкретних потреб і настанов самостійно обирати книгу та стратегію роботи з нею, сприймати, інтерпретувати й оцінювати текст, відчувати естетичну насолоду від читання.

Особистісно зорієнтований урок літератури має специфічні ознаки (зазначимо кілька основних):

предметний матеріал слугує засобом особистісного розвитку школяра;

учитель за «відправну точку» при плануванні навчальної взаємодії бере суб'єктний досвід учня й «повертається» до нього після опрацювання навчального (предметного) матеріалу, аби допомогти вихованцеві усвідомити особистісне значення вивченого;

первинним є створення учнем власного освітнього продукту (есе, запитання, діалог, асоціації з приводу певної пов'язаної з виучуваним матеріалом проблеми);

забезпечується становлення суб'єктності юного читача (не лише вироблення предметних умінь, а й оволодіння здатністю керувати читацькою діяльністю й осмислювати її, відстежувати свій шлях до читацької вершини – акме);

словесник позиціонується на уроці не лише як наставник, а насамперед як більш досвідчений читач, що бесідує з ним неофітом країни Літератури, і разом вони є рівноправними співрозмовниками про важливі для обох ціннісно-сміслові проблеми (Б. Степанішин);

процес навчання базується на діяльнісній основі та багатовекторному діалозі: учень – учитель, учень – автор, літературний герой, учень-читач із самим собою, учень – однокласники (Г. Токмань);

суб'єкт-суб'єктні відносини учасників навчального процесу забезпечують умови для творчого розвитку вчителя, становлення його як суб'єкта педагогічної діяльності.

Особистісно зорієнтований урок має свою **структуру**: *мотиваційний етап*, де відбувається емоційне налагодження співпраці, актуалізація суб'єктного досвіду й опорних знань учнів; *етап цілевизначення й планування* (учні оволодівають уміннями ставити цілі й планувати свою читацьку діяльність); *етап опрацювання навчального матеріалу* (предметна й загальнонавчальна діяльність, що перемешується після окремих етапів з рефлексивною), *рефлексивно-оцінювальний етап* (аналіз й оцінювання процесу, результату діяльності й пов'язаних із цим почуттів, співвіднесення досягнутого й запланованого, визначення особистісних смислів вивченого, оцінювання особистого читацького розвитку).

Тут, власне, маємо говорити про дидактичну структуру, що, як підкреслюють учні, «є постійною і в діяльності вчителя виступає у вигляді загального припису, загального алгоритму уроку» (І. Підкасистий), регулюючи діяльність педагога. Перелік методів, прийомів, видів учнівської діяльності зазначається в методичній підструктурі заняття, яка є рухливою й динамічною, що

забезпечує учителеві можливість творчого підходу до планування та проведення заняття. Рухливими є межі і між макроетапами (скажімо, словесник актуалізує суб'єктний досвід на прикладі нового навчального матеріалу; проведення рефлексії й оцінювання результатів навчальної діяльності може бути домашнім завданням та ін.).

Однак у підсумку така робота обов'язково має бути проведена, оскільки лише її системність і систематичність (тим більше в умовах часового цейтноту, у якому постійно знаходиться словесник) забезпечує досягнення позитивного результату.

А. Фасоля, узагальнюючи досвід упровадження особистісно зорієнтованого навчання, обстоює необхідність **розширення типології уроків літератури**, де, окрім звичних для вчителя типів, класифікованих за дидактичною метою (засвоєння нових знань і формування вмінь; застосування знань і вмінь; узагальнення й систематизації знань, закріплення вмінь; контролю знань, умінь і навичок), слід виокремити ще й такі різновиди: урок ціле- й смислевизначення щодо виучуваного матеріалу та урок оцінювання та корекції навчальної діяльності. До речі, пропонуємо скоригувати назви двох останніх типів, додавши частини «само-», що увиразнюватиме провідну роль самих учнів у цих процесах.

Дидактична мета уроків ціле- та смислевизначення щодо виучуваного матеріалу – орієнтаційно-мотиваційна. На основі ознайомлення зі змістом виучуваного матеріалу на тему/семестр/рік (подається блочно), цілями, що пропонує вчитель, учні визначають особисті пріоритети, смисли, рівень домагань щодо розвитку читацьких умінь, освоєння матеріалу тощо.

Дидактична мета уроків самооцінювання й самокорекції навчальної діяльності – рефлексивно-оцінювальна. Цей тип нагадує традиційні уроки контролю знань, умінь і навичок, однак мають суттєву різницю: відрефлексовуються й оцінюються не лише предметні, а й надпредметні, зокрема оргдіяльнісні вміння. Учитель упродовж вивчення теми (семестру, навчального року) відслідковує формування в учня здатності до самоорганізації, самонавчання, формує необхідні рефлексивні й оцінні вміння. Відтак необхідним є зіставлення суб'єктом навчальної діяльності запланованого й досягнутого, визначення причин неуспіху чи запоруки успіху, що стане «відправною точкою» самостійного (чи з допомогою вчителя) планування наступного етапу навчання.

Як бачимо, становлення особистісно зорієнтованого навчання літератури відбувається «на стику» наук (що, зрештою, відповідає тенденціям сьогодення): психології, педагогіки, психолінгвістики, акмеології, літературознавства, методики навчання літератури та

ін. З цих позицій А. Фасоля вважає необхідним розширення кола методів навчання літератури, до яких долучає адаптовано стосовно специфіки предмета методи стимулювання та мотивування читацької діяльності; методи організації та здійснення читацької діяльності; методи рефлексії й самоконтролю.

Згаданий Фестиваль педагогічних ідей «Мій особистісно зорієнтований урок», на якому мені пощастило бути членом організаційного комітету та учасником, – ще одна форма гуртування ентузіастів-однотумців. Затребуваність такої організаційної форми роботи підтверджує незмінно зростаюча кількість його учасників та географія їх представлення: I Фестиваль (2010) – понад 150 осіб з 12 областей України і м. Києва; на II Фестивалі (2011) загальна кількість присутніх із 16 областей України, м. Києва, гостей з Росії та Молдови склала понад 250 чоловік; у минулому 2013 р. у різноманітних заходах III Фестивалю було задіяно понад 300 учасників із 18 областей України, м. Києва та країн близького зарубіжжя.

I тут знову думається про чудодійну здатність ОЗОНу та А. Фасолі гуртувати навколо неординарні особистості. Стосовно Всеукраїнського фестивалю – це його незмінний модератор, начальник інформаційно-методичного центру управління освіти і науки Новоград-Волинської міської ради Павло Казимирович Ліневич. Активність життєвої позиції й чуття істинних, а не позірних інновацій – це про нього. У спілкуванні з ним та вчителями-новаторами Новограда-Волинського народилась ідея створення в цьому місті творчої групи словесників з проблем упровадження особистісно зорієнтованого навчання української літератури, яка плідно працює ось уже п'ять років.

Попереду нові плани, нові ідеї, пошуки відповіді на нові й нові запитання... Як особистісно зорієнтоване навчання співвідноситься із компетентнісним? Яким має бути інструментарій реалізації компетентнісного підходу: компетентнісно зорієнтовані завдання, задачі, тести? Як оцінювати особистісне зростання учня? Як побороти нехоть до читання сучасної юні, захопленої привабами інформатизованого світу, сформувати в неї стійкий інтерес до книжки? І чи не найважливіше: коли ж, нарешті, українська освіта, зокрема й літературна, стане особистісно зорієнтованою?

Побажаємо Анатолію Миколайовичу Фасолі подальшої реалізації своєї концепції. І далі продовжувати жити й дихати ОЗОН-ом. Нехай Всевишній дарує на Ваші добрі справи сили, здоров'я, енергію, вірних друзів, однотумців і послідовників! І посилає многая благія літа!

В статье представлены основные вехи научного становления ученого-методиста Анатолия Николаевича Фасоли, раскрыты теоретико-методические основы созданной им концепции личностно ориентированного обучения украинской литературе в средней школе.

Ключевые слова: история методики обучения украинской литературе, личностно ориентированное обучение, личностно ориентированный урок, субъектность ученика-читателя, Анатолий Фасоля.

The article outlines the key milestones of the formation of the scientist-practitioner Anatoliy Mykolayovych Fasola and reveals the theoretical and methodical bases of the concept of learner-centered education of Ukrainian literature at secondary school that is worked out by him.

Key words: history of teaching methodology of Ukrainian literature, learner-centered education, learner-centered lesson, the subjectivity of the learner-reader, Anatoliy Fasola.

Учитель учителів

Візуальна світлина Анатолія Миколайовича з книгою в руках – це дзеркало, яке відображає його творчий педагогічно-науковий шлях. Де б він не перебував, завжди щось читав... перечитував: монографії, дисертації, підручники, посібники з української літератури.

Вперше познайомилася з Анатолієм Миколайовичем на секційному засіданні під час проведення конференції ще 19 серпня 1993 року. У той час А.М. Фасоля працював учителем української мови і літератури у Гірській загальноосвітній школі Бориспільського району Київської області. Він презентував освітянам Київщини свою методичну систему роботи з вивчення української літератури в основній і старшій школі. За активну педагогічну діяльність, встановлення демократично незалежної і національної освіти в Україні був відзначений нагородою Міністерства освіти і науки — знаком «Відмінник освіти України».

У його очах завжди мерехтить світло людяності, доброти, творчого неспокою, натхнення, сумлінної працьовитості й професійності.

Проблеми розвитку особистості як джерело формування її національної самосвідомості визначили зміст і структуру кандидатської дисертації «Формування духовного світу особистості у процесі вивчення української літератури (9—11 класи)», яку він успішно захистив у 2000 році, а перед цим – магістерську працю в Українському Вільному Університеті в Мюнхені (Німеччина), де отримав ступінь магістра філософії (в галузі літературознавства) під керівництвом професора Іллінойського університету (Урбана-Шампейн) Дмитра Штогриня.

Не одне десятиліття спонукало Анатолія Миколайовича йти вперед, до вищого рівня творчих пошуків, педагогічних ідей, задумів, проєктів, сумлінної і натхненної роботи – створення освітянської

ОЗОНівської родини, методичної системи особистісно зорієнтованого навчання і розвитку особистості. Нині з Анатолієм Миколайовичем Фасолею будь-хто з освітян чи науковців України може познайомитися, відвідавши Інтернет-сайт ОЗОН (<http://ozonlit.org>) (особистісно зорієнтоване навчання) – “ОЗОНівська родина”.

ОЗОН – це перша ластівка, спілка творчих учителів, науковців України. Досліджуючи проблему особистісно зорієнтованого навчання, А.М. Фасоля запропонував алгоритм його впровадження, розробив побудовану на принципах технології ОЗОНу модель особистісного зорієнтованого уроку з вивчення української літератури в основній і старшій школі. ОЗОН – це творчий неспокій, пошук нового, нестандартного, інноваційного, креативного навчання, розвитку особистості. Організатором і творчим наставником, що об'єднує ОЗОНівську родину, є старший науковий співробітник, кандидат педагогічних наук А.М. Фасоля.

За сприяння Новоград-Волинської державної адміністрації і департаменту освіти на базі шкіл і ліцеїв проходять апробації методичної системи А.М. Фасолі, відкриті уроки учителів-предметників, виховні заходи. Цікавий своїми креативними ідеями педагогічний фестиваль «Мій особистісно зорієнтований урок» за підтримки Міністерства освіти і науки України став Всеукраїнським.

Учитель учителів... Анатолію Миколайовичу! Щиро вітаю Вас із Ювілеєм! Творчого натхнення, цікавих методичних розробок і знахідок, державних відзнак і нагород. Зичу Вам щастя, здоров'я, тепла, світлих педагогічних днів, кохання і любові! Многії і благії Вам літа!

Галина Бійчук,
кандидат педагогічних наук
м. Київ

Шановний Анатолію Миколайовичу!

Щирозердно вітаємо Вас зі славним Ювілеєм!

Упродовж багатьох десятиліть Ви перебуваєте у постійному пошуку нових педагогічних ідей і технологій, створення навчально-розвивальних систем, є прикладом наполегливості і працьовитості, високої вимогливості до себе, сумлінності й відповідальності, взірцем для багатьох освітян України. За Вашими плечима – багаторічний досвід невтомної учительської роботи. Ви здобули глибоку шану і подяку від людей, авторитет серед колег, визнання і повагу освітян. Тож зичимо Вам міцного здоров'я на довгі роки, наукового довголіття, творчої енергії і наснаги, нових плідних звершень на освітянській ниві!

Кому пощастило спілкуватися і співпрацювати з Вами як з учителем української мови і літератури в Гірській загальноосвітній школі, що на Київщині, чути Ваше пристрасне слово, пам'ятають, як уміли Ви гуртувати навколо себе учнів новими ідеями, творчими задумами. Нехай і сьогодні Ваші добрі справи вертаються сторицею. Нехай здійснюються усі мрії, а будь-які повороти долі завжди відкривають лише нові обрії майбутніх перспектив! Щастя Вам, радості, добра і благополуччя, нових ідей і фундаментальних праць, нової когорти творчих учителів і вірних послідовників.

Нехай Божа благодать окрилює Ваш життєвий шлях, а душевна гармонія відсвічується в очах. Бажаємо Вам життєвої наснаги, професійних успіхів та особистих творчих досягнень, злагоди і добробуту.

Ваші колеги –
співробітники лабораторії літературної освіти
Інституту педагогіки НАПН України

До 150-річчя від дня народження Михайла Коцюбинського
УДК 373.016:821.161.2 + 929 Коцюбинський

«Прагнути життя, усіма тягнутися до його фібрами своєї істоти»: вивчення імпресіонізму на прикладі новели «Intermezzo» М. Коцюбинського

Людмила Нежива,

кандидат філологічних наук, доцент

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розроблено методичні стратегії вивчення імпресіонізму на прикладі новели М. Коцюбинського «Intermezzo», окреслено можливості інтеграції у межах мистецького напрямку, обґрунтовано доцільність застосування уроку-враження, що відповідає художній матерії твору. Автор пропонує впроваджувати метод створення власних імпресій з метою розвитку творчості старшокласників.

Ключові слова: імпресіонізм, урок-враження, оптимістичний пафос, інтеграція, створення імпресій.

Нині у методиці викладання української літератури **актуалізовано** проблему рецепції різностильових творів, зумовлену завданням літературної освіти сформуванню уявлення про основні літературні напрями, течії в контексті вітчизняної та світової культури. Безперечно, естетичний підхід до вивчення літератури значно розширює межі діалогу учнів з різностильовими художніми творами, інтелектуалізує процес читання, супроводжує його глибокими переживаннями і враженнями.

Специфіка художніх феноменів напрямів модернізму, сама атмосфера стильових віянь і пошуків потребує у шкільному вивченні української літератури різних методичних підходів відповідно до художньої природи мистецького твору. Особливої уваги заслуговує імпресіонізм. Дослідники й учителі неодноразово зверталися до проблеми вивчення старшокласниками стильових ознак новели М. Коцюбинського «Intermezzo», зокрема Ю. Горідько, О. Заболотний, Т. Матюшкіна, С. Молочко, В. Соснова, Я. Самохвалова та ін. Однак потребує теоретичного обґрунтування урок, змістове наповнення і формотворча основа якого зумовлені стильовою домінантою імпресіонізму.

Мета статті – розроблення методичної моделі уроку-враження та шляхів засвоєння старшокласниками стильових ключів розуміння імпресіоністичних творів. Завданнями є: обґрунтувати доцільність вибору типу уроку та системи методів і прийомів відповідно до естетичних засад напрямку, риси якого прочитуються в літературному творі; визначити магістральні методичні стратегії аналізу та інтерпретації твору, що репрезентує імпресіонізм в українській літературі; окреслити можливості інтеграції в межах мистецького напрямку.

Засадничим для створення методичної моделі вивчення імпресіонізму став принцип опанування теоретико-літературних понять, визначений Г. Токмань, сутність якого полягає в з'ясуванні «зсередины тексту»: «Спочатку розглядається літературне явище, читається художнє слово, а потім це явище називається певним терміном, відбувається абстрагування від тексту, узагальнення» [10, с. 275]. Дуже слушно видається думка Г. Клочка про опанування учнями категорії модернізму «на рівні спеціально виражених основних параметрів» і осмислення їх «через ознайомлення

з конкретним літературним матеріалом, у якому та чи та історико-літературна категорія оприявлена найвиразніше» [5, с. 10].

Щоб наблизити старшокласників до естетики імпресіонізму, необхідно впроваджувати в навчально-виховний процес нестандартні форми уроків української літератури, пов'язуючи їх з природою художнього твору, з естетикою літературного напрямку. Базовою категорією в розумінні імпресіонізму є поняття «impression», якому в українській мові знайдено відповідник – «враження». Надаючи цьому ключовому слову дефінітивності, Ю. Кузнецов проаналізував його семантику та з усіх значень довів пріоритетність «слідів, відбитків ідеального в психічній, душевній і духовній сферах людини» [7, с. 21]. Імпресіоністам властиво не просто відтворювати, а й естетизувати сиюхвилинні враження, фіксуєючи їх мовою мистецтва. Мета вчителя-словесника – зацікавити старшокласників художнім світом імпресіонізму, даючи можливість відчути атмосферу творчої лабораторії митців.

Отож на етапі формування знань про імпресіонізм як літературний напрям (під час вивчення «Intermezzo» М. Коцюбинського) доречно провести урок-враження. Завдання такого типу уроку:

забезпечити реалізацію різновекторного діалогу старшокласника з художнім твором, враховуючи стильові особливості імпресіонізму;

створити умови для засвоєння ключової категорії напрямку імпресіонізму – «імпресії», дати можливість учням **відчути, уявити, зрозуміти** естетику її творення; викликати в старшокласників глибокі враження, бажання обмінятися ними;

на основі учнівських вражень від імпресій в українському живописі та літературі виховувати культуру спілкування з імпресіоністичними творами, розвивати емоційну та естетичну здатність сприймати мистецьке слово;

на тлі міжмистецьких асоціацій і порівнянь залучити школярів до активного, невимушеного сприйняття та засвоєння теоретико-літературного поняття «імпресіонізм»;

удосконалювати уміння старшокласників систематизувати та узагальнювати інформацію про літературний напрям, осмислюючи вияв його рис у творах;

актуалізуючи риси поетики імпресіонізму, активуючи творчу уяву та позитивні враження учнів, сприяти розвитку їх творчості, навичок усного і писемного мовлення.

Система методів і прийомів уроку-враження складатиметься з евристичної бесіди, художнього переказу, інтеграції, створення імпресії [8, с. 63] тощо.

На думку М. Євшана, з творів М. Коцюбинського «можна навчитися любити життя, природу і людей» [1, с. 475]. Отож найважливішим завданням учителя-словесника на цьому уроці є створення умов для естетизації учнівських вражень. Увагу слід акцентувати на вивершенні в новелі життєствердного оптимізму, якого набуває виснажений митець, перебуваючи сам-на-сам з природою. Її краса, досконалість має здатність духовно зцілювати людину, гармонізувати внутрішній світ, пробуджувати любов до життя. Тому епіграфом уроку оберемо імпресію з новели М. Коцюбинського «Intermezzo»: «Сонце! Я тобі вдячний. Ти сієш у мою душу золотий засів...». Озвучивши слова, з'ясуємо, що вони передають найглибші враження головного героя – митця, який рятується від емоційного виснаження. Зосередимо увагу старшокласників на особливостях його світосприйняття й запропонуємо проаналізувати враження.

Оскільки важливою складовою мети уроку є первинне засвоєння естетики імпресіонізму на прикладі аналізу новели М. Коцюбинського, пропонуємо актуалізувати «діалог, який художній текст веде з літературною традицією» [10, с. 52]. З'ясуємо, яка традиція переважала в українському письменстві на момент написання твору, проводимо зіставлення, «визначаємо спільне і відшукуємо новаторське, те, що виходить за межі традиційного як його продовження або опозиція йому» [10, с. 53]. Відкриття відмінних рис художнього відтворення стане мотивацією отримання нових знань про літературний напрям.

Узагальнимо перші враження від прочитання новели. Під час бесіди з'ясуємо: чим ускладнено сприйняття сюжету новели М. Коцюбинського «Intermezzo»; чому автор виокремив у творі незвичайних дійових осіб (Моя утота, Людське горе та ін.); яке символічне значення має назва твору? Провівши бесіду, допоможемо старшокласникам зрозуміти, що новелу «Intermezzo» М. Коцюбинського вирізняє передусім розмитість, фрагментарність сюжету й образна палітра твору. Як і в драматичному творі, в новелі розгортається дійство, але більшою мірою воно відбувається у внутрішньому світі головного героя. Саме тому на початку автор називає незвичайних дійових осіб: Моя утота, Ниви у червні, Сонце, Три білих вівчарки, Зозуля, Жайворонки, Залізна рука города, Людське горе. Крім того, реалізму не властивий жанр лірико-психологічної новели із зосередженням на внутрішньому світі особистості, її переживаннях, настроях, емоціях. Твір великою мірою автобіографічний, його немовби зібрано з мозаїки різних вражень письменника, що їх він відчув під час відпустки, проведеної влітку 1908 року в маєтку українського мецената і громадського діяча Євгена Чикаленка в с. Кононівка (що на Черкащині). Тут було написано листи до дружини, які дають змогу відчувати переживання й настрої М. Коцюбинського:

19 червня 1908 року: «Вчора ми вибрались на село і приїхали сюди надвечір. Не можна сказати, щоб тут було особливо гарно; степ, низьке місце, часто з болотами, лісу нема, купатися не можна, хоч малесенькі ставки є. При домі великий запущений парк, в якому стільки ворон, як у Святому, і так само по цілих днях кричать...» [6, с. 62]

23 червня 1908 року: «Вчора цілий день був сам, гуляв од 6 години ранку і почував себе дуже добре, бо свіже повітря і самота заспокоюють нерви» [6, с. 64].

26 червня 1908 року: «Почуваю себе непогано з боку фізичного. Зате, лишившись на самоті, тільки тоді почув я, як сильно втомлений я душею. Людей просто не переносу, а коли, гуляючи, десь бачу людину, то тікаю, щоб не стрітись. Читати теж не можу. Писати почав, та й кинув. Не хочу. Якась така мрачна тема, важка, а тут і так не весело. Лучче буду гуляти, спочивати, читати книгу природи, збирати матеріал...» [6, с. 66].

29 червня 1908 року: «...сьогодні 1/2 дня дощ і холод. Але я все-таки був сьогодні у полі 8 годин, хоч і мок» [6, с. 67].

4 липня 1908 року: «Найкраще впливає на мене гуляння (годин 8 на повітрі, найменше)...» [6, с. 69]

6 липня 1908 року: «Іздили ми в с. Нечипорівку, верстов 20 звідси... Місця там надзвичайно гарні, весь час я гуляв серед гречок та лісів цвітучої липи – і аж в Кононівку привіз той запах.

Сьогодні од 8 години до самого обіду, себто до 5 годин, пробув у полі, любувався, записував, смалив лице на сонці. Набираюся сил од природи, од сільського повітря» [6, с. 70].

Таким чином, старшокласникам буде більш зрозуміло назва твору, адже для виснаженого депресією письменника перебування в Кононівці стало своєрідною «перервою», що давала можливість хоча б на деякий час абстрагуватися від суспільних проблем і думок про людські страждання, що гнітили і викликали емоційну напругу, відпочити від громадської роботи й поновити сили для подальшої діяльності.

Вивчення імпресіоністичного твору варто розпочати з актуалізації знань учнів про картини французьких художників, зокрема К. Моне, А. Сіслея, П. Ренуара, Е. Дега та ін. Необхідною умовою творчої лабораторії імпресіоністів стало творення на пленері (від франц. *pleine aire* – вільне повітря), тобто на відкритому просторі. Це давало змогу зберегти на полотнах природну динаміку життя у мерехтінні світла, пронизаного сонячними променями повітря. Засобами мультимедійної презентації проілюструємо важливі риси мистецького напрямку.

Слайд 1.

Пленерність зображення – творення на відкритому просторі, що давало можливість відтворити сиюхвилинні враження, зберегти динаміку життя в мерехтіннях світла

Картини К. Моне

«Враження. Схід сонця»

«Квіти в Живерні»

«Латаття»

Сюхвилинні враження художники втілювали дрібними невпорядкованими крапками, хаотично покладеними мазками, створюючи ефект мерехтливості. Покажемо це на прикладі картин українського художника-імпресіоніста О. Мурашка. Розглядаючи зблизька репродукції його картин «Праля», «Жінка з настурціями», побачимо властиве імпресіоністам невпорядковане нанесення мазків на полотно, розмитість, мозаїч-

ність, розмаїття барв та їх відтінків. Старшокласникам необхідно усвідомити, що цілісне сприйняття імпресіоністичного полотна відбудеться тільки на відстані, коли знайдено відповідний ракурс, при якому дрібні невідповідності часточки зіллються й утворять єдність, а картина набуде виразності (наскільки це можливо для імпресіоністичної техніки).

Слайди 2, 3.

Імпресіоністична розмитість, фрагментарність

О. Мурашко "Праля"

Фрагмент картини.

Імпресіоністи малювали дрібними крапками, невідповідними мазками. Їх картини набувають цілісності на відстані, коли мазки зливаються і утворюють вібруючу єдність.

Щоб старшокласники відчули екстраполяцію імпресіоністичної техніки живопису в літературу, порівняємо творчу лабораторію художника М. Бурачека і письменника М. Коцюбинського. Випереджальним завданням для допитливих учнів може стати підготовка повідомлення про враження і настрої митців. М. Коцюбинський любив природу. Як художники-імпресіоністи, він годинами міг спостерігати за її змінами, милуватися грою світла і колористичними ефектами, перебуваючи на відкритому просторі. Епістолярії та нотатки із записника письменника яскраво ілюструють культ краси природи у його світовідчутті. Цим частково пояснюється витончена майстерність створення М. Коцюбинським пейзажу. Перебуваючи в Криму, на Капрі в Італії, в Карпатах, письменник створював імпресії, втілюючи свої емоції в образах природи. Більшість цих записів органічно впліталися в канву його художніх творів.

Із записників М. Коцюбинського: *«Сонце – воно скрізь, навіть у тінях. Листя лимонів блищать, як після дощу, виноград світить, наче скляний, навіть стерті підковами каміння воно обертає у срібло і кожну квітку у самоцвіті. З сірого каменя робить мармур і змушує його годувати рослину.*

Скільки блакиті. Ціле небо у морі, і ціле море у небі. Весь світ – наче блакитний грот, навіть Везувій затертий блакитною млою».

З листа М. Коцюбинського до художника М. Жука: *«Якось так весь організм пересякає ароматами моря, квіток, так переповнився красою, що забуваєш, що ти людина, доволі нечисте створіння, і сам собі здаєшся запашною рослиною. Весь час душа співає, достроюється до загальної гармонії... День свій поділяю між морем і землею. Ранки – над морем, по обіді – на морі, а як ні, то блукаю по диких місцях, серед скель, цвітучого дроку, золотого, як сонце, міртів у весільнім убранні, серед гіркого духу полиню. Тут по цілих днях можеш бути в абсолютній самоті, серед природи».*

Слайд 4. (див. обл. 3)

Подібно до живопису імпресіоністів, «динамічну картину» сюжетно-композиційної організації новели

«Intermezzo» М. Коцюбинського утворюють складники настроєвої мозаїки героя-митця: утома; пошук гармонії, відновлення сил; оптимізм, готовність до подальшої боротьби. Старшокласники можуть проілюструвати настрої головного героя новели художніми імпресіями, відтворивши та прокоментувавши найвиразніші з них. Пропонуємо учням об'єднатися в творчі групи, кожна з яких відшукає імпресії, які спричинили депресивний, спокійний, оптимістичний настрої головного героя і проаналізувати художні засоби, завдяки яким естетизовано його враження. Необхідно наголосити, що передусім це домінування кольорових, звукових та інших, пов'язаних з різними органами чуття, мікрообразів, із допомогою яких втілено естетичне ставлення до зображуваного, відчуття.

Це **утома митця**, коли він відчуває, як життя безупинно і невблаганно накопчується на нього, як хвиля на берег. Коли чуже існування входить в його особисте, як повітря крізь вікна і двері, як притоки води у річку, з такою ж силою і закономірністю. Громадський обов'язок, люди та їх страждання виснажують головного героя, який порівнює свій внутрішній світ із «заїздом, де вічно товчуться оті створіння, кричать, метушаться й сміяться». А він натомість прагне чистоти і спокою.

Митця утомлює приреченість **чути чужий біль**, турбує несамовитий крик життя і смерті ворогів і друзів, сторонніх і близьких, що лишають у його душі сліди своїх підштов, а у серце, як до власного сховку, складають свої надії, гнів і страждання або криваву жорстокість.

Це велика **тиша**, яку здатен відчути митець, почувши кування зозулі. Тиша виповнила весь простір двору, зачалась у деревах, залягла по глибоких блакитних пристолах. Тільки калатання власного серця видавало присутність людини в цій природній гармонії, а відтак спричинило почуття сором'язливості.

Зрештою, це **враження від природи**, які зцілюють митця й повертають йому сили для боротьби. Вражає його здатність почути дивний гомін поля, шелест пересипання зерна у кожній стеблині, покошланий шум колосистої хвилі тощо, побачити збиту крилами бджіл білу піну гречок, відчути запахи поля, а ще – наповнити своє ество сонцем, зцілитися його життєдайною силою, що означає впуститися у своє серце добро, надію, світло, настрої щирої радості буття.

Колорит розкішної української природи, так щедро змальований М. Коцюбинським у літературі, допоможе зримо уявити картини вітчизняних художників О. Мурашка та М. Бурачека. Акцентуємо увагу старшокласників на імпресіоністичній техніці: фіксуванні миттєвих вражень; настроєвості; плернерності зображення (мерехтіннях світла, грі відтінків кольорів); фрагментарності й розмитості; оптимістичному пафосі тощо. Зауважимо, що ці ж риси притаманні й літературним творам М. Коцюбинського.

Враження про імпресіоністичну естетику формуються у процесі міжмистецьких порівнянь й осмислення особливостей художнього мовлення. Орієнтовні запитання і завдання:

Що споріднює новелу М. Коцюбинського з картинами О. Мурашка та М. Бурачека?

Розкрийте значення сонячних плям на картинках українських імпресіоністів та символу сонця в новелі М. Коцюбинського «Intermezzo».

Схарактеризуйте настроєвість імпресіоністичних творів письменника і художників.

Порівняйте імпресіоністичні пейзажі в образотворчому мистецтві та літературному творі.

Які звуки та запахи поля, відтворені в новелі М. Коцюбинського, можна відчутти, переглядаючи картини О. Мурашка і М. Бурачека?

Доведіть, що в новелі «Intermezzo», а також на картинах О. Мурашка «На кормі», «Сонячні плями» та М. Бурачека «Хатка», «Село. Вітряний день» передано враження, настрої.

Як відображено єдність людини і природи в новелі та на картинах українських імпресіоністів?

Слайди 5, 6, 7 (див. обкл. 3)

Відчуття святковості, життєвого оптимізму проймає картини українського художника О. Мурашка, особливо «Сонячні плями», «На кормі». Захопленість кольоровими ефектами, мерехтінням сонячних відблисків на обличчях, грою світлих відтінків і кольорів, бачення об'єктів крізь пронизане променями повітря, а ще прояви любові до людини, життєствердна основа єднають літературні імпресії М. Коцюбинського та образотворчі імпресії О. Мурашка. Пропонуємо старшокласникам порівняти їх. Митців споріднює оптимістичний пафос творів, що виявляється в життєлюбстві, щирій вірі в духовний потенціал людини. Сонячне світло на картинах О. Мурашка і в новелі М. Коцюбинського символізує не тільки гармонію природи й органічну спорідненість з нею людини, але й життєствердну надію на духовне зцілення емоційно виснаженої людини, можливість гармонізувати її внутрішній світ. У творах українських імпресіоністів образ сонця є втіленням краси, добра, символом світлого начала в душі людини [9, с. 160]. Переглянувши картини О. Мурашка, його дядько занотував у щоденнику: «Сашко показує свої роботи. Гонитва за силою сонця, за плямами – цікаво». На картині «На кормі» (1906) передано колорит яскравих фіолетових, синіх і зелених кольорів, немов пронизаних повітрям і саявом сонячного світла. На кормі човна сидить юнак Жорж Мурашко (двоюрідний брат художника), а за човном стелиться водяне плесо, що мерехтить бурштином віддзеркалених в ньому дерев. На картині «Сонячні плями» (1908) зображено Жоржа і Олександру Мурашко. Готуючи до видання альбом робіт О. Мурашка, мистецтвознавець Л. Членова відзначила «глибоке розуміння рефлексів повітряного середовища й органічного зв'язку постатей з пейзажем», «інтенсивне колірне рішення», «гру сонячних плям» [11, с. 123]. На цих картинах художника ніби відтворено імпресію М. Коцюбинського.

Слайд 8 (див. обкл. 3)

Осмислюючи вияв імпресіонізму в новелі М. Коцюбинського та українських художників О. Мурашка та М. Бурачека, сформулюємо його визначення й провідні риси:

• Враження яскравих миттєвостей стали стильовою домінантою імпресіонізму, що впливає на фор-

мальній й змістовій категорії літературних творів, які репрезентують напрям.

• Імпресіонізму притаманні короткі жанрові форми. Розвивається жанр лірико-психологічної новели з акцентами на внутрішньому світі особистості, її переживаннях, настроях.

• Фрагментарність сюжетно-композиційної організації твору.

• Пленерність зображення. Імпресіоністичний пейзаж відтворено засобами звукових, колористичних, дотикових, нюхових мікробразів, які передають враження.

• Імпресіоністичний герой вразливий, володіє винятковою витонченістю сприйняття.

• Життєстверджуючий, оптимістичний пафос творів тощо.

Таким чином, засвоюючи естетику художнього відтворення миттєвих вражень, старшокласники оволодівають загальномистецькими орієнтирами прочитання імпресіоністичних творів і разом з тим набувають можливості естетизувати власні враження, настрої, що сприятиме розвитку їх мовлення й творчості.

Література

1. Ёвшан М. «Тіні забутих предків» / М. Ёвшан // Ёвшан М. Критика; Літературознавство; Естетика / Упор. Н.Шумило. – К.: Основи, 1998. – С. 472 – 475.
2. Ёфремов С. Михайло Коцюбинський / С. Ёфремов // Ёфремов С. Вибране: Статті. Наукові розвідки. Монографії / Упоряд., передм. та прим. Е.Соловей. – К.: Наук. думка, 2002. – С. 214 – 307.
3. Живі традиції: Українські радянські художники про себе і свою творчість / Упоряд. Л.В. Владич, І.М. Блюміна. – К.: Мистецтво, 1985. – 174 с.
4. Імпресіонізм // Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 1 / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – С. 415 – 418.
5. Ключек Г. Концепція реформування літературної освіти в середній школі (предмет – українська література): Коментований варіант / Г. Ключек // Дивослово. – 2011. – № 10. – С. 4 – 16.
6. Коцюбинський М.М. Твори в 6-ти т. Т. 6 / М.М. Коцюбинський. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1962. – 492 с.
7. Кузнецов Ю.Б. Імпресіонізм в українській прозі кінця XIX – початку XX ст.: Проблеми естетики і поетики / Ю.Б. Кузнецов. – К.: Зодіак-ЕКО, 1995. – 304 с.
8. Нежива Л. «Мелодія барв» та «фарби звуків»: імпресіонізм у системі літературної освіти / Л. Нежива // Дивослово. – 2012. – № 11. – С. 57 – 64.
9. Поліщук Я. І ката, і героя він любив...: Михайло Коцюбинський: літературний портрет / Я. Поліщук. – К.: ВЦ: «Академія», 2010. – 304 с.
10. Токмань Г.Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція / Г.Л. Токмань. – К.: Міленіум, 2002. – 320 с.
11. Членова Л.Г. Олександр Мурашко. Сторінки життя і творчості / Л.Г. Членова. – Хм.: Галерея, К.: Артанія Нова, 2005. – 256 с.

Людмила Неживая. Изучение импрессионизма на примере новеллы «Intermezzo» М. Коцюбинского

В статье разработаны методические стратегии изучения импрессионизма на примере новеллы М. Коцюбинского «Intermezzo», определены возможности интеграции в рамках художественного направления, обоснована целесообразность применения урока-впечатления, что соответствует художественной материи произведения. Автор предлагает внедрять метод создания собственных впечатлений с целью развития творчества старшеклассников.

Ключевые слова: импрессионизм, урок-впечатление, оптимистический пафос, интеграция, создание впечатления.

Lyudmyla Nezhyva. The studying of impressionism on the example of M. Kotsyubynskyy's novel «Intermezzo»

In the article the methodological strategies of impressionism studying on the example of M. Kotsyubynskyy's novel «Intermezzo» are worked out, the possibilities of integration in the lines of the art direction are traced round, the expediency of the lesson-impression usage is based, which corresponds to the artistic matter of the composition. The author proposes to implant the method of creation of somebody's own impressions with the purpose of understanding the esthetics of the direction and development of creation of senior students.

Key words: impressionism, lesson-impression, optimistic pathos, integration, creating of impression.

Людина і природа у творчості Т. Шевченка-поета і Т. Шевченка-художника

Світлана Привалова,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри української та зарубіжної літератури

Глухівського національного педагогічного

університету імені Олександра Довженка

Ольга Мова,

студентка 43 групи

Навчально-наукового інституту гуманітарної освіти

ГНПУ імені Олександра Довженка

У статті досліджено проблему людини і природи у творчості Т. Шевченка-поета і Т. Шевченка-художника.

Ключові слова: *проблема людини і природи, творчість Т. Шевченка-поета, творчість Т. Шевченка-художника.*

Постановка проблеми. Творча спадщина великого сина України, життя Т. Шевченка – явище невичерпне, незбагненне і вічне. Нагальною потребою нашого часу є переосмислення його творчості й особлива увага до проблеми «природа – людина».

У літературі проблема гармонійного взаємозв'язку природи й людини має давню традицію. Вона відбилася в українському фольклорі, багатьох пам'ятках давньої літератури, в тому числі у «Слові о полку Ігоревім», творах Г. Сковороди, Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, М. Кропивницького, І. Франка, М. Коцюбинського та інших митців. Питання взаємозалежності природи й людини та їх гармонійного співіснування порушував і Т. Шевченко.

Творчість Т. Шевченка неосяжна й відкрита для нових прочитань, нових інтерпретацій. Багатогранність і суперечливість як самої непересічної постаті поета, так і його художньо вираженої індивідуальної картини світу актуалізують відповідні дослідницькі шукання. Але прискіплива увага дослідників до особистості й літературного спадку митця не лише сприяла всебічному вивченню доробку українського класика, а й зумовила низку негативних наслідків: канонізацію постаті поета, зацикленість на змістових, здебільшого національно-патріотичних домінантах його поезії, ідеологічно заангажовані інтерпретації й стереотипне сприйняття його творчості [1, с. 20]. Саме тому й виникла думка, начебто про творчість поета все вже сказано. Серед аналітичних розвідок, що присвячені висвітленню художніх смислів творів, як стверджує О. Буряк, дещо виділяється праця Г. Неділька в монографії «Тарас Шевченко: Життя і творчість» [2], у якій зафіксовано соціально-ідеологічний шаблон прочитання творів. Йдеться про поширений в українському літературознавстві прозовий переказ поетичного сюжету без заглиблення в його підтекст і осмислення багатогранності образів.

Безумовно, Шевченко – геній багатогранний, але він залишився у пам'яті тільки як геніальний поет: Шевченко-поет заслонив собою Шевченка – талановитого маляра, дуже тонкого і високомайстерного гравера. Значення Шевченка-маляра тільки потроху почало висвітлюватися лише через півстоліття після його смерті, і, напевно, мине ще чимало часу, поки значення його як художника й рисувальника буде як слід висвітлене і усвідомлене нащадками.

Мета статті – розглянути проблему людини і природи у творчості Т. Шевченка-поета і Т. Шевченка-художника.

Актуальність статті полягає у спробі дослідити художнє втілення проблеми людини і природи у творчому доробку Т. Шевченка, зокрема у його поетичній та малярській творчості.

Аналіз актуальних досліджень. З метою з'ясування сутності ключових понять «проблема», «людина», «природа» нами було опрацьовано словникові, довідникові, літературознавчі, літературно-критичні джерела.

Тема взаємин людини і природи – одна з провідних у літературі. Не випадково проблема гармонійного зв'язку людини з природою хвилювала відомих українських письменників Т. Шевченка, І. Франка, Лесю Українку, М. Коцюбинського, В. Сосюру, Олександра Олеса, М. Вороного, Б.-І. Антонича, М. Рильського, П. Тичину, Остапа Вишню, О. Довженка, Д. Павличка, В. Симоненка, Л. Костенко та ін. Проблема гармонії людини і природи по-різному порушувалася вітчизняними митцями. Чарівна, мальовнича природа України не може залишити байдужою жодну особистість, здатну сприймати прекрасне, а тим більше поетів, душа яких відкрита для всього тонкого, красивого.

Проблема стосунків людини і природи є провідною у творчій поетичній спадщині Тараса Шевченка. Це простежується в його поезіях «Садок вишневий коло хати», «Мені тринадцятий минало», баладах «Причинна», «Лілея», поемах «Сон», «Катерина» та ін.

Поезія «Садок вишневий коло хати», написана під час ув'язнення, стала яскравим виявом любові поета до України. Гармонійне світovidчуття, поетизація сільського життя, у якому людина органічно злита з природою – все це яскраво відображено у поезії. Вишня репрезентує українське подвір'я, адже була традиція біля хати насаджувати ці дерева. Відповідно виникає асоціація «садок вишневий – хата». Здавна вишня у народній творчості пов'язується з молодістю, незаміжною дівчиною. У поезії Шевченка це дерево репрезентує українське село, навіть узагальнюється до представлення всієї України. Гудіння хрущів над вишнями – це прийом посилення конкретності образу вишневого садка. Хрущі освіжають цей образ, підсилюють його, не дають йому затертися, стати поетичним шаблоном. Основне функціональне призначення

хрущів – вказати на час, коли відбуваються події, заповнити ним вечірню тишу і створити легкий музичний фон. Від зображення природи автор переходить до людського життя: поволі йдуть з роботи плугатарі з плугами, натомлені дівчата вертаються зі співами, матері чекають усіх з вечерею. Шевченко фокусує погляд на одній сім'ї, зображення природи і сім'ї чергуються, «Сім'я вечерею коло хати, вечірня зіронецька встає...»; «...мати хоче научати, соловейко не дає»; [3, с. 334]. Сім'я вечеряє коло хати – за природою своєю ідилічна сцена. Вставання вечірньої зіронецьки надає їй додаткової краси і чарівності. А от соловейко асоціюється зі співучістю, з весною: це пташка, яка пробуджує любовні почуття, змушує душу відчувати найпрекрасніше, тому соловейко і заважає матері навчати.

Проаналізувавши родинні взаємини поета, звертаємо увагу на ранню смерть його матері, якій на той час виповнилося лише 32 роки, приблизно тоді вийшла заміж улюблена сестра Тараса Катерина, а батько привів у дім мачуху, яка мала власних дітей. Ця ситуація принципово змінила психіку хлопця, який раніше був оточений увагою й любов'ю. Тепер він був зовсім самотній, а любов до матері і сестри залишилася у спогадах. Любов для поета була і порятунком, і мрією, і засобом відтворення материнської ласки. Період життєвого успіху різко змінився періодом гострого соціального відчуження, що зумовило психічний дисонанс. Марення про сімейне тепло, родинне щастя відтворене у вірші «**Мені тринадцятий минало**», де перед внутрішнім зором ще молодого Т. Шевченка постала ідеалізована картина з його начебто щасливого дитинства. Ці спогади нагадують і про той біль, який у дитячі роки був своєрідним передчуттям болю, що з новою силою повернувся в дорослому житті. Відчуття щастя навідується до ліричного героя «у бур'яні», у природній схованці – імітації материнського середовища під час молитви. Ліричний герой – сентиментальна «природна людина», яка перебуває в гармонії зі світом – творінням Божим. Бог – природа – світ становлять єдність, вони є тією досконалістю, що потребує молитовних звернень й екстатичного самозабуття. Це архетипна Велика Мати, котра зроджує зі свого лона все живе й любовно опікується своїми дітьми. Невипадково перед цим величчям і всеосяжним божеством ліричний герой почувається «маленьким». Невимовне відчуття щастя у вірші раптово змінюється гострим відчуттям горя, усвідомленням злиденності власного земного життя – й емоційний настрій ліричного героя різко змінюється. Емоційна дитяча рана потребувала зцілення. Цим пояснюється і перебільшена потреба в любовному зближенні з іншою людиною і пошук такої близькості – спілкування з матір'ю бодай у напівсонному маренні. Навіть такий шаблон взаємин маленького хлопчика з люблячою мамою сприяє емоційному піднесенню ліричного героя: дівчина, котра «недалеко коло мене» плоскінь вибирала, та й почула, що я плачу, прийшла, привітала, утирала мої сльози і поцілувала...» [3, с.353]. Хлопчик відчуває розчулення, він у відчаї і безпорадності плаче, натомість дівчина, як і мама, приходиться з метою його втішити.

Сирітство, спричинене смертю батьків, посилювалося кріпацтвом і мало вирішальне значення і для творчого становлення Т. Шевченка. Митець відтворює у вірші «Мені тринадцятий минало» стан і настрої ліричного героя, його світовідчуття, світосприйняття, динаміку формування світогляду, спогад уже дорослої людини, яка прагне оживити в пам'яті картини минулого і водночас пояснити собі парадоксальну неузгодженість

тодішньої об'єктивної реальності – сирітство, щоденна робота – пас громадську череду, злиденність існування – й суб'єктивного відчуття первісної гармонії зі світом, природою. У вірші важливу функціональну роль відіграє багатомірний образ сонця. Це ніби символ Бога, що метафорично виражає його світлоносну сутність, унаочнює його життєдайне, добротворче начало. Коли ліричний герой переживає радість єднання з Богом під час молитви, то «сонечко сіяло», «І сонце гріло, не пекло!». Подальші метаморфози сонця сприймаються як гнів Господа, який дитина навіть не намагається витлумачити, мотивувати, лише інтуїтивно усвідомлюючи гнів вищої сили: «Запекло, почервоніло і рай запалило». Відновлення втраченої душевної рівноваги відбулося завдяки вияву Божої благодаті, що також знаходить своє відображення в образі сонця: «Неначе сонце засіяло» [3, с. 353].

Немає прекраснішого образу у світовому мистецтві, ніж образ матері з дитиною на руках. Проте іншою постає жінка-мати в поемі «**Катерина**» Шевченка. Зневажена, обдурена, у латаній свитині бреде вона безкінечними шляхами в пошуках свого коханого, тримаючи на руках сина, який не став для неї ні втіхою, ні радістю, а тільки лихом, своєрідною спокутою за тяжкий гріх. Катерині співчували, її звинувачували, виправдовували, шукаючи причину нещастя в людях, які її оточували, у суспільстві, в характері самої героїні. Вона – звичайна селянська дівчина, гарна, молода і недосвідчена. Прийшло до неї перше велике кохання, незалежно від соціального походження, характеру, вроди. Кохання заповонило дівчину так, що вона більше ні про що не думала: «Кличе мати вечеряти, а донька не чує; Де жартує з москаліком, там і заночує. Не дві ночі карі очі люблю цілувала, поки слава на все село недобрая стала» [3, с. 28]. Мине чимало часу, поки молода, наївна Катерина зрозуміє ціну «кохання» москаля. Навіть блукаючи світом, вона ще буде плекати надію, що коханий її любить і пам'ятає. Але жодного слова любові коханий не сказав Катерині у вишневому садку, натомість: «Дура, отвяжися! Возьміте прочь безумную!» [3, с. 42]. Дівчина стала просто цяцькою, розвагою для розбещеного пана. Катерина винна в тому, що «не слухала ні батька, ні неньки», що знехтувала давніми традиціями, народною мораллю, проте Тарас Шевченко співчуває Катерині: «Катерино, серце мое! Лишенько з тобою! Де ти в світі подінешся з малим сиротою? Хто спитає, привітає без милого в світі? Батько, мати – чужі люде, тяжко з ними жити!» [3, с. 30]. Чому ж батьки, ці найрідніші у світі люди, стали чужими дівчині? В очах батьків – лише докір, величезне страждання, сором, який принесла їм донька. Адже сором доньки – це сором батьків, які чують кожен день глузування: «Вміла мати брови дати, карі оченята, та не вміла на сім світі щастя-долі дати» [3, с. 31]. Розбиті мрії про щасливе заміжжя єдиної доньки, про спокійну старість, про добру й довгу пам'ять нащадків. Усе перекреслила Катерина своєю нерозсудливістю. Вигнавши з дому свою єдину надію, батьки втрачають сенс життя. Їм нічого не залишається, як чекати смерті. А Катерині – спокотувати свій гріх перед батьками і сином. Однак найбільший гріх її у тому, що вона зробила нещасним сина, покинула напризволяще того, про чия долю подбати призначено самою природою. Маленький Івась – єдина безгрішна істота в поемі: «А воно, як янгелятко, нічого не знає, маленькими ручицями пазухи шукає» [3, с. 34]. З ненавистю й осудом ставимося до батька Івася, який, пізнавши свого сина, відвернувся від нього. У Катерині раптово виникає рішення про самогубство: «Заховаюсь, дитя моє,

сама під водою, а ти гріх мій спокутуєш в людях сиротою, безбатченком!» [3, с. 34]. Але тримало дівчину та цьому світі тільки бажання порятувати сина, задля якого готова була витримати всі страждання, приниження, ганьбу. Він був її єдиною, хоч і гіркою втіхою. Катерина покидає село: «За сльозами за гіркими і світа не бачить, тільки сина пригортає, цілує та плаче» [3, с. 34]. Розуміючи, яка доля чекає її сина-сирота, вона намагається врятувати його від ганьби, тому так довго шукає москаля. Катерина мало вірить у своє жіноче щастя, а лише прагне захистити сина, тому й принижується перед москалем. Вона вірила в те, що зможе пробудити батьківські почуття у своєму Іванові. Настав крах усім її ілюзіям. Втративши все, навіть право на надію, не знаходячи виходу, Катерина вчиняє великий гріх – самогубство. Дівчина, яка народила дитину без шлюбу, втрачала надію на щастя, на сім'ю. Тому і батьки так старанно оберігали своїх дочок від гріха, так жорстоко осуджували тих дівчат, які порушували норми моралі. Катря ж, знехтувавши моральними принципами, протиставила себе всім односельцям, залишилася самотньою серед людей, і покінчила життя самогубством – такою є тема поеми.

З біографії відомо, що ще у дитинстві Тарас мріяв навчитися малювати. Ніщо: ні зла мачуха, ні рабське становище – не вбили в ньому цього прагнення. Талант художника вирвав Шевченка з кріпацьких пут, а пізніше допомагав у найскрутніші хвилини життя. У малярській творчості Шевченко осуджував світ насильства і несправедливості, розкривав суперечності тогочасної дійсності, виступав з її критикою. Ще в Україні Шевченко задумав створити серію офортів «Живописна Україна». У ній митець мав намір змалювати минуле й сучасне українського народу, а виданням серії хотів зібрати кошти на викуп із кріпацтва своїх рідних. Т. Шевченко надзвичайно любив українську землю та милувався природою всієї України. Мандруючи Україною, Кобзар малював урочища і яри, зарослі кущами, дерева і козацькі могили. Він віртуозно володів перспективним малюнком і вмів досягти надзвичайних ефектів у передачі простору. Майже завжди Т. Шевченко доповнював свої пейзажі постатями людей чи жанровими сценами. Особливе місце в його мистецькій спадщині належить пейзажам. Художник змальовував реальні краєвиди, які бачив перед собою. Серед малюнків є сільські краєвиди, на яких зображено історичні й архітектурні пам'ятки. Пейзажі становлять майже половину мистецького доробку Тараса Шевченка. Їх виконано олівцем, аквареллю, сепією і в техніці офорта. Малюнки здебільшого розповідають про вбоге життя Шевченкової родини й усього покріпаченого українського селянства: «Хата батьків Т. Г. Шевченка в селі Керелівці» (1843), «Селянське подвір'я» (1845), «Хата над водою» (1845). Чарівна природа на малюнках, як і в поезіях, слугує контрастом до важких умов життя народу. Особливо любив Шевченко зображати мальовничі околиці та куточки сіл, містечок, береги тихих степових річок, ставки, урочища. Ці твори сповнені справжньої поезії, у них лагідна, мрійлива українська природа знайшла свого натхненного співця.

Чільне місце у творчому доробку Шевченка-художника займає картина «Катерина», що характеризується гострим і злободенним соціальним сюжетом. Уперше героїнею живописного полотна стала людина з народу – дівчина-кріпачка, жертва панської розпусти, принижена й ображена. Живописна Катерина дещо ідеалізована, велична красуня-селянка у святковому дівочому вбранні гідна подиву і захоплення. Вагітну

жінку художник зобразив з великим тактом і делікатністю, миловидною і привабливою, і у цьому відчувається тепле ставлення автора до героїні. Проміння сонця відбивається від землі, освітлює вбиту горем Катерину. Дівчина йде назустріч глядачеві, низько схиливши зажурену голову, трохи підібравши запаску, щоб приховати від людей свою ганьбу. Сліпучої білизни українська сорочка, барвіста плахта, червоний фартух і червоні стрічки виразно виділяються на всьому кольоровому тлі полотна, особливо на холоднуватому фоні пейзажу. У картині краса дівчини контрастує з її глибоким сумом: чарівна голівка опущена, очі заплакані, почервонілі від сліз, які дівчина ледь стримує. Про її горе свідчать навіть руки, тонкі й безпорадні. Художник не осуджує героїню, для нього залишається незаперечною її висока людська гідність, духовна краса і святість почуттів.

Тарас Шевченко першим у вітчизняному мистецтві висловив протест проти безправного становища жінки. Митець вибрав типове явище царської Росії, зіставивши чистоту народних звичаїв і бруд панської розпусти. Сама героїня – багатостраждальний український народ; офіцер на здибленому коні – монархія; постать селянина, чимось подібного до козака Мамаєва, – символ вільного минулого. Образ селянина-ложжаря, що на передньому плані, майже поряд з Катериною, сповнений суму та співчуття до дівчини, підкреслює її горе та переживання. Пан-офіцер зображений на задньому плані, в затіненій частині картини, і є ніби темною плямою. Порівняно з величною постаттю Катерини він виглядає мізерним, іграшковим. Таке зображення зумовлене не лише вимогами перспективи, а й бажанням художника передати контрастність образів. Не випадково на картині зображений собака, який гавкає на вершника (як ми знаємо, собаки гавкають лише на злих людей). Образ вітру – поетична деталь, до якої звертається Шевченко для яскравішого відображення всіх труднощів, які спіткали Катерину на її важкому шляху. Через вітер розвіваються стрічки на голові в Катерини. Деталі, які введені у полотно Шевченком, допомагають краще розкрити головну думку картини, показати страшні моменти у тяжкому житті людей Російської імперії і сприяють розумінню полотна. Свідком трагедії дівчини виступає і розложистий віковий дуб. Видно, що напередодні була сильна буря. Біля дуба лежить відірвана гілка, листок. Ця гілка ніби паралель з долею героїні. Як гілочка відірвалася від могутнього дуба, так і Катерина відійшла від звичаїв свого народу, від батьківських традицій. Трагічна доля героїні перегукується також з колосками жита і пшениці, що лежать на дорозі і будуть потоптані людськими ногами.

Мистецька спадщина Т. Шевченка-художника надзвичайно різноманітна. Є картини, які відтворюють життя Києва. На картині «У Києві» Т. Шевченка на передньому плані видно крутий берег Дніпра, що густо поріс розкішними вербами, а внизу – Славутич, димить невеличкий пароплав. На тлі природи люди: жінки одягаються після купання, діти граються на березі, а старенький дідусь, спершись на ціпок, радіє, що може погрітись на сонці.

Картина «Видубицький монастир у Києві» Т. Шевченка відтворює краєвид, де на тлі світлої частини неба зображено Михайлівську церкву Видубицького монастиря. Художник надзвичайно майстерно передає неповторну красу української природи, Києва.

Роботи Т. Шевченка-маляра засвідчують не тільки про великий інтерес автора до життя українського народу і його побуту, до природи й минулого України,

а й до життя інших народів. Доля подарувала митцеві можливість малювати під час участі в Аральській експедиції (1848–1849). На другий день після початку експедиції Т. Шевченко написав першу акварель «Пожежа в степу» і подарував її генералові Шрейберу. Подорожуючи, Т. Шевченко побачив «одинокі дерева» між Орськом і Раїмом. Місцеві жителі називали його святим, прикрашали клаптиками кольорової матерії. Т. Шевченко змалював це дерево, створивши картину «Джангисагач», про нього він згадає й у повісті «Близнецы», і в поезії «У Бога за дверми лежала сокира...».

У мистецькому доробку Т. Шевченка є картини й малюнки на казахську тему. Розмаїтості і соціальної гостроти казахська тема набула в малюнках, виконаних у Новопетровському укріпленні під час Каратауської експедиції (1851): сепія «Тріо» (1851), «Пісня молодого казаха» (1851–1857), «Байгуші під вікном» (1855–1856). У 1851–1854 роках художник зобразив Новопетровське укріплення з різних ракурсів:

акварель «Новопетровське укріплення з моря», «Новопетровське укріплення з Хівинського шляху», «В околицях Новопетровського укріплення» та ін. Малюнок «Щасливий ловець» (1856–1857) передає радість казахського хлопчика, який спіймав кілька рибин і тут же задрімав. Він утомлений, для нього ловля риби не тільки розвага, а й життєва потреба.

Висновки. Поезії і пейзажі, у яких Кобзар змалював Україну XIX століття, її славних людей і мальовничу природу, засвідчують про остаточне звільнення від академічних канонів, реалістичні позиції митця, патріотизм, прагнення служити своїм талантом народу, Україні.

Література

1. Буряк О. Художнє осягнення вікової психології у творі «Мені тринадцятий минало...» / Олена Буряк // Дивослово. – №3. – 2010. – 20–23 с.
2. Неділько Г. Тарас Шевченко: Життя і творчість / Г. Неділько. – К. : Рад. школа, 1988. – 246 с.
3. Тарас Шевченко. Кобзар / Тарас Шевченко. – К. : Дніпро, 1985. – 640 с.

В статье исследована проблема человека и природы в творчестве Т. Шевченко-поэта и Т. Шевченко-художника.

Ключевые слова: проблема человека и природы, творчество Т. Шевченко-поэта, творчество Т. Шевченко-художника.

The article deals with investigating the problems of a human-being and the nature in the creative activity of Taras Shevchenko as a poet and an artist.

Key words: the problem of a human and the nature Shevchenko's creative activity, poet, artist.

Романтична ідея незнищенності справжнього кохання, краси, вірності

Урок за баладою Т.Г. Шевченка «Тополя»

Ганна Ярошук,

учитель української мови та літератури
Петокорбівського НВК «ЗОШ I–III ступенів –
дошкільний навчальний заклад»
Кіровоградська обл.

Мета: показати учням красу раних балад Т. Г. Шевченка; з'ясувати фольклорну основу балади «Тополя», значення народних символів; розвивати вміння виразно читати художній твір; викликати в серцях дітей співчуття до трагічної долі молодої дівчини, розлученої з коханим; сприяти вихованню поваги до звичаїв і традицій рідного краю.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: портрет Т. Г. Шевченка у вишитому рушнику, «Кобзар», аудіозапис пісні «По діброві вітер віє...» на слова Тараса Шевченка, пучок калини, ілюстрації до балади «Тополя», виставка книг.

Теорія літератури: балада, метаморфоза.

Види і форми роботи: учнівські повідомлення, слово вчителя, бесіда, виразне читання поезії, словникова робота, словесне малювання.

Хід уроку

I. Організація класу. Забезпечення емоційної готовності учнів до уроку

Продовж речення: Від уроку я чекаю...

II. Актуалізація опорних знань

Учитель. Ім'я Т. Шевченка добре відоме вам ще з

дитячого садка, де ви вперше почули про нашого Кобзаря, вивчали його твори й у попередніх класах.

Які ж відомості про життя і творчість Тараса Григоровича вам запам'яталися і вразили вас найбільше?(Повідомлення учнів про основні події життя та творчості Т. Г. Шевченка.)

III. Оголошення теми і мети уроку

Учитель. До жанру балади досить часто звертали-ся українські письменники П. Гулак-Артемівський, Л. Боровиковський, А. Метлинський, М. Шашкевич, М. Костомаров. І Тарас Григорович Шевченко свою творчість почав теж із балад.

Першим твором Шевченка, що дійшов до нас, є балада «Причинна», яку він написав у 1837 році, коли ще був кріпаком. Трохи згодом, 1839 року, з-під пера автора з'являється балада «Тополя», вона увійшла у перше видання «Кобзаря» (1840). Пізніше були створені балади «Утоплена», «Лілея», «Русалка», «Коло гаю в чистім полі...», «У тієї Катерини». (Учитель звертає увагу учнів на виставку книг.)

У ранній творчості Шевченка яскраво виражена фольклорна традиція, поет думав і почував так, як думав і почував народ. Чимало своїх балад поет створив на основі фольклорних джерел. Поштоухом до

написання «Тополі» послужила народна балада «Ой чие ж то жито, чий ж то покоси...», яку він часто співав у дитинстві з сестрою Катериною. (Учні прослуховують фрагмент пісні.)

Теорія літератури.

Балада – невеликий ліро-епічний твір казково-фантастичного, легендарно-історичного чи героїчного змісту з драматично напруженим сюжетом.

У баладі, як правило, йдеться про щось незвичайне, виняткове, реальне часто поєднується з фантастичним. (Запис до літературознавчого словничка.)

Сьогодні ми ознайомимося з баладою Тараса Григоровича «Тополя».

Робота з підручником(виразне читання балади учителем, а потім учнями).

Бесіда з учнями за змістом прочитаного.

Які почуття викликала у вас ця поезія?

Які картини вимальовуються у вашій уяві, коли ви читаєте цей твір? (Усне малювання картин природи учнями.)

Учитель. Одинокі тополя, широке поле, що синіє вдалині, могила – все готує нас до сприйняття тривожних подій, змушує задуматися, чому серед широкого поля росте одинокі дерево. Хто викохав тонку, гнучку в степу погубити?

Побачивши таке дерево, подумаєш: от сирота. Про це і говорить поет:

*Чабан вранці з сопілкою
Сяде на могилі,
Подивиться – серце ниє.
Кругом ні билини!
Одна, одна, як сирота.
На чужині гине!*

Поет, зображуючи дерево-сироту, будить наше співчуття, тому що і сам зростав сиротою.

Перед нами малюнок Т.Г. Шевченка «Тополя» (1839 рік).

Які образи підсилюють мотив самотності? (Одинокі тополя, широке поле, козацька могила, «кругом ні билини», а билина – теж символ самотності, сирітства.)

Знайдіть і зачитайте опис пейзажів. Яку роль вони відіграють у баладі? (Пейзажі допомагають розкрити образи героїв, їх внутрішній світ, почуття, переживання. Ці пейзажі музичні, яскраві, під час читання сприймаються як окремі твори, тому й стали народними піснями.)

Як малюнок Т. Шевченка співвідноситься з твором? Звучить запис пісні «По діброві вітер виє...»

Бесіда.

Який настрої викликала прослухана пісня?

Чому, на вашу думку, вона стала народною?

Як пісня перегукується із баладою?

Т. Г. Шевченко використав у творі багато художніх засобів. Знайдіть і выпишіть у зошити епітети, метафори, порівняння. Яка їхня роль у творі? (Учні заповнюють таблицю.)

Таблиця

Художні засоби в баладі Т. Шевченка «Тополя»

Епітети	Метафори	Порівняння
карі оченята; біле личко; щиру правду; по синьому морю; стан високий; лист широкий та інші	вітер виє; гуляє по полю; серце ниє; серденько мліло; брови полиняють; чуло серце недоленьку – сказати не вміло та інші	сонце світить - як ворог сміється; сохне вона, як квіточка; одна, як сирота; воркує, як голубка без голуба та інші

Ми з вами говорили, що «Тополя» має фольклорні традиції. Що саме поєднує «Тополю» з народними баладами? Розкрийте народну символіку в баладі. (Лебедонька, треті півні, місяць, калина, соловейко, рушники.)

У баладі немає монологів, проголошених від імені героїні, але ми все одно ніби «чуємо» її внутрішній голос. Як автор досягає цього? (Дівчина, справді, не проголошує монологів, але її внутрішній стан: сум за коханим, горе, що він не повертається, а мати хоче віддати за нелюба, – ми відчуваємо з пісні, яку вона співає серед степу. Також у баладі є ліричні відступи, які допомагають читачеві не лише відчувати настрої дівчини, а й показують ставлення автора до героїні.)

Знайдіть у творі слова, де виражено протест дівчини проти насильства в сім'ї.

*(Не хочу я панувати,
Не піду я, мамо!*

*Рушниками, що придбала,
Спусти мене в яму...)*

Які рушники має на увазі дівчина?

Узагалі, багато обрядів в Україні пов'язано з рушниками.

Повідомлення учнів творчої групи.

Учень 1. З рушником пов'язане життя людини від народження до смерті. Важливі події у житті нашого народу ніколи не обходилися й не обходяться без рушників. Це знак гостинності і доброзичливості.

Перед тим, як запросити гостя до столу, господиня вішала йому на плече чистий рушник, лила на руки воду з кухля.

Рушником накривали хліб на столі, паску і крашанки, коли несли до церкви святити, хлібну діжу після випікання паляниць, на рушнику підносять дорогим гостям хліб-сіль, у рушник загортали новонароджених, на довгих рушниках опускають домовину.

Учень 2. Рушники, які розвішували над вікнами і дверима, мали оберігати оселю від усього нечистого, що могло до неї потрапити, тому й орнамент, і візерунки відігравали роль оберегів, символічних позначень, дуже важливих для людини предметів і явищ.

Так, ромб з крапкою посередині означав засіяну ниву, вазон чи квітка – дерево життя, розети – сонячне благословення.

У кожній хаті завжди висіло на видному місці декілька видів рушників: утирач використовувався для рук і обличчя; стирок або стирач – для посуду, стола, лав; покутник і кілковий – для прикрашання покуті і стін; божник – для уквітчання дорогих ікон.

Учень 3. Ритуальні рушники зберігалися окремо. Це рушники для сватів, весільні, подарункові.

Дівчина ж говорить матері про те, що вона краще вмере, ніж вийде за нелюба, і тоді тими рушниками, які вона приготувала для весілля, нехай опустять її домовину у могилу.

Учитель. Сьогодні на уроці ми ознайомимося з літературознавчим терміном «метаморфоза».

Словникова робота.

Метаморфоза – це докорінна зміна, перетворення кого-небудь або чого-небудь, наприклад, перетворення героя на рослину, тварину чи птаха. Метаморфози характерні для балад, казок і легенд. (Запис до літературознавчого словничка.)

Які міфологічні метаморфози та вірування змалював поет у баладі? (Балада побудована за мотивами народної творчості і стародавніх уявлень народу. Перетворення дівчини на тополя – це відображення первісних вірувань людей у можливість переселення душі людини у рослину.)

Також у баладі йдеться про ворожіння. Люди завжди хотіли знати своє майбутнє. І в Україні здавна вміли ворожити. А в ніч на Андрія, на Василя дівчата завжди ворожать, щоб знати, коли вийдуть заміж, який у них буде чоловік.

Героїня балади теж звертається до ворожки, щоб дізнатися, чи повернеться її милий до неї, чи живий, чи, може, загинув. Знайдіть підтвердження в тексті.

*(Пішла вночі до ворожки,
Щоб поворожити:
Чи довго їй на сім світі
Без милого жити?)*

— Чому, на вашу думку, саме на тополю автор перетворив дівчину?

(У народних піснях з тополею порівнюється краса, струнка дівчина. Рубання тополі, так само як і калини, символізує заручення та одруження дівчини:

*Тонкая, високая тополя:
Чорнявая дівчина – то моя.
Тонкую, високою зрубаю:
Чорнявую дівчину кохаю.)*

Широко відомий обряд «водити тополю», який виконується на Зелені свята. Тополю, вродливу дівчину, вбирають у стрічки, зелень та квіти і водять по селу співаючи:

*Стояла тополя
Край чистого поля.
Стій, тополенько,*

*Стій, не розвивайсь,
Буйному вітроньку
Не піддавайсь.*

Кожний господар радо зустрічає співаків і, приймаючи від них добрі побажання, щедро обдаровує учасників обряду.)

Учитель.

Яку тему розкриває Т. Г. Шевченко у баладі «Тополя»? (Тему кохання, відчаю, самотності.)

Яка основна думка балади? Яку ідею втілено в образі тополі? (В образі тополі втілено ідею невмирущості справжнього кохання, краси, вірності, незнищенності найкращих людських почуттів.)

IV. Підсумок уроку

Як ви ставитесь до вчинку дівчини, яка заради коханого перетворюється на тополю?

Складіть психологічний портрет доньки та матері. Порівняйте їх.

Які принципи народної моралі утверджуються в баладі?

V. Оцінювання роботи учнів на уроці. Аргументація оцінок

VI. Домашнє завдання

Віразно читати баладу Т. Г. Шевченка «Тополя». Заповнити таблицю «Реальне та фантастичне у баладі».

Віразно читати вірш Т. Шевченка «Заповіт».

Родоцентрична педагогіка

Вибір на перехресті духовних цінностей

Вивчення балади Т. Шевченка «Тополя» у 7 класі

Віктор Азьомов,

учитель української мови та літератури

Степанівської ЗОШ I–III ступенів

Олександрівського району Донецької області

Плідна дискусія, розгорнута на шпальтах Вашого часопису під гаслом «На засадах Родоцентризму», за логікою реалізації виховання націоцентричної особистості має втілитися у практичні розробки уроків аналізу літературних творів на основі відповідних принципів родовідповідності. Справді, ідеї Родоцентричної педагогіки потребують, як говорить проф. А.Козлов (читай його статтю «Ідея варта підтримки» в часописі «Українська література в загальноосвітній школі» – № 7–8, 2011. – С. 46–48), дієвої підтримки та подальшого розвитку, адже вони спонукають учителя відходити від шаблонів, схоластики в методиці викладання української літератури в сучасній національній школі, формують справді національно свідому особистість (читай у цьому ж часописі статті С.Дубровської «Основна мета – національно свідомість» – № 5, 2012. – С.48 та О.Вертія «За законами Роду» – № 6-7, 2012. – С. 62–64). До того ж національно свідомість особистості у такому разі формується не на крикливих патріотичних гаслах і не шляхом бюрократичного насаджування тих чи інших ідей. Учень відкриває, осмислює й вільно усвідомлює національні духовні цінності, вироблені українським народом упродовж століть, як цінності свої, власні, як вираження свого націо-

нально-родового внутрішнього єства, як процес його збагачення та передавання від покоління до покоління. Молодий українець здійснює становлення своєї особистості на основі творчої співпраці з учителем як рівного з рівним. Вдячний матеріал для такої роботи на уроці дає далеко ще не вичитана до національних кореневих глибин балада Т.Шевченка «Тополя». Тому й пропонуємо свій варіант уроку її вивчення на підставах Родоцентричної педагогіки, сформульованої О. Лук'яненком у його праці «Повернення фенікса: родоцентрична педагогіка» (Українська література в загальноосвітній школі. – 2011. – № 7-8. – С. 44–46).

Тема: Балада «Тополя» Тараса Шевченка як застрога до збереження особистісного безсмертя в роді своєму.

Мета: поглибити знання учнів про особливості українського національного світотворення в баладі Тараса Шевченка «Тополя», дослідити прадавньородові засади художнього світу твору; проаналізувати образно-символічний зміст балади, розвивати вміння аналізувати поетичний текст, прищеплювати морально-етичні чесноти на підставах родоцентричної педагогіки.

Обладнання: портрет поета, учнівські ілюстрації до балади «Тополя», аудіозапис пісні «По діброві вітер виє...».

Попередня підготовка учнів до уроку: добір матеріалу за завданнями груп; опрацювання відгуку-рецензії О. Вертія «За законами роду» на статтю О. Лук'яненка «Родоцентрична педагогіка: історико-теоретичні розвідки». – Полтава, Друкарська майстерня, 2008; уміння читати зміст опорної схеми-конспекту «Структура свідомості. Свідоме – безсвідоме – несвідоме».

Методи, прийоми, форми роботи: осмислення (зіставлення) глибинного світу прадавніх уявлень українців, християнської свідомості та духовних засад сучасного учня; прогнозування, прийом повільного читання, елементи аналізу на підставі стародавніх уявлень українського народу про людину і світ, випереджальні завдання, робота у групах, бесіда, «хвилина мікродискусії», «займи позицію».

Епіграф: Щоб усвідомити й виконати свою людську життєву місію, плекай у собі розуміння, що саме ти уповноважений бути послом від Роду свого до своєї Вітчизни.

Перебіг уроку

Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

Вступне слово вчителя. Ви познайомилися вдома зі змістом балади Т. Шевченка «Тополя». На перший погляд, один із давніх народних міфологічних сюжетів: дівчина в розлуці з коханим звертається до ворожки і дивним чином перетворюється в дерево... Але чомусь із цього твору народ «виспівав» для себе аж п'ять (!!!) пісень – «По діброві вітер виє», «Защербече соловейко», «Минув і рік, минув другий», «Ой одбила щука-риба», «Плавай, плавай, лебедоньку». Яка радість, який біль, який дотрок до струн народного серця відлунили в цих казково-наївних віршах? Спробуймо проаналізувати популярну баладу, читану мільйонами, в суворій відповідності до авторської (Шевченка) логіки розгортання психічного світу персонажів.

Робота з епіграфом. Прочитайте епіграф до уроку.

Евристична бесіда

• Як ви розумієте поняття «життєва місія людини в родоцентричному світогляді»? (*Рід у педагогічному баченні часів Ведичної Русі-України мислився широко, універсально, а не лише в межах кровної близькості. Рід, – найперше, ідейна спорідненість, духовна взаємозалежність, спадкоємність і відповідальність – від загального – надчасової зоряної свідомості Всесвіту – до конкретного – малесенької часточки Всесвіту, що сконцентрована в розумі й тілі людини. Родоцентричні зв'язки поєднували планету й людину; Рід шукав і знаходив відповідності в часовому й вічному, у живому й неживому, тваринному, рослинному, довоколишньому оточенні (земля, вода, природні явища), в народі, в національних цінностях та оберегах, у народній етиці та моралі. Усе, що чинила людина в межах своєї індивідуальної волі, не мало суперечити законам і вимогам цієї космогонічно-конкретної всеохопної системи. Місія життя особистості – дотримати й примножити в собі гармонію індивідуального й Родового.*)

• На вашу думку, чи завжди поєднуються життєві інтереси сучасної людини з її родовими пракореннями?

Для аналізу художнього тексту потрібно пригадати деякі положення з теорії літератури.

Актуалізація відомостей із теорії літератури

В чому саме виявляється свідоме і несвідоме в будь-якому художньому творі? (*Свідоме – «сознательное», підсвідоме – «подсознательное», несвідоме – «бессознательное». Психіка людини, як торт, складається з трьох «шарів». 1) Свідомість – видимий, зовнішній вияв психіки як взаємодії із навколишнім світом, залежить насамперед від несвідомих сил. 2) Підсвідоме – це особлива демаркаційна сфера між свідомістю та несвідомим. У цю сферу прориваються «з глибин» неусвідомлені потяги. Одночасно тут сконцентровані психічні уявлення, що породжені суспільним життям людини, його «понад-Я» (совість). Совість «класифікує» потяги за їх моральністю. 3) Несвідоме – глибинна основа психіки, психічний досвід тисяч поколінь, визначає повноту свідомого життя людини, розвиток особистостей, націй.*)

Яким чином несвідоме виявляється на рівні людського сприймання? (*Через сон, видіння, марення, ворожіння, «несподівані» рішення у стресових ситуаціях – на межі вибору між життям і смертю.*)

Пригадайте, що означає символ у стародавніх уявленнях народу про світ і людину в ньому та літературному творі? (*Символ – це знак, який лише метафорично піддається осмисленню, а більша частина його справжнього змісту прихована – занурена – в несвідомому.*) Наведіть приклади з балади Т. Шевченка «Тополя», коротко поясніть своє їх тлумачення. Скажіть, що близького, зворушливого для вас ви відчуваєте в них?

Опрацювання навчального матеріалу.

Робота з текстом балади. Прийом повільного читання з елементами евристичної бесіди та дискусії.

• Якого психологічного колориту надав поет розлогу «портретові» тополі в перших 12 рядках і в обрамленні – в останній строфі? (*Самотність, неприкаяність, покинутість, нещасність.*)

• Ще яким провідним мотивом пройнятий твір? (*Надією на повернення милого.*)

• Чи суперечать ці настрої один одному? (*Так, безумовно.*)

• Чи створюють вони якусь ледь відчутну конфліктну ситуацію, на основі якої розгортається сюжет балади? (*Читач заінтригований, як такі протилежні поняття можуть бути взаємозв'язаними?*)

• Яка особливість розвитку художнього конфлікту в тому, що автор вже на початку твору відкриває таємницю: козак «пішов та й загинув»? (*Читач та автор знають про це, але ж дівчина перебуває в надії на повернення милого.*)

• Який художній взаємозв'язок між описом краси природи і сферою людських взаємин? Читати від слів: «Защербече соловейко...» (*Гармонія двох світів – людського серця і докільля.*)

• Завдяки чому досягнута ця гармонійність? (*Бо й козак, і дівчина живуть у згоді зі стародавніми уявленнями про рід як духовну єдність не лише по лінії людина – людина, але й по лінії людина – природа. Краса природи є продовженням, довітленням у вічному краси взаємин багатьох поколінь українців, а не лише цих двох закоханих сердець.*)

«Хвилина мікродискусії»

• Чому ідилія щастя начисто зруйнована в наступному розділі? І чого ж не вистачало козакові? Здається, він був цілком задоволений... Читати: «Не щербече соловейко...» (*Козак, який втілює стародавні родові*

уявлення про творче чоловіче начало – мисливця, першовідкривача, подвижника, взагалі героя – вирушає на пошуки свого духовного довшлення.)

«Займи позицію». Моральний «круглий стіл».

Мікродискусія у групах.

• Якими родовими почуттями (цінностями) пов'язала себе дівчина, чекаючи коханого? Підтвердіть це текстом твору. (Моральним родовим законом – дала своєму обранцеві слово вірності; законом внутрішньої родовідповідності – адже серцем справді щиро кохала козака.) Як це узгоджується з моральними звичаями українського народу, з його уявленнями про рід, про які ми щойно говорили, з вашим особистим розумінням любовної вірності?

• Що означав материн задум віддати дочку «за старого, багатого»? (Виступ проти предковичних законів роду – на угоду руйнівним поняттям власницького суспільства зовнішнього благополуччя та матеріальної вигоди.)

Продовження роботи з текстом балади.

Приєм повільного читання з елементами евристичної бесіди та дискусії.

• Знайдіть у тексті слова, з яких стають зрозумілими мотиви, чому дівчина вдалася до послуг ворожки. («Чи довго їй на сім світі // Без милого жити?» Отже, думку про свідоме самогубство однозначно відкидаємо.)

• Про які стародавні уявлення дівчини свідчить саме звернення до доленосного ворожбитства? (Безумовно, це простір її язичницьких переконань.)

• А як ви розумієте зміст слів: «Пішла б утопилась – // Жаль душу згубити...?» (Це виразні елементи християнського світогляду. Отже, дівчина живе між двома релігійними світами: первісним, природним, язичницьким, родоцентричним, де Род є богом, та новонаверненим, християнським, в якому рід позбавлений божественності, а є лише однією із моральних категорій.)

• Який зміст дівчина вкладає у слова: «Коли не жив чорнобривий, // Зроби, моя пташко, // Щоб додому не вернулась...»? (Дівчина затялася-таки не руйнувати свою долю через материне прагнення багатства. Вона не може порушити слово вірності-честі, дане козакові, не хоче нищити душевний світ своєї природності – любові відданого серця, тобто не може зрадити святості родоцентричних оберегів своєї душі, свого природного світу. Слова дещо двозначні: чи йдеться про її смерть чи лише про який інший спосіб уникнути нерівного шлюбу... Не спростувати єдиного: дівчина неохотна у своєму рішенні.)

• Ворожка чесно зізнається, що долю дівчини «позаторік знала, // Позаторік і зіллячка // Для того придбала». Який підтекст цих слів? (По-перше, це свідчить, що муки життєвого вибору для героїні не випадкові. Дівчина – справді «родовідповідна половинка» **свого** коханого. Їх спільний рід – рід безсмертя, бо саме з любові народжуються діти як безсмертя в роді. Тому вона, власниця своєї половинки, **свого** жіночого начала, має невідворотно пройти **свій** шлях індивідуального випробування на чужому, материному полі боротьби. По-друге, на третьому вже році розвитку подій це є потвердженням, що дівчина все чинить правильно, правильно розуміє «накреслення долі» від родових пращурів, правильно інтуїтивно слідує його спонукам. Через вірність заповітам предків вона намагається зберегти зв'язок із живлющою силою Великого Роду.

• Чому все чародійство має відбутися «поки півні не співали»? (За законами містичного фольклору,

народні магічні ритуали найкраще здійснюються під чарами ночі, «до третіх півнів».)

Презентація випереджувальних завдань.

Методичний коментар. Педагогічне спілкування в Родоцентричній педагогіці завжди ґрунтувалося на основі рівноправної участі учителя і учня, на основі їх співтворчості в навчальному процесі. Стародавня родоцентрична педагогіка ґрунтувалася на волі дитини, вона не обмежувала учня ні в просторі, ні в почуттях, ні в пошуках. Тобто від учня не вимагалась завчена, точна, хоч і не усвідомлена ним відповідь. До будь-якої відповіді він йшов шляхом відкриття істини, отже, міг вільно помилятися, зіставляти результати свого пошуку, робити відповідні висновки, виправляючи свої помилки. «Школа для дитини ведичних часів, – пише О.Лук'яненко, – не чотири стіни і класна дошка, а цілий світ від травинки до зоряної галактики, набагато складніший і цікавіший. І воля учня ведичності – не воля (спроможність) підготуватися і вийти чи не вийти відповідати до дошки. Воля учня стародавньої Русі – воля (бажання) осягти розумом те, що найбільш цікаво, незрозуміло і заманливо. Учитель ніколи не зупиняв дитину в її прагненнях. Негативних наслідків вибору дитини не могло бути, бо все приносило досвід» (Олександр Лук'яненко. «Родоцентрична педагогіка: історико-теоретичні розвідки». – Полтава, 2008. – С. 34).

Саме на таких підставах організовуємо роботу дослідницьких груп та обговорення результатів їх роботи. Кожен учитель має свій улюблений методичний арсенал, тому організує роботу учнів у групах відповідно до власних уподобань і, головне, до рівня підготовленості конкретного класу до сприймання матеріалу. Важливо, щоб нові знання викладалися не як готова інформація, а щоб діти були включені в дискусію, у процесі якої має відбутися складний, суперечливий пошук і відкриття істини. Ми ж надаємо аналітичний матеріал у класичному «сконденсованому» форматі, залишаючи для вчителя простір творити конкретний дослідницький дискурс відповідно до своїх сил та можливостей. Наше головне завдання в іншому: відкрити несподіваний ракурс у давно і безнадійно, здавалось би, знайомому художньому тексті.

Ось, наприклад, **інформація групи етнографів**. Ворожка чітко розділила дію «ліків» на три етапи. За першим разом зілля «все лихо загоїть». Отже, якби дівчина хотіла досягти лише стану егоцентричної внутрішньої відстороненості, псевдоблагополуччя, втечі від дійсності, вона б далі одного прийому не йшла. Перший прийом, фактично, – це «пігулка ілюзії щастя».

Після другого споживання треба було витримати паузу – «...серед степу // тупне кінь ногою. // Коли живий козаченько, то зараз прибуде».

За третім разом мало би скоїтися щось неймовірне і непоправне. Ворожка однозначно це дає зрозуміти дівчині: «Не питай, що буде».

Виходимо на несподіваний висновок: насправді за два прийоми зілля дівчина мала можливість про все дізнатися без видимої для себе шкоди. Якби не питання «третього разу»: а який сенс подальшого життя в зашморзі материних вимог?

І значливе застереження: «Та ще чуєш, не хрестися...» Справді, хрест – то під'яремне життя і добровільне прийняття мук відступництва і зради.

«Третій раз» – спосіб звільнення від родового дорозшництва. Як кажуть: або – або, вирішуй сам...

Далі інформує група психологів. Раціональний світ намагається утримати дівчину в замкненому колі побутового конформізму, вириває сумнів: «Чи йти, чи ні?» Але вагання одразу відкинуто: «Ні, вже не вернеться!»

І це не просто випадкове зауваження: Шевченко підкреслює, що дівчина цілком притомна, природна у своїх діях.

Але подальший хід подій вимагає доскіпливого аналізу. Дівчина випала зілля не роздільно, як «за інструкцією», а тричі підряд без зупинки. Тобто логіка дії ліків була порушена. Чому? Її несвідоме вже «знало», звичайно, про смерть коханого. Після першого прийому, коли дівчина потрапила в стан неусвідомленості, нестями (невменяемости) – «мов не своя стала», «видище» несвідоме «повело» її єдиним можливим шляхом подальших душевних змін – випити вдруге і втретє – адже у цьому й полягало втілення бажань дівчини. По-друге, здійснилося передбачення ворожки, що після першого разу «все лихо загоїть».

Далі наслідки своїх досліджень повідомляє група літературознавців. У цій частині балади, де героїня занурюється в стан нестями, Т. Шевченко вдається до мови символів. Символів аж п'ять. Але якою художньою інтуїцією мав бути обдарований поет, щоб так безпомилково згрупувати різноманітні деталі в гармонійне ціле!

По-перше, дівчина не промовляє, а співає, «вистіває» свої останні заповітні бажання. Спів, за ознакою несвідомого, є свідченням встановлення містичного порядку, контакту зі світом духів.

По-друге, в паралелізмі до тополі з'являється образ лебідки. Лебідь – романтичний, суперечливий символ смерті як перетворення, пов'язаного з поверхнею вод («синє море»), що омивають загробний світ. Цей птах – метафора вже потойбічного духовного життя.

По-третє, море – ще один символ перетворення і відродження в несвідомому, первинному началі життя – безформному, безконечному, невичерпному і словненому несподіванку.

По-четверте, чому автор «оприлюднює» дівчину саме в тополі? Виявляється, зовсім не випадково. Тополя – знак двоїстості: лист білої тополі із «сонячного» боку темний, але з «місячного» – світлий. До того ж тополя несе в собі жалобну символіку.

По-п'яте, тополя у прикінцевому звертанні називається «серце-тополенько». Серце – джерело душевного просвітлення, осягненої істини. У первісних суспільствах людину, яка дозволяла серцю управляти головою, вважали радше розумною, ніж дурною.

До інформації групи теологів. У співаній молитві дівчини прориваються відлуння, дотичні до християнських мотивів. Відповідно до Заповіді Божої, вона вболіває за подальшу долю своєї матері, незважаючи на те, що: «Сама хоче мене мати / В землю закопати». Отже, ні в якому разі не відомста матері є рушійною силою дій героїні, навпаки, дівчина переповнена почуттям прекрасного і трагічного всепрощення просвітлення.

Інформація групи філософів. Дівчина із просто-ру Часу переходить у простір Вічності. Та не стає, наприклад, каменем чи птахом. Як дерево, вона «отримує» незникому свідомість, тільки не в концентрованій формі розуму живої людини, а в деревній, розосередженій, одночасно символічно перебуваючи у двох вимірах: вершиною – під впливами надземного, а коренем – у контакт із своїм коханим. І не Дерево Смерті, а, безперечно, Дерево Життя, натхнене всеосязною ідеєю Любові, є її найближчим родовтєленням. Вона не зрадила честі роду у вірності козакові, не збавила цілісності серця. Важать не матеріальні втрати чи набутки. Головне – ціннісний вибір: зруйнувати себе в Роді своєму у шлюбі з немилими, здобувши ілюзорне

щастя, чи стати збереженим символом Самості (єдність свідомого й несвідомого) і Любові.

«Склади бліц-характеристику». Робота у групах.
Характеристика об'єднуючого сюжетно-композиційного начала – образу автора-резонера-оповідача.

• Визначте головні риси оповідача, від імені якого ведеться розповідь. (Це мудра, виважена, всезнаюча людина, збагачена національним життєвим досвідом. Оповідач не відсторонений оцінювач, але активний учасник, «ведучий» психологічного дійства. Саме він радить читачам жити «за серцем», не питаючи, «що нам в світі зустрінеться». Через символ оповідача втілюється образ народного наставника, який оберігає і передає нащадкам високі моральні цінності та духовні звичаї українського народу. Плекайте й оберігайте їх так, як уміли це робити наші далекі предки, представниками духовного роду яких ми є сьогодні.)

• **Підсумки вчителя.** Ми пройшли вузловими етапами сюжету балади. Який головний висновок із нашого аналізу? А висновок однозначний: будьте вірними своїм національним, родовим обереговим закладам. Вони справді закладені – в кожному із нас – у нашій психіці, моралі, у звичаях і традиціях, у невичерпній народній мудрості, у таких шедеврах національної літератури, як балада Тараса Шевченка «Тополя».

Дівчина втілює непроминушу ідею національного патріотизму, який починався в неї від самих глибин інтимного. Героїня не віддала на чужинську поталу єдине і головне, чим дорожить кожна людина – плацдарм власного серця.

Не можна піддаватися розтлінним, мінливим, глумним віянням, призначення яких – баламутити джерела народної душі і пам'яті, перетворюючи народ у населення, або, як зараз кажуть, в електорат. Не будьмо егоїстичними, байдужими, падкими на чужинське, нав'язане історичною колоніальною неволею чи спритними новітніми політтехнологами із сусідніх країн.

Будьмо українцями.

Рефлексія.

• Чи сподобалася дослідницька робота на етапі підготовки до уроку?
• Яка ваша оцінка своєї роботи?
• Що запам'яталося найбільше?
• Які ваші враження, думки від сприйнятого на уроці?

Домашнє завдання (на вибір). 1. Написати есе «Зустріч Її і Його у несвідомому». 2. Змоделюйте у довільній формі, що б сталося із особистістю дівчини, якби вона пішла по шляху, запропонованому матір'ю.

• Інформація для вчителя. Підкреслюємо, що в баладу «Тополя» Т. Шевченко заклав цілком сучасні цивілізаційні виклики, знайшовши єдиний можливий спосіб їх позитивного розв'язання – архаїчний. Для цього якнайкраще «підходила» містична «упаковка», бо іншого способу вирішення фабульного конфлікту в українських національних історичних умовах просто не знайти. Прикметно, що в ортодоксальному християнському світогляді дівчина навіть повинна була б виходити заміж за старого й багатого, щоб через чин досмертної муки пройти життєві митарства очищення й упокорення пристрасті або... озлоблення на безщасну долю й остаточного падіння у тартар гріховного бунту. Знаменно, яким шляхом повів героїню автор.

Додаток: опорна схема-конспект «Структура свідомості. Свідоме – безсвідоме – несвідоме» див. на обкл. № 4

Два уроки з вивчення творчості Володимира Сосюри

Наталія Зайцева,

вчитель-методист ЗОШ I–III ст. №36

м. Житомир

Урок 1

Тема: Володимир Сосюра. Роздвоєність його душі. Автобіографічний роман «Третя Рота»

Мета: представити учням В. Сосюру як визначного лірика ХХ століття, ознайомити із життєвим та творчим шляхом; розвивати вміння працювати з додатковою літературою та іншими інформаційними джерелами, висловлювати думки; виховувати любов до поетичного слова, естетичний смак, почуття гордості за поетів своєї країни.

Очікувані результати

Учні знатимуть:

автобіографічні відомості про поета;
автобіографічну основу роману «Третя Рота»;
жанрові особливості твору;
зміст поезії «Два Володьки».

Учні вмітимуть:

самостійно аналізувати зміст роману;
усвідомлено й виразно читати поезію «Два Володьки»;
висловлювати власне ставлення до ліричного героя.

Тип уроку: засвоєння нових знань (зустріч із поетесою).

Випереджальне завдання: опрацювати біографію В.Сосюри за підручником, окремим учням підготувати повідомлення за автобіографічним романом «Третя Рота».

Обладнання: портрет В.Сосюри, виставка творів, учнівські презентації.

Оформлення дошки: вислови про Сосюру: «Володимир Миколайович був одчайдушно довірливий і дитинно відкритий. Саме ця риса характеру поета скорочувала відстань між ним і читачем до того ступеня, коли серце серцю промовля... Парадоксально, але, можливо, саме ця беззахисна одвертість якоюсь мірою вберегла Володимира Сосюру від прямої розправи у культивські часи. Певно, навіть опричники губилися від навали його привселюдних свідчень» (Б. Олійник); «Талановитий і справжній, інколи курйозний, завжди експансивний і щирий, Володимир Сосюра належить до поетів, яких знає, визнає й вітає «масовий», «широкий» читач» (М. Зеров).

*Рвали душу мою
Два Володьки в бою,
І обидва, як я, карооки,
І в обох ще незнаний,
невиданий хист,
Рвали душу мою
Комунар
І
Націоналіст.*

В.Сосюра

Хід уроку

I. Організаційно-мотиваційний етап

1. Актуалізація опорних знань

2. Цілевизначення й планування

Слово вчителя. Після самогубства Миколи Хвильового в українській літературі найцікавішою людською постаттю лишився В.Сосюра. Слід підкреслити «людською постаттю». Адже всі, хто писав про Сосюру, відзначають, що це поет незвичайної щирості і правдивості, який не вмів кривити душею ні перед іншими, ні перед собою. Вся його творчість є сповіддю ніжної і бентежної душі. Сьогодні на уроці ми й спробуємо довідатися, чим же жила поетова душа, чим раділа і мучилася. Відомості про це ми почерпнемо з достовірних джерел: його творів та автобіографічного роману «Третя рота».

Повідомлення теми й мети

II. Операційно-пізнавальний етап

Повідомлення груп (випереджальне завдання)

Повідомлення 1. Третя Рота

Сосюра – митець насправді пролетарський, і коли писав про себе: «Я – поет робітничої рані», то не кривив душею. Він і справді народився у робітничій родині на станції Дебальцеве 6 січня 1898 р. «Я починався відтіля, де шум заводів даль колише. Ясні Донеччини поля мені на світі наймиліші», — так писав митець на схилі віку. А в поемі «Два Володьки» згадував «золотий дитинний сон»:

*Де гнуться рейки од заводу
І над Дінцем ридає дим,
Мені приснилась Третя Рота
І я собі, як був малим.
Ведуть батьки мене за руки
По золотій, в піснях землі,
І тонко, тонко закаблуки
Об рейки стукають малі...*

Третя Рота – робітниче селище на Донеччині, у якому минули ранні поетові літа. Сюди переїхала сім'я Сосюр, коли Володі минуло 10 літ. Саме звідси – найяскравіші спомини дитинства і юності. Тут – не тільки родинні, але й духовні корені митця.

Жодному, навіть найретельнішому, біографові, мабуть, не вдасться з такою яскравістю й щирістю відтворити життєвий шлях Володимира Сосюри, як зробив це сам письменник. І не тільки у своїх віршах, але й у розлогіму автобіографічному романі «Третя Рота». Саме на сторінках «Третьої Роти» знаходимо яскраві свідчення про колоритних батьків поета: Миколу Сосюру, кресляра за фахом, котрий за свій недовгий вік побував і вчителем, і писарем, й адвокатом, і шахтарем, та Антоніну Локотош, робітницю родом із Луганська. Цікаво знати, що у крові Володимира

Сосюра – «гримуча» етнічна суміш. У пролозі до «Третьої Роти» письменник вказує, що мати була сербка з домішками угорської, єврейської й української крові, батько ж – «з походження (чоловіча лінія) француз» – далекий родич славетного лінгвіста Фердинанда де Сосюра, а за жіночою лінією – «карачаєвець і українець». Тим вагомішою є перемога українського національного духу в цьому химерному конгломераті.

«Татко нагадував мені похмурого козацького орла, а мама – якусь смугляву птицю, що їй не сидиться на місці і все вона кудись хоче полетіти, – з любов'ю і гордістю писав поет. – Як протилежність батькові, вона була дуже балакуча. Її одвертість була вражаючою».

Материнська відкритість і вразливість уповні передалися синові, котрий ріс дуже чулим, навіть надміру емоційним. Від батьків хлопчина («дитя першого кохання») успадкував не тільки степову вроду і вдачу, але й численні обдаровання. Тато чудесно малював, грав на гітарі і писав вірші російською мовою; мама ж страшенно любила співати й оповідати «про свої романтичні пригоди. Вона розказувала це так поетично і образно, що переді мною, як живі, стояли повні чар і краси срібномісячні ночі Донбасу і люди, прекрасні люди, цілі зоряні світи, світи далекі і казково близькі»

Так формувалася «поетична» натура малого Володьки, котрий «любив усе героїчне і красиве». Він неначе жив у двох, цілком різних, світах: у реальному – світі старої хворостянки, у котрій разом із батьками тулилося восьмеро дітей, і тяжких злигоднів, через які змалечку треба було дбати про хліб (уже з 11 літ Сосюра працював на содовому заводі); та в іншому – омріяному, ідеальному – світі захопливих історій, пісень і легенд про кохання, зради, помсти, подвиги... У другий, надземний, світ із приземних низин покликкала й улюблена література – теж здебільшого романтична (Ф. Купер, М. Рід, Ж. Верн, Ф. Шиллер, Дж. Байрон, М. Лермонтов, М. Гоголь, Т. Шевченко). «Я страшенно полюбив книжки, – зізнавався автор «Третьої Роти». – Вони мені давали той світ, у якому відмовила доля». Складалися мистецькі пріоритети. Тож не дивно, що в юній душі зароджується загадкове бажання: «Я дуже хотів бути поетом, гадаючи, що поети – це надзвичайні люди: до них, в ароматні кімнати, приходять закохани й покірні жінки, неодмінно з жертвеним і тихим коханням, і, звичайно, у цих жінок сині небесні очі й золоте волосся...»

Цим золотим дитинним мріям суджено було здійснитися: Володька із Третьої Роти спромігся стати поетом, і численні красуні закохувалися в нього. Проте шлях самоствердження проліг через роздоріжжя великих соціальних катаклізмів.

Повідомлення 2. Між «золото-синім сном» і «Червоною зимою»

Після смерті батька Володька, на той час учень трикласної нижчої сільськогосподарської школи на сусідній станції Яма, мусив стати годувальником родини. Шахта, содовий завод, уривчасте навчання аграрним і промисловим мудрощам – ось сувора життєва проза, яка майже не залишила часу на поезію. Утім... Зоставалися ще тихі вечори й жагучі місячні ночі, повні солодких зітхань, передзвону гітар і незабутніх перших поцілунків. Чорнобровий шахтарський донжун утішався першими променями своєї – ще не поетичної – слави серед донецьких дівчат. Так минала юність.

Та ось – зайнялося «безумство світової бурі». «Весь світ стогнав в гігантській герці, й земля кипіла в боротьбі...» – напише митець уже значно пізніше в

поемі «Розстріляне безсмертя», згадуючи ту історичну пору, яка назавжди визначила його біографію.

Революція для Сосюра почалася на Донецькому содовому заводі, у повстанській робітничій дружині, бійцем якої він був восени 1918 р. Та вже через три місяці карокого романтика привабили нові політичні орієнтири: «Воскресла моя синя омріяна Україна, махнула клинком, і зацвіла земля козацькими шликами...» І ось хлопчина, який «змалку марив грозливими образами козаччини», – уже вояк 3-го гайдамацького полку Української армії під проводом Симона Петлюри. Згадуючи свій від'їзд, він пише: «...Вагони... Сестра моя стояла біля дзвінка і сумно-сумно дивилася на мене... А мати не прийшла мене проводити, бо не знала про відправку нас на фронт... Ми співали «чумака»...». Стихія визвольної боротьби поглинула його цілком: «крайовий», «земляцький» патріотизм переріс у патріотизм національний, і з серця вихоплювалися пристрасні вигуки: «Яке щастя, що я – українець, що я син моєї прекрасної і трагічної нації!». Тоді ж народжується новий Володька – український поет, перша збірка якого – «Пісні крові» (сьогодні втрачена) була надрукована коштом командира полку Волоха у 1918 р. Невдовзі Сосюра стає курсантом Житомирської юнацької школи, яка готувала старшин петлюрівського війська, входить до складу особистої варті самого Петлюри (про це, між іншим, йдеться не тільки в спогадах Сосюра, а й у одному з його віршів – як «груші в Петлюри я рвав у саду»). А ще – воює з більшовиками, махновцями, денікінцями. Та в цьому кривавому бойовищі його чимраз більше відштовхує тваринна жорстокість, братовбивство.

«У тому вирі В. Сосюра дивом лишився живим, – зауважує сучасний дослідник біографії й творчості митця Віктор Костюченко. – Рятувала його беззахисність, дитинність. Міг від напіву почуттів везти багнет у землю і повернути в сади, у поле, у протилежний від окопів бік, пристати до іншої частини, проміняти шинель на хліб, опинитися у вагоні для тифозних, віддати свою заробітну платню студентам-євреям, читати вірші конвоїрам, які мали його розстріляти. Бачив езекуції, численні розстріли і щоразу душею був із розстріляними. Сам не раз дивився смерті в очі».

Цей розхристаний козак усе більше дезорієнтується у хаосі протилежних сил. Восени 1919 потрапляє в полон до денікінців, далі – переносить тиф в Одесі... І тільки після розгрому більшовиками української армії перед перспективою відходу в Польщу він вирішив лишитися в Україні. А тому, що якраз у цей час більшовики почали ефективно грати на національних струнах, визнавши самостійність України в «радянській» формі, Сосюра перейшов до більшовиків, сприйнявши своєю свідомістю більшовизм як один із реальних, на його думку, шляхів українського універсального, отже – і національного визволення. Тоді Сосюра був 21-річним юнаком.

Пізніше, виправдовуючись перед більшовиками за цей період своєї біографії, Сосюра писав:

*І пішов я тоді до Петлюри,
Бо у мене штанів не було.
Скільки нас отаких біля муру
Од червоної кулі лягло!..
Ми пройшли золотими ланами,
Крізь огонь і синяву пройшли,
Та навіки, навіки за нами
Оселедець, погони і шлик...*

Курсант військових політкурсів, політпрацівник, нарешті – інструктор преси при ЦК КП(б)У – нові іпо-

тасі нашого героя. «Золото-синій сон» про «омріяну Україну» змінився «червоною зимою» (ці промовисті образи – із першої поеми В.Сосюра «Червона зима» (1921), котра за мить зробила молодого поета знаменитим). Так «націоналіст» став «комунарком», від того, щоправда, ані на йоту не поступившись своєю «українськістю». Партійний квиток, отриманий 1920-го, не заступив «українське розхристане серце», а лишень став «перепусткою» до подальшої праці на рідному терені. Поет тоді ще не усвідомлював, що праця ця буде підневільною. Та зерно фатального внутрішнього роздвоєння межі двома Володьками – «червоним» і «жовто-блакитним» – засіяне саме в огні революції.

«Я йшов, куди мене кликали мрії», – так пояснював заплутану траєкторію своїх революційних поневірянь Сосюра у «Третій Роті». І це – цілком одверте зізнання. Він справді щиро й чесно віддався «революції-нені» і линув туди, куди вона його несла. Подібно до того, як Хвильовий у своїй новелі «Я» змалював своє становлення більшовиком в образі убивства матері, Сосюра своє становлення більшовиком малює як убивство рідного брата:

*Навів на мушку знак тризуба,
Нервово оддало в плече...
Як молитовно склалась губи,
І по щоці сльоза тече!..
Розкинув руки. – «Мамо, мамо!»
О брате любий, ніжний мій!
Це ж я заклаклими руками
Поцілю в голову тобі.
Як темно нахилилось небо,
І мчаться мільярди душ...
Ну що скажу тепер про тебе,
Коли додому я прийду?..
Лежить. А в небі – гайвороння
І залізниці дальній шум...
Цілюю губи рідні, сині
І на огонь біжу, біжу...
А гриви хвилями на вітрі,
Доісторичний в небі крик.
Хай кулі вють темно й хитро, –
Тепер я, хлопці, більшовик!..*

І такого символічного убивства рідного брата вимагав від Сосюра не тільки сам момент переходу до більшовиків, але й цілий його дальший шлях у ролі українського радянського поета. Тому в своїй поетичній діяльності він мусив постійно «розстрілювати» словами своє «петлюрівське» минуле, «петлюрівщину» взагалі і самого себе в ній.

«Займи позицію»

Як ви думаєте, чи потрібно засуджувати за це Сосюру?

Орієнтовні відповіді учнів

Звичайно, щодо українського визвольного руху, втіленням якого була українська армія Петлюри, перехід Сосюра до більшовиків у той час був, як би там не було, актом зради.

Судити когось за минуле з позицій сучасності дуже легко, та дуже тяжко при цьому судити справедливо. У всякому разі, перейшовши до більшовиків, Сосюра приніс із собою в серці й свою «синю омріяну Україну», перед якою він лишився «чесним з собою». Його творча діяльність для України в Україні в радянських умовах є пророчим доказом цього.

Вибір Сосюра, дарма що несвідомий, був вибором каторги замість волі, бо чим іншим, як не мораль-

ною, а врешті-решт і фізичною каторгою є роль українського радянського поета з тавром вчорашнього «петлюрівця» і з тягарем любові до України в серці.

Промовистим є вірш «Два Володьки»

Виразне читання вірша «Два Володьки»

Повідомлення 3. Пролетарський сентименталізм

Шлях Сосюра у літературі – на перший погляд, не менш заплутаний, ніж його блукання у вирі революції. Чи не у всіх літературних угрупованнях та організаціях «членствував» поет у 20-ті роки. «Пролеткульт», «Гарт», «Плуг», ВАПЛІТЕ, ВУСПП – всюди наш герой побував, але ніде довго не затримувався, зберігаючи відносно незалежну позицію «вільного художника», котрий не підлягає жодним програмним догмам, окрім тих, що встановив собі сам.

Мандруючи поміж мистецькими групами й школами, деколи навіть перебуваючи в кількох одночасно, Володимир Сосюра завжди і всюди залишався самим собою. І, за великим рахунком, стильове «обличчя» його поезії залишилося майже незмінним, чи принаймні впізнаваним, протягом усієї тривалої письменницької кар'єри. Проникливий ліризм, межова щирість, пристрасний суб'єктивізм, пріоритет серця над розумом, переживання – над думкою, любов до незвичайних, екстраординарних тем, слів і образів, тяжіння до наспівного, мелодійного вірша, багатой поетичної колористики – усі ці риси майже однаково притаманні авторові «Червоної зими» (1921) і «Розстріляного безсмертя» (1960).

Крім того, виразно простежуються й цілі лейтмотивні образні комплекси. Зокрема, романтика залізниці: поезія Сосюра (особлива рання) сповнена нескінченних вокзалів, перонів, вагонів, ешелонів, стогону рейок, дзенькоту коліс, станцій, «посьолків», миготливих пейзажів за вікном вагона. Ліричного героя непоборно тягне у далекі мандри, ледь прибрані в індустріальний пейзаж нової доби. І дивним дисонансом на тлі новочасної «фактури», пропахлої димом і мастилом, виглядають усі ті образні інкрустації з припалого порохом театрального реквізиту старого доброго романтизму – магнолії, олеандри, гранати, лілеї, дельфіни, зорі золоторогі й безрогі, завше рогатий місяць, Оріон і Цейлон, Кавказ і острів Ява, аул і муедзин, скальді і йоги, метеори і менестрелі, – уся східна і західна екзотика... Достоту: «Цвіти і зорі, зорі і цвіти – оце й весь зміст тих поезій», – як зауважив Іван Франко про ранню лірику Лесі Українки. При цьому творчість Сосюра – переважно виразно ретроспективна: автор повсякчас спогадує про «героїчне» минуле або ж воно приходить до нього у снах.

У ліриці поета невідомою щирість почуття, імпресіоністичність життєвих вражень та несподівана непередбачуваність поодиноких образів – справді незвичних. За визначенням академіка О.Білецького, стиль Сосюра можна визначити як «революційно-радянський сентименталізм».

«Пролетарський сентименталізм» – напрочуд точне окреслення індивідуального стилю «українського солон'я». Він і справді, по-перше, – поет таки пролетарський, а не елітарний, аристократичний (як ось київські неокласики). І не тільки в силу свого соціального походження. Насамперед – через особливості поетичної природи і культури. По-друге, Сосюра – поет серця, почуття, а не розуму, думки. Стихійно-безпосередня емоційність якнайкраще відповідала смакам найширших читацьких мас.

«Пролетарський сентименталізм» відіграв свого часу неабияку роль у літературному процесі. Ніжна і щира лірика молодого Сосюри у жорстоку й тривожну революційну добу – немов віконце у інший, вищий світ. Світ прекрасний і дивовижний – зовсім не схожий на брудну, злиденну й криваву буденність. Саме у цьому романтичному векторі – корінь шаленого поцінування Сосюри-поета у 20–30-ті роки. Він пропонував те, чого якраз бракувало читачеві, змученому політпропагандою, стуженому за простим і щирим словом про справжнє. Саме таким словом і стала поезія Сосюри.

Словникова робота

Імажинізм (від лат. образ) – літературна течія модернізму, у якій основою естетики постає образ у його самодостатності, котрий часто набуває ролі самоцілі.

Сентименталізм (від франц. – почуття, чуттєвість) – літературно-мистецький напрям II пол. XVIII – поч. XIX ст., що розвивався як утвердження чуттєво-раціональної стихії на протигагу раціоналізму класицизму і просвітництва. Ліричний суб'єктивізм і культ почуття – головні засади сентименталістів.

Еклектика (від грец. – той, що вибирає) – механічне, штучне поєднання різнорідних, несумісних елементів; суміш «всякої всячини».

III. Рефлексивно-оцінювальний етап

Метод «Мікрофон»

Продовжте речення:

«В. Сосюра для мене постав як...»

«Мене вразило (мені запам'яталося)...»

«Я здивований (здивована) тим, що...»

IV. Домашнє завдання

Обов'язкове загальне: аналіз та виразне читання поезій.

Диференційоване: підготувати цікаві факти про особисте життя поета.

Урок 2

Тема: Художня довершеність інтимної лірики поета. Майстерне поєднання в поезії любові до Вітчизни, рідної природи і коханої. Поема «Мазепа» (пролог)

Мета: сприяти поглибленню знань учнів про особисте життя, інтимну та патріотичну лірику поета; розвивати інтерес до національних надбань українського народу; виховувати почуття людяності, доброти, честі, патріотизму.

Очікувані результати

Учні знатимуть:

- інтимну та патріотичну лірику В. Сосюри;
- зміст поеми «Мазепа»;
- жанрові особливості поеми.

Учні вмітимуть:

- самостійно аналізувати твори;
- визначати жанрові особливості поеми;
- висловлювати власне ставлення до проблем, порушених у поемі «Мазепа»;
- характеризувати героїв поеми;
- вдумливо й виразно читати поезії.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Випереджальне завдання: попередньо групи учнів отримали завдання проаналізувати вірші поета, вивчити їх напам'ять, знайти інформацію про кохання В. Сосюри.

Обладнання: портрет В. Сосюри, світлина В. Сосюри та його дружини Марії Гаврилівни, тексти творів поета.

Оформлення дошки: афоризми із поезій В. Сосюри: «Не можна любити народів других, Коли ти не любиш Україну!», «Всім серцем любіть Україну свою – І вічні ми будемо з нею!», «Гей, ви зорі ясні!.. Тихий місяцю мій!.. Де ви бачили більше кохання?», «З яких зірок злетіла ти сюди, Така ясна, що спів про тебе лине?», «Васильки у полі, васильки у полі, А у тебе, мила, васильки з-під вій».

Ось вона йде у вінку, як весна...

Стиснулось серце до крику...

В ньому злилися і ти, і вона

В образ єдиний навіки.

В. Сосюра

Хід уроку

I. Організаційно-мотиваційний етап

1. Актуалізація опорних знань

Бліцопитування за біографією поета

Де і коли народився В. Сосюра? (*В. М. Сосюра народився 6 січня 1898 року в шахтарській сім'ї на станції Дебальцеве Донецької області.*)

У якому віці почав писати вірші В. Сосюра? (*Писати вірші він почав чотирнадцятирічним юнаком.*)

Які етнічні групи представляли його батьки? (*Мати була сербка, батько – далекий родич славетного лінгвіста Фердинанда де Сосюра.*)

Як називається автобіографічний роман В. Сосюри? Що означає ця назва? (*«Третя Рота»; Третя Рота – робітниче селище на Донеччині, у якому минули ранні поетові літа.*)

Назвіть відомі вам збірки й поеми поета? (*«Поезії», «Червона зима», «Осінні зорі», «Солов'їні далі», «Ластівки на сонці», «Так ніхто не кохав», «Мазепа», «Розстріляне безсмертя» тощо.*)

На боці яких політичних сил воював поет у 1918–1921рр.? (*Петлюрівець, більшовик.*)

Які «два Володьки» рвали душу В. Сосюри в боях революції? (*Комунар і націоналіст.*)

Перша збірка поета називалася... (*«Пісні крові».*)

Хто з літературознавців запропонував означити індивідуальний стиль Сосюри як «революційний сентименталізм»? (*О. Білецький.*)

Риси якого літературного напрямку найвиразніше простежуються у творчості поета? (*Революційний романтизм, неоромантизм.*)

За які збірки Сосюра був удостоєний Державної премії ім. Т. Шевченка? (*«Ластівки на сонці», «Щастя сім'ї трудової».*)

Коли помер видатний син України? (*8 січня 1965 року, поховали його на Байковому кладовищі у Києві.*)

2. Цілевизначення й планування

Вчитель. У житті поета було дві любові: до жінки і до Вітчизни. Вони були двоєдиним джерелом його поетичного натхнення. Відтак головні струни Сосюриної ліри – інтимна й патріотична. Саме цю лірику ми і будемо вивчати сьогодні на уроці.

3. Повідомлення теми й мети уроку

II. Операційно-пізнавальний етап

Вчитель. Інтимну лірику Сосюри часто іменують «Книгою Марії». На перший погляд, це не зовсім справедливо, адже поетична галерея романтизованих жіночих постатей у творчості поета широка: тут і Івга, і Галя, і загадкова Констанція. Та з усіх цих милих серцю

імен найглибшим тремом чомусь відгукувалось у душі митця старозаповітне ім'я – Марія. «Губи шепочуть в блаженнім пориві для мене єдине ім'я: «Маріє!» (1931); або ж: «Твоє ім'я «Марія» найкраще всіх імен» (1948). Інтимна лірика Сосюра чарує, бентежить, зваблює, шепоче квітами, сяє зорями, хвилює почуттями.

Повідомлення 1.

«Сонечко моє заповітне, Світло моє нескінченне... Моє життя, коли тебе зі мною нема, безбарвне, сіреньке і нудне. Без тебе – немає мене. Так я люблю і жалію тебе, кохана, що твій біль – мій біль, твої сльози – мої сльози, твоя радість – моя радість. Мені нескінченно дорога кожна твоя клітина, все, з чого ти, – живе в мені... Моє серце б'ється лише для тебе. Іншої радості мені немає, як дарувати радість тобі, бачити, як щасливо сяють сині озера твоїх очей... Душа моя рідна, навіки любима! Без тебе мої думки, як голі дерева, як торішнє листя під снігом... Для мене всі пісні інших поетів про любов звучать, як пісні про тебе. Із ними зливаються мої пісні, які живуть лише з тобою...»

Ці рядки писав не юнак, їх писав Володимир Сосюра своїй дружині Марії на тридцять третьому році спільного життя. Володимир Миколайовичу виповнилося 66, Марії – 54.

Що ж це за жінка така, чия душа на все життя приворожила митця? Саме їй, синьоокій Марії, присвятив поет чи не всю інтимну лірику, їй насамперед завдячує своєю грандіозною поетичною славою. Марія Гаврилівна Сосюра була музою-натхненницею свого чоловіка.

Протягом усього життя вона була для поета жіночим ідеалом, всепоглинаючою любов'ю і незмінною Музою, і лише їй одній – всі найкращі поетові посвяти.

Аналіз поезії «Марія» (випереджальне завдання)

У 1931 році молодий поет написав одну з кращих перлин інтимної лірики «Марія». Перші три строфи, що починаються анафорою «якби», передають силу, велич і красу любові щасливого ліричного героя. Для нього любов усіх людей, що була і що буде, – це ніщо в порівнянні з його любов'ю, ясною, як день, бо почуття такого ще не знали люди. Світло всіх зірок і всіх сонць на світі горить не так яскраво, як палає його кохання. Воно запашніше від усіх квіток планет. Свою кохану він не проміняє на жодну з красунь усіх віків, жодній із них не

вклониться, бо очей таких, як у неї, не знайти.

Вчитель. Хоча улюбленими художніми засобами Сосюра є епітети, але основним тропом у поезії «Марія», написаній у 1931 році, є гіпербола.

Визначте гіперболи в поезії «Марія».

Як з допомогою гіперболи ліричний герой передає свої почуття до коханої?

Яким настроєм пройнятий вірш?

Намалюйте словесний портрет Марії.

Повідомлення 2. Зустріч Марії і Володимира

Володимир і Марія познайомилися 9 березня 1931 року в день традиційного шевченківського свята в театрі. Того вечора, одягнувши святкове українське вбрання, вона йшла на сцену. «І раптом, – пише у своїх спогадах Марія Гаврилівна, – помітила наче вирізьбленого на дерев'яній стіні, в задумі, нерухомого мужчину років тридцяти. Чорнявий красень побачив мене пізніше, я вже встигла його роздивитися»...

Їх познайомили. «Без усякої манірності поет простягнув мені руку, я щось прошепотіла невиразне, і

ніжна, по-жіночому красива рука потиснула мою... Золотий вогник смуглявого обличчя. Мрійні, задумані, сонячного кольору великі очі, м'який карий зір, смуги втоми під очима, чорна хвиля волосся», – пригадує дружина поета. Невеличка пауза була порушена його ніжним голосом: «А які у вас очі, Маріє?» Він прикрив рукою обличчя і прошепотів: «Ой, я пропав!» – це сказало його серце».

Виразне читання та аналіз вірша «Васильки» (випереджальне завдання)

У вірші всього три строфи, але яка глибина почувань і дум! Синій колір польових васильків, сині гаї на видноколі, сині очі коханої... Цей колір у сприйманні ліричного героя стає кольором щастя. Воно не потьмариться з роками думкою про конечність людського життя, бо прекрасне не зникає, воно передається від покоління до покоління, зігріває людські серця, єднає людину з природою. Вірш належить до найкращих надбань світової лірики: у ньому зворушливо й просто передана радість взаємного кохання, що сповнює людину оптимізмом, вірою в те, що життя прекрасне.

Написана в 1939 році, поезія пройнята такою ж свіжістю почуттів, як і інші твори інтимної лірики, доповнена їх філософським утвердженням вічності життя, краси й кохання.

Повідомлення 3. На третій день знайомства поет запропонував Марії одружитися. Про те, що їм довелося пережити спільно, розповідають сторінки біографічного роману В. Сосюра «Третя Рота». Їхнє життя було сповнене і радощів, і тривоги, і болю. Їй, Марії, він перший читав свої твори, а вона ж сама кохалася в поезії, писала вірші і знала їх безліч напам'ять, мала абсолютний музичний слух. А які щасливі вечори, коли обоє грали на гітарі й співали пісень!

І ось складні 30-ті роки... В. Сосюру як «зоологічно-го націоналіста» в 1934 році виключили з партії. Не міг поет змиритися зі звинуваченнями на адресу Скрипника й Хвильового – і цього було досить, щоб перекреслити його життя. В. Сосюру не друкували, із ним навіть не віталися. Марія вважала, що слід протестувати проти безглуздих звинувачень, доводити свою правоту. Потай від чоловіка вона писала до уряду листи, наївно, але гаряче захищала свого поета й друга, пояснювала, що патріотизм В. Сосюра не має нічого спільного з націоналізмом.

А навколо коїлося щось незрозуміле... Невідомі дзвонили до них на квартиру, натякали поету на подружню невірність Марії. Поет нервував, не міг працювати. Марія набиравалася витримки, заспокоювала чоловіка.

І раптом вона зникла: не прийшла ночувати додому. Це було в ніч з 18 на 19 листопада 1949 р. А вранці В. Сосюра вже розшукав її. Дзвонив до приймальні М. Хрущова, уночі пішов до Міністерства держбезпеки, вимагав відомостей про дружину в чергового коменданта. Але відомостей не було. Марія зникла надовго. На цілих п'ять років.

У житті Марії були й Казахстан, табір поблизу Актаса, де за кільканадцять метрів над землею довбала кайлом кам'яну стіну; і Чурубай-Нура, цегельний завод, де з печей, температура в яких понад 900 градусів, виймала гарячу цеглу, аж рукавиці горіли в руках; Кемерово, сільськогосподарський табір, де викопували великими руками з-під снігу картоплю, і, нарешті, табір на річці Томі, лісопвал і лісоплав, де ця маленька жінка із слабкими руками рубала величезні кедрі і ялини.

Після смерті Сталіна – жадана амністія. А в серці

сумніви: чи ж захоче Володимир любити її, змучену, зранену, постарілу. Марія Гаврилівна повернулася до Києва, але не додому, а до матері й сестри, яка й повідомила В. Сосюрі про повернення дружини. І невдовзі Володимир, її поет, обцілював зношений арештантський одяг і плакав, і ніс її, легеньку, як пир'їнку, на руках по вулицях до самого дому...

Аналіз мініатюри «Люблю» (випереджальне завдання)

Автор використовує промовисті художні засоби, які створюють піднесений настрій та виражають захоплення ліричною героїнею. Ми бачимо, що він палко її любить, адже милується кожною рисою, помічає якісь яскраві деталі. Автор майстерно використовує художні штрихи, щоб показати, наскільки чудовою є лірична героїня. Адже чи може бути поганим той, у чиїх очах «цвіте сонце» та «море синіє»? Цей теплий образ «голубить і гріє душу» ліричного героя. У кінці поезії автор робить висновок: «Я люблю тебе, друже, за те, Що не можу тебе не любити». І справді, чи потрібно щось іще? Адже коли любиш, то усе інше не важливо.

Метод «Мікрофон»

Що таке любов?

Чим треба її доводити: словами чи вчинками?

Які ще вірші інтимної лірики В. Сосюри ви знаєте?

Який вірш найбільше вразив? Чому?

Виразне читання віршів напам'ять: «Так ніхто не кохав», «Коли потяг у даль загуркоче...»

Вчитель. На честь такого кохання можна поставити пам'ятник закоханим, як це пропонує зробити Василь Дячук. (*Учень читає вірш В. Дячука «Про пам'ятник коханню».*)

Чи є на світі пам'ятник коханню? –

Я скульптора знайомого спитав. –

Є оди, є сонети, є романи,

А пам'ятник скульптурний?

Він назвав лише Венеру,

Але ж то – богиня!

А от (не знаю, наяву чи в сні)

Я бачив пам'ятник:

Ніс чоловік дружини,

Не молодик з Палацу щастя. Ні!

Зміїлась кагановичівська буря,

Протести в'яли на німих устах.

А Києвом не юний вже Сосюра

Із пекла ніс кохану на руках!

Вчитель. Друга книга Сосюриної поезії – книга України. Безліч творів поета присвячено патріотичній темі: протягом цілого життя він повсякчас сповідається в любові та клянеться у вірності рідній землі. Причому образ Вітчизни поступово розростається – від маленької Третьої Роти – через степове роздолля Донеччини – до всього українського світу з неодмінними «ясними зорями» й «тихими водами». Саме за незгасну любов до України неповторному Володзьці судилося зазнати найбільше прикросів, але жодні приписи чи й навіть вироки не змусили його відректися найдорожчого.

Повідомлення учня про вірш «Любів Україну»

У романі «Третя Рота» В. Сосюра розповідає про виникнення задуму:

– Цього вірша я написав внаслідок таких фактів...

Ще в Башкирії, в Уфі, коли Україну розпинали криваві окупанти, одна сказала при мені й Юрі Кобилецькому:

– Як я соскучилась за українським салом!

Кобилецький:

– А за українським народом ви не соскучились?

І в Москві теж одна така сказала, коли ми з молодим прозаїком із Західної України Ткачуком йшли з нею по вулиці Горького:

– Для мене родина – там, где мне хорошо.

Ткачук сказав: «Свиняча філософія».

І ще Валентин Бичко пожалівся мені, що днями за порадою т. Мануїльського з одного номера газети «Зірка» знято шапку з такими словами:

Учітєся, брати мої,

Думайте, читайте,

І чужому научайтєсь,

Й свого не цурайтєсь...

І ще:

Мово рідна, слово рідне,

Хто вас забуває,

Той у грудях не серденько,

А лиш камінь має...

У відповідь на це і те, що було перед цим, я написав «Любів Україну».

Виразне читання вірша.

Але у 1951 році в «Правді» з'явилася розгромна стаття без підпису про вірш Володимира Сосюри «Любів Україну». У ній було й таке: це вірш, під яким залюбки підписався б Петлюра чи Бандера... Як з'ясувалося потім, автором цієї статті в «Правді» був Каганович, який у такий спосіб намагався помститися за невдачу з розгромом української культури у 1947 році. Після статті у «Правді» – злива статей у республіканській пресі, де перекреслювалася вся творчість Сосюри, називалися навіть імена письменників, які або переклали вірш, або схвально відгукнулися в пресі. «Знову засідання, збори, активи з критичними і «самокритичним» промовами, новими звинуваченнями», – згадає Богдан Рильський.

Вчитель. Коли поета шалено цькували за вірш «Любів Україну», з'являється поема «Мазепа». Зовсім іншою постає Україна у вступі до цього твору. Цей твір В. Сосюра має досить драматичну історію. Перші розділи автор написав ще у 20-х роках та опублікував у журналі «Життя й революція» (1929). В автобіографічному романі «Третя Рота» він зізнається, що створений ним образ українського гетьмана «був ще тільки ембріоном, а мене навіть за ембріон почали бити». Відтак робота над твором завершилася лише через три десятиліття, у 1959–1960 роках, і тільки в 1988 році поему опубліковано на сторінках журналу «Київ».

Виразне читання вступу до поеми «Мазепа».

Метод «Мікрофон»

— Які рядки вразили вас найбільше?

— Чим вступ до поеми «Мазепа» відрізняється від вірша «Любів Україну»?

— Які факти з історії України простежуються у цьому творі?

— Як Сосюра називає українців? Чому?

«Займи позицію»

Чи змінили ви своє ставлення до поета, прочитавши такі рядки?

Орієнтовні відповіді.

Володимир Сосюра у «Вступі» до поеми подає своє

бачення сучасної йому епохи, «коли ми крила поламали у леті марному до зорь». Поет звертається до України, яка плодить землю «байстрюками — багном і гноем для других», називає її російсько-польською потаскухою і малоросійською тюрмою. Але Сосюра любить Україну, бо він її син, що йшов за неї «на смерть і реготи не раз», і знову піде. Він хоче лиш одного, щоб квітла рідна земля і була щасливою.

«Любити й ненавидіти батьківщину дано геніям», – відзначав М. Неврлий. Поет, котрий сам із зброєю в руках воював за волю України, на мою думку, не міг примиритися з її долею. І Сосюра тут не перший. Згадаймо, скільки гніву й гіркоти виливав у рядках своїх творів Шевченко, коли говорив про Переяславську раду, про Богдана Хмельницького, про своїх сучасників. (... «Заснула Україна./ Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла./ В калюжі, в болоті серце прогноїла/ І в душло холодне гадюк напустила»). Хіба не звертався П. Куліш до рідного народу, задля якого стільки працював: «Народе без пуття, без честі, без поваги...»? Хіба не назвав І. Франко свій народ «паралітиком... на роздоріжжю, людським презирством наче струпом вкритим»?

Щоб зрушити національну свідомість, розбурхати її, примусити загаль критично оцінювати минуле й сучасне, не ідеалізуючи їх, варто не лише підносити позитивне в історичному досвіді, але й мати мужність належно і критично поцінувати його, вказати на потворне й ганебне в рідній історії.

Вчитель. Образ України у творчості Сосюри невід'ємний від образу коханої. Саме такою є поезія «Білі акації будуть цвісти»

Виразне читання вірша.

Аналіз поезії (випереджальне завдання)

Чарівний світ природи, слухові і зорові враження посилюють настрої ліричного героя вірша «Білі акації будуть цвісти», який був написаний у 1927 році. Закоханий юнак помічає, які у його милої губи і брови, як при ній «солодко плачуть в садах солов'ї», цвітуть «білі акації», місячний промінь золотить «річку, і верби, і кручі». Весняні ночі для нього – «жагучі», очі у дівчини – «повні туману кохання». Все це схвильовано передає душевний стан ліричного героя, у серці якого воедино злилися образи коханої і Вітчизни:

*Ось вона йде у вінку, як весна...
Стиснулось серце до крику...
В ньому злилися і ти, і вона
В образ єдиний навіки.*

Поетичний практикум (групова робота)

Визначити віршові розміри поезій

Цитата	Розмір
Так ніхто не кохав. Через тисячі літ Лиш приходять подібне кохання. В день такий розцвітає весна на землі І земля убирається зрання...	А. Дактиль
Васильки у полі, васильки у полі, І у тебе, мила, васильки з-під вій, І гаї синіють ген на видноколі, І синіє щастя у душі моїй.	Б. Амфібрахий
Білі акації будуть цвісти В місячні ночі жагучі, Промінь морями залле золотий Річку, і верби, і кручі.	В. Хорей
Любіть Україну, як сонце, любіть, Як вітер, і трави, і води... В годину щасливу і в радості мить, Любіть у годину негоди.	Г. Анапест

Правильна відповідь: 1 – Г; 2 – В; 3 – А; 4 – Б.

Поєднайте приклади художніх засобів, використаних у творах В.Сосюри, з їх визначенням.

Цитата	Художній засіб
Так ніхто не кохав. Через тисячі літ Лиш приходять подібне кохання.	А. Риторичне звертання
Білі акації будуть цвісти В місячні ночі жагучі.	Б. Гіпербола
Шум акацій... Посьолок і гони.. Ми на гору йдемо через гать... А внизу пролітають вагони, І колеса у тьмі цокотять.	В. Епітет
Солодко плачуть в садах солов'ї, Так, як і завжди, незмінно.	Г. Метафора
Ой ви ночі Донеччини сині, І розлука, і сльози вночі.	Д. Персоніфікація
В тебе і губи, і брови твої, Як у моєї країни.	Е. Порівняння

Правильна відповідь: 1 – Б; 2 – В; 3 – Г; 4 – Д; 5 – А; 6 – Е.

III. Рефлексивно-оцінювальний етап Рефлексія

Яким вам уявляється після сьогоднішнього уроку В. Сосюра?

IV. Домашнє завдання

Обов'язкове загальне: аналізувати поему «Мазепа». *Диференційоване:* написати твір-есе на тему «Який «автограф» залишив у моїй душі В. Сосюра?».

Урок за поемою Миколи Вороного «Євшан-зілля»

Валентина Коритько,

вчитель української мови та літератури

Митрофанівського НВК «ЗОШ I–III ступенів – дошкільний навчальний заклад»

Кіровоградська обл.

Тема уроку: Патріотичні почуття й толерантне ставлення до інших народів. Роль слова, пісні, історії в житті людини.

Мета: ознайомити учнів із життям і творчістю М. Вороного, з історичною основою та змістом

поеми «Євшан-зілля»; розвивати навички вдумливого, виразного читання, коментування прочитаного, визначення особливостей літературного твору; формувати національну свідомість; сприяти вихованню почуття патріотизму.

Обладнання: портрет письменника, збірки його творів, ілюстрації до поеми, аудіозапис поеми у виконанні Галини Менкуш, ілюстрації із зображенням полину, пучечки полину.

Епіграф: *Ніщо так не пробуджує спогади, як запах.*
В.С. Моем

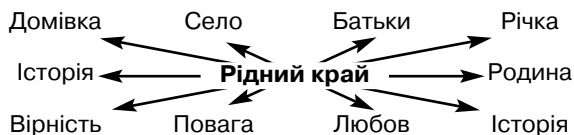
Хід уроку

I. Забезпечення емоційної готовності до уроку

Вчитель. Посміхніться самі собі, посміхніться вчителю, посміхніться один одному і подаруйте гарний настрій. Візьміть пучечок полину, який лежить у вас на парті, відчуйте дух зела. Скажіть, які асоціації виникають у вашій уяві?

II. Актуалізація опорних знань

Складіть асоціативний куц до словосполучення *рідний край*.

III. Оголошення теми й мети уроку

IV. Мотивація навчальної діяльності

Вчитель. Історія нашого рідного краю оспівана в піснях, уславлена в легендах, вона передана нам із молоком матері; це і мова, якою ми всі думаємо і говоримо, мамина пісня, поросла очеретом річечка, сусіди, друзі, вишиті бабусею рушники. Цього можна не помічати, однак воно дуже важливе для кожного із нас, примушує людину повертатися в місця, де жили її предки, де її коріння. Що трапиться, якщо забути мову, звичаї рідного краю, його людей? Саме на ці запитання шукатимемо відповіді на сьогоднішньому уроці.

V. Опрацювання навчального матеріалу

Вчитель. Проблема забуття своїх коренів, зневаги до національної належності, рідного краю, культури, мови хвилювала багатьох українських письменників. Не залишився байдужим до неї і Микола Вороний. Свої роздуми над долею рідного краю і тих, хто від нього відцурався, соромиться рідної мови і звичаїв, письменник утілив у поемі «Євшан-зілля».

Робота з підручником.

(Авраменко О. М., Шабельникова Л. П. Українська література: Підручник для 6 класу / О. М. Авраменко, Л. П. Шабельникова. – Київ : Грамота, 2006. – 295 с.)

Учні самостійно опрацьовують статтю підручника про письменника М. Вороного.

Робота в парах.

Учні ставлять один одному запитання за матеріалами прочитаного.

Орієнтовні запитання:

Де і коли народився Микола Вороний?

Які його корені?

Де пройшли дитячі роки майбутнього поета?

Де навчався Микола Вороний?

Назвіть відомі твори письменника.

З яких причин перестало битися серце великого українця?

Робота з портретом письменника.

Учитель звертає увагу учнів на портрет письменника, особливості його зображення автором. Презентує збірки його творів.

Вчитель. Сторінки давньоруських літописів завжди надихали письменників на створення власних віршів, поем, повістей, романів. Миколу Вороного вразила легенда з Галицько-Волинського літопису, за якою полонений хлопчик забув свій рід, мову, народ, і посланці від батька нічим не змогли оживити його пам'ять, окрім як пахощами чарівного євшан-зілля, що росте на його батьківщині. Ось ці рядки: *«Мов же ти йому слова мої, співай же йому пісні половецькі, а якщо він не схоче – дай йому понюхати зілля, що зветься «євшан». Той же не схотів ні вернутися, ні послухати, і дав (Ор) йому зілля, і той, понюхавши і заплакавши, сказав: «Да лучше есть на своей земли кистьми лягти, аніж на чужій славному бути», і прийшов він у землю свою...»*

Робота з епіграфом.

Прочитайте епіграф до уроку. Ці слова належать Вільяму Сомерсету Моєму.

Які ключові слова можна виокремити в епіграфі?

Чому автор надає значущості запаху?

Як ви вважаєте, які спогади може „пробудити” запах?

Саме запах допоміг хлопчику відновити спогади про рідний край. Послухаймо поему «Євшан-зілля» у виконанні відомої бандуристки Галини Менкуш, однієї з найвидатніших українок ХХ століття.

Бесіда.

Яке враження справило на вас читання?

Як ви гадаєте, чому бандуристка перемишує спів із речитативом?

Навіщо Галина Менкуш під час виконання використовує різний темп: то уповільнений, то прискорений?

Чому розповідь про походи супроводжується згадкою про Перуна?

Хто такий Перун і що вам відомо про нього?

Читання поеми учнями з використанням прийому «ланцюжок».

Бесіда.

Чи все вам зрозуміло у творі?

Які слова викликали труднощі для розуміння?

Випишіть невідомі або маловідомі слова у зошити. Подумайте, що вони означають.

Словникова робота.

Половці – воєвничі кочові племена, з якими Русь воювала через їхній напад.

Хан – половецький князь.

Ясир – військова здобич, найчастіше це полонені люди.

Принада – привабливість.

Гудець – співець, віщун.

Перун – язичницький бог-громовержець.

Сірома – бідолаха.

Сповиточок – вузлик, щось замотане.

Бадилля – сухі гілочки, стеблини трави.

Пустка – порожнеча, відсутність чогось.

Небога – бідолашний.

Твар – тут: обличчя.

Шатер – намет, житло кочових народів.

Байрак – яр, порослий лісом.

Блукати манівцями – ходити без дороги, наважання.

Примітка. Учні самостійно пояснюють слова відповідно до контексту. Якщо виникають утруднення в тлумаченні значення слова, то пояснює вчитель, по змозі використовуючи ілюстрації.

Робота з таблицею.

Розгляньте таблицю. З'ясуйте, які ознаки епічного й ліричного творів властиві поемі «Євшан-зілля».

Таблиця
Ознаки епічного й ліричного творів у поемі
«Євшан-зілля»

Ознаки епічного твору	Ознаки ліричного твору
Зміст розкривається у формі авторської розповіді про людей і події; наявний сюжет	Чітко простежується позиція автора (ліричні відступи)
Зображення персонажів через поведінку, вчинки	Зображення героїв через відтворення їхніх почуттів, переживань, роздумів
Здебільшого прозова форма	Віршова форма
Основні жанри: казка, переказ, оповідання, повість	Основні жанри: ліричний вірш, пісня, елегія, ідилія, гімн, епіграма

Примітка. У ході розгляду таблиці учні мають дійти висновку, що поемі притаманні особливості обох родів літератури.

Висновок: «Євшан-зілля» за видовими ознаками є ліро-епічним твором.

Робота з літературознавчим словничком.

Ліро-епічний твір – віршований художній твір, у якому гармонійно поєднуються ознаки лірики й епосу.

Поема – ліро-епічний віршований твір, у якому зображені значні події та яскраві характери, а розповідь про героїв супроводжується ліричними відступами.

Ліричний відступ – відступ від основної розповіді, в якому автор висловлює своє ставлення, почуття й думки щодо зображуваних у творі подій.

Ліричний герой – образ людини, думки, почуття й переживання якої поет розкриває в ліричному творі.

Асоціативна робота.

Діти, перед вами пучечки полину. Візьміть їх, вдихніть запах.

Що ви відчули?

Які асоціації викликали у вас пахощі полину?

Які легенди ви знаєте про полин?

Учнівські повідомлення про євшан-зілля.

Учень 1. Євшан – степова рослина. У ботанічній літературі євшан визначають як вид полину. Найістотніша ознака – міцний запах.

Багаторічна рослина заввишки 50–150 см. Стебло пряме, гіллясте, червонуватого, іноді каштанового кольору, у верхній частині ворсисте. Усі листки із загнутими донизу краями, квітки трубчасті. Цвіте у вересні-жовтні. Росте на солончакуватих місцях, степових ділянках.

Учень 2. Євшан-зілля – у народній поезії степовий, запашний полин; символ туги за батьківщиною. За легендою, переказаною в Іпатіївському літописі, зцілює від звиродніння, і якщо навіть хто забуде свою батьківщину, то, понюхавши його, пригадає. Доволі часто згадується у творах літератури.

Вчитель. Українська поетеса Ірина Калинець так поетично відобразила дію цього зілля на українців в альманасі «Євшан-зілля»: «Так пахне стежка до рідного дому, так пахне надвечір'я у співі солов'я, так пахне зілля в Святойванівську ніч... І стократ нестриманішу тугу будить цей запах у розлуці з Батьківщиною. Закордонні туристи-українці, відвідуючи Батьківщину, беруть із собою жменьку рідної землі і горнуть у далекій чужині до неї... Жменька рідної землі... Квітка з рідного краю, а для впалих духом – полин. Терпкий, неблагодароматний, гіркий на смак. Чому саме полинові судилося навертати людську душу і розум до священної, обітованої, рідної землі? Не оспіваній за красу з давніх-давен дикій рожі, не романтичній калині, навіть не сонцеликому соняшникові, а саме полинові – євшан-зіллю?»

Мабуть, тому, що лише душевні страждання, гіркота життя навертають людину до джерел – до початків, до спільноти – народу-нації.

Непам'ять – це павутина, яка засотує в безчинність розум і серце, сестра байдужості до правди і добра, до кривди і зла. А ми ж сьогодні – лише частка, ми – лише місток між учора й завтра, ми в ланцюгу буття – лише одне мале коліщатко, якому нема права заіржавіти, зламатися, упасти у чорний подих відчаю і зневіри. Бо там – за нами – сотні поколінь, уся Планета в розмаїтті мов, культур, народів, націй. Кожна несе свій цвіт у тисячне суцвіття, свій неповторний і єдиний цвіт...»

Робота з текстом твору.

Розділіть поему на частини. Як вона побудована?

У якій частині, на вашу думку, переважає розповідь про події, а в якій – роздуми, переживання, сподівання ліричного героя?

Відшукайте у пролозі рядки, в яких автор висловлює надію, що українці, збайдужілі до рідного краю, можуть ще повернутися в лоно нації, вивчити рідну мову.

Чим ви можете пояснити ту обставину, що ханський син став «за рідні уважати» чужий край і його звичаї?

Перечитайте ті рядки, у яких мова йде про хана. Знайдіть слова й вислови, що передають страждання осиротілого батька.

Поміркуйте, чому хан просить саме судця повернути сина.

Чи передбачав хан таку відповідь свого сина на прохання повернутися на батьківщину? Які настанови він дав судцеві?

Як ви вважаєте, чому ханський син залишився байдужим і до розповіді про батькове горе, і до пісень?

Розкажіть про переживання юнака, коли він відчув пахощі євшан-зілля. Які слова відтворюють зміну в настрої хлопця?

Доберіть епіграф до поеми з висловлюванням юнака.

Яка основна думка цього твору?

Які роздуми та почуття викликала у вас ця поема?

Для чого потрібно вивчати і знати історичне минуле рідного народу?

Словесне малювання.

Уявіть, які картини постали перед зором ханського сина. Розкажіть, яку ілюстрацію ви намалювали б до цих рядків.

VI. Підсумок уроку

Гра на уважність.

Послухайте уривок тексту, знайдіть не менше семи помилок у ньому. виправте їх згідно зі змістом поеми.

Князь Ярослав Мудрий усиновив половецького хлопчика-сироту. Коли він виріс і став прекрасним, сильним юнаком, половеці захотіли його викрасти, тому підіслали ворожбита-співця. Чоловік зачарував хлопця своїми піснями ще й дав понюхати євшан-зілля, через що той одразу забув свого названого батька і втік у степ. Тоді половецький хан упізнав у юнакові свого зниклого під час походу сина.

VII. Оцінювання. Аргументація оцінок

VIII. Домашнє завдання

Виписати цитати до характеристики образів поеми.

Характеризувати образи за цитатами.

Намалювати ілюстрацію до епізоду, що найбільше вразив.

Примітка. Урок практичного спрямування, оскільки на вивчення поеми відводиться два уроки (зазначений урок – перший із них, другий урок – аналітична робота з твором).

Вивчаємо мемуарну літературу про місто Єлисаветград

Організація навчально-дослідницької діяльності учнів

Ірина Небеленчук,

кандидат педагогічних наук

м. Кіровоград

У статті подано огляд окремих книг мемуарної літератури, що висвітлюють спогади відомих людей про місто Єлисаветград.

Ключові слова: спогади, «пантеон Слави», дослідницька діяльність, архітектурні будівлі, містечкове життя, театр, мемуари.

Про Єлисаветград — сучасний Кіровоград — є значна низка мемуарної літератури. Проте найбільше спогадів про наше місто написано на зламі XIX – XX століть. Так, історик Леонід Вернський зазначав, що «феномен Єлисаветграда полягає, мабуть, у тому, що жодне повітове місто Російської імперії на рубежі XIX – XX століть не дало світові стільки видатних особистостей». Треба сказати, що Л. Вернський ніколи не бував у Єлисаветграді, проте зацікавився його історією, коли писав спогади про свого діда Ігоря Тамма. І. Тамм – відомий фізик, конструктор, засновник теорій: розсіювання світла в твердих тілах (1930), розсіювання світла електронами (1930), фотоефекту в металах (1931), ядерних сил (1934) — лауреат Нобелівської та Державної премій, Золотої медалі імені М. В. Ломоносова. З кінця XIX століття родина Таммів переїхала до Єлисаветграда, де майбутній учений жив п'ятнадцять років. Тут він закінчив Єлисаветградську чоловічу гімназію, яка була найпотужнішим закладом того часу. Наголосимо, що випускниками цієї гімназії були видатний український письменник і політичний діяч В. Винниченко, поет А. Тарковський, конструктор реактивної техніки Г. Лангемак (відомі зенітні установки «Катюші»), талановитий оперний співак і актор В. Канделакі, український композитор, заслужений діяч мистецтв УРСР Ю. Мейтус, відомий математик, засновник Казанської алгебраїчної школи, член-кореспондент АН СРСР М. Чеботарьов, вчений-біолог, фізіолог, академік ВАСГНІЛ Б. Завадовський, польський прозаїк і публіцист М. Хороманський російсько-єврейський письменник і публіцист А. Шполянський (Дон-Амінадо), польський письменник Я. Івашкевич, відомий фізик, філософ, історик Б. Гессен, видатний хімік М. Гомберг, генетик і зоолог-селекціонер Ф. Нікітін, хімік Д. Талмуд. Саме вони становили так званий «Єлисаветградський пантеон Слави».

Славне місто Єлисаветград найбільш повно і з любов'ю згадують Я. Івашкевич, Дон-Амінадо, Н. Ширмарна, Ф. Нікітіна, Г. Поляновський, О. Семенов, а також перший міський голова О. Пашутін.

Серед сучасних дослідників Єлисаветградщини можемо назвати Ю. Матівоса, С. Шевченка, А. Авдєєва, В. Бондаря, К. Шляхового, Ю. Тютюшкіна, П. Босого, В. Громова, В. Боська та інших.

Метою статті є огляд окремих творів мемуарної літератури про м. Єлисаветград, показ особливостей

життя мешканців невеличкого провінційного містечка на основі спогадів відомих людей.

Дослідницька діяльність учнів може бути спрямована на пошук у мемуарній літературі опису Єлисаветграда та повіту, визначення авторської позиції мемуаристів щодо життя, культури та вигляду містечка в цілому.

Польський письменник Я. Івашкевич у «Книзі моїх спогадів» пише: «після проголошення російсько-японської війни ми переїхали з Варшави до Єлисаветграда, де я два весняні місяці терміново і ретельно готувався до екзаменів під керівництвом одного із учителів місцевої гімназії. Після іспитів я став учнем першого класу. В Єлисаветградській гімназії провчився п'ять років, переходячи із класу в клас без проблем, і навіть почав вчитися в шостому класі, доки моя мама не вирішила відвезти мене до Києва»[3]. Єлисаветград називає «зanedбаним містечком Херсонщини», яке не залишило особливих вражень, проте з теплою згадує перебування в ньому, оскільки «Єлисаветградська епоха – це епоха, в якій неподільно панувала моя мама»[3].

Роздуми про м. Єлисаветград знаходимо в «Спогадах» відомого лікаря Н. Ширмана, який, з одного боку, відчував неймовірну радість і гордість з того, що став гімназистом кращої на той час гімназії, а з іншого – розчарування, оскільки навчання потребувало певних коштів, яких не було, й тому доводилося потерпати від нужди. Після «єврейських погромів», зазначає дослідник, життя стало просто жахливим, а неможливість сплатити за навчання поставила під загрозу перебування в гімназії. Тільки за підтримки першого міського голови О. Пашутіна, який дав власні гроші, Н. Ширман зміг продовжити навчання. Зазначимо, що свого часу саме О. Пашутін виступав на засіданні Єлисаветградської міської думи з пропозицією про відкриття гімназії. Після кількох спроб клопотання міського голови перед членами «Міської управи» (саме так називався місцевий керівний орган) гімназія все ж таки була відкрита. Олександр Миколайович дбав про її благоустрій, добирав кадри, підтримував й особисто допомагав гімназистам. Свої спогади про Єлисаветград міський голова залишив в «Історичному нарисі Єлисаветграда».

Ф. Нікітін в автобіографічній книжці «Гімназія» згадує своїх учителів, друзів дитинства – М. Чеботарьова, Г. Лангемака, братів Завадовських. З особливою теплотою він пише про свого найкращого друга І. Тамма, з

яким був нерозлучний усі роки навчання в гімназії [2, с. 76]. Саме Ф. Нікітіну належить ідея створення в Єлисаветграді (м. Зінов'євськ) природничо-історичного музею, що згодом отримав назву краєзнавчого. Він очолював Окружне Наукове Краєзнавче Товариство. Завдяки Ф. Нікітіну й почало розвиватися краєзнавство нашої області.

Видатний музикант, музикознавець і літературний критик Г. Поляновський згадує про Єлисаветград у книжці «Записки лектора». Оскільки гімназист захоплювався музикою, то певна частина спогадів пов'язана з участю в ансамблі. Дослідник згадує також, що він і його друзі-гімназисти організували «нелегальну робітничу школу» (насправді то був напівтемний підвальчик), у якій навчали спочатку дітей, а згодом їхніх батьків грамоти. Мемуарист зазначає, що відчував потребу навчати дітей не лише «грамоти за букварем», а й «музичній грамоті», бо «чуття підказувало необхідність не тільки грати, а й розповідати про авторів музики, про зміст п'єс» [4]. Саме завдяки Г. Поляновському в Єлисаветграді був створений хор. Згодом хоровий спів поширився на всю Єлисаветградщину. Аристократи й заможні міщани міста прагнули навчити своїх дітей музики, особливо гри на фортепіано, оскільки сам гімназист чудово грав на цьому інструменті, виконуючи твори П. Чайковського, Ф. Шопена, Ф. Мендельсона.

Книга спогадів російськомовного єврейського поета-сатирика та мемуариста Дона-Амінадо (Амінодав Петрович Шполянський) «Поезд на третьем пути» (1954) була визнана кращою серед мемуарної літератури ХХ століття. Уважаємо за доцільне спинитися на розгляді цієї книжки, оскільки в ній поданий детальний опис життя в м. Єлисаветграді. Тон розповіді автора піднесений, схвильований: «Є блаженне слово – провінція, є чудове слово – повіт! Столицями захоплюються, пишаються. Розчулює душу тільки провінція. Невелике містечко, забуте на географічній карті, десь в степах, на березі Інгулу, сповнювало серце хвилюючою ніжністю, солодким боєм.

– Втрачений, неповернений рай!» [1].

Далі автор зазначає, що «трималося місто на трьох китах: Вокзал. В'язниця. Жіноча гімназія.» Напевне, значна частина жителів м. Кіровограда не знає, хто такий Дон-Амінадо та який твір він написав про місто. Проте кожний скаже, де знаходяться ці три об'єкти в Кіровограді та яке значення вони мали для жителів міста. Автор розповідає, що окрасою міста була дерев'яна каланча на будівлі Держдуми. Вулицями міста їздили водовози з бочками води, оскільки «води в Інгулі тільки й вистачало, що для весняної повені.» У місті вважалися головними вулиці Дворцова та Велика Перспективна. «Одна – поважна, аристократична, для дозвільного гуляння та взаємного споглядання. Інша – торгівельна, галаслива, нестримана, і, незважаючи на своє обіцяюче найменування, без всякого навіть слабкого натяку на Перспективу» [1].

Дослідницька діяльність учнів може бути спрямована на порівняння описів зазначених вулиць у книжці Дона-Амінадо з описами краєзнавчих досліджень або із зображеннями. Ще одним видом дослідницької діяльності може бути оформлення фотоальбому із сучасним зображенням вулиць та порівняння їх із описами. На основі фотокарток учні можуть підготувати розповіді про колишню і сучасну архітектуру міста.

Автор згадує навчання в гімназії, випускний вечір: «Того ж вечора, швидко ставши героями дня, в нових студентських кашкетах з синім околицем, пройшли ми церемоніальним маршем головною Двірцевою вулицею, галасуючи, і весь час козиряючи і розкланюючись з усіма зустрічними-поперечними, знайомими, незнайомими, з усяким зустрічним людом, не пропускаючи жодного ні парокінних, ні однокінних візників, ні пожежних, ні городових, а ластівок наших, коричневих, у чорних фартухах, гімназисток, особливо» [1]. І на завершення святкування отримання атестата гімназисти «як останні телепні і вітрогони, гуртом пішли в цирк братів Труцци на Базарній площі». Та, напевне, найкращим спогадом мемуа-

Єлисаветградська класична чоловіча гімназія

Вулиця Дворцова

Єлисаветградський зимовий театр

Загальна жіноча гімназія

риста є розповідь про Єлисаветградський театр, який був і нині залишається «одним із пристрасних захоплень» не лише «ранніх гімназичних років» Дон-Амінадо. Як зазначає письменник, «*тільки у провінції любили театр по-справжньому. Перебільшено, зворушливо, майже самовіддано, і, до теперішнього, захопленого одуріння. Це була одна з найбільш солодких і глибоко проникаючих у кров отрут, відхід від повсякденних, часто сумних і прозових буднів, у світ вигаданого, неіснуючого, казкового та святкового міражу*»[1]. Значна частина спогадів присвячена найвідомішим на той час акторам і театральним постановкам. Найбільш улюбленими були постановки за творами Шиллера, Байрона, Метерлінка, Островського. Відтак, «*стогоном стогнав п'ятиярусний, повністю переповнений театр. Захват, розчулене захоплення не мало меж*»[1]. Саме такий захват від театру відчував також російський поет І. Северянін, який у 1914 році відвідав Єлисаветград з поетичними концертами. Свої враження він описав у автобіографічному романі «Колокола собора чувств».

Справжнім святом жителів міста, пише Дон-Амінадо, були спектаклі з участю Віри Леонідівни Юрєнєвої – однієї з провідних актрис театрів Москви та Петербурга того часу. Її таланту могли позаздрити навіть європейські театри. Дон-Амінадо називає ролі актриси, передає настрої, з яким вона грала, а також захоплення її грою. «*І, надриваючи легені, в розчуленні, в нестямі, в знеможі, віддавала повітова, чесна, справжня публіка свою непомірну данину святому мистецтву*» [1]. Глядачі, приблизно «*дев'яносто дев'ять на сто*», «*увияи не мали ні про Ероса, ні про Психею, ні про символи, ні про міфи*». Проте у всіх була велика потреба в музиці, словах, театральних сценах, полум'яних перевтіленнях.

У спогадах гімназистів про театр знаходимо цікаву деталь. У хвилини «нестями» від захопливої гри акторів найбільшим бажанням молодих людей було кинути на сцену кашкети. Проте адміністрація гімназії заборонила це роботи. Щоб якось запобігти таким діям молодих людей, був виданий наказ про виключення гімназистів із закладу за подібні витівки. А вже після вистав гімназисти юрбою «вилітали» на площу перед театром і кидали свої кашкети високо вгору.

Театр, як зазначає Дон-Амінадо, був справжнім храмом краси в поєднанні з ложами, музикою, виставами. «*На фронтоні золотими буквами так і було накреслено: Храм Мельпомени.*»

А ще дивовижною була публіка, яка своєю присутністю створювала кожного разу неповторну ауру, завжди палко вітала акторів, навіть сплачувала останні гроші, щоб пробратися крізь ланцюг охорони і попросити в акторів автограф.

Книжка Дон-Амінадо сприятиме поглибленню знань учнів про рідний край, стане вагомою сторінкою під час вивчення розділу «Література рідного краю», тем про розвиток театрального мистецтва доби античності, Відродження, Просвітництва і класицизму, збагатить школярів новими знаннями.

Проаналізувавши названі твори, можемо зробити висновок, що у кожного із авторів був «свій Єлисаветград». Для одних це було хоча і маленьке, проте затишне містечко, для інших – сіре, брудне, з брязкотом возів по бручківках. Ще іншим місто нагадувало «маленький Париж» з неперевершеним театральним мистецтвом і кращими акторами. А для деякого виявилось затишним романтичним містечком, яке сприяло

народженню або відродженню одного з кращих людських почуттів – кохання (Ф. Ліст, А. Фет, І. Северянін).

Із низки творів дізнаємося, що від Єлисаветграда у бік Херсонської губернії пролягли «*неосяжні степи*», а «*численні степові кургани залишилися тут як віхи великого переселення народів.*» Опис степу Єлисаветградщини можна використати під час вивчення творів А. Чехова, М. Гоголя, І. Тургєнєва, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, М. Коцюбинського, М. Вороного, С. Божка, А. Головка. Гр. Тютюнника, О. Гончара, П. Панча, О. Кониського, М. Стельмаха, Ю. Мушкетика, Я. Щоголева, О. Сизоненка та інших. Чудові описи єлисаветградських степів знаходимо у творчості письменників-земляків І. Микитенка, Я. Славутича, Ю. Яновського, Є. Маланюка, В. Базилевського. Одним із видів дослідницької діяльності може бути розкриття значення образу степу в різних творах і порівняння цих описів.

Різні джерела засвідчують про те, що життя в містечку було незвичайним, оригінальним і цікавим. Також воно вирізнялося духовною насиченістю, чарівністю, благочинністю, багатогранністю. У цьому аспекті Єлисаветград мало чим був схожий на інші провінційні містечка: багаті архітектурні споруди (будинки у центральній частині міста зводилися за планом барона Османа, який згодом стане головним архітектором Парижа), італійська опера, видатні композитори, талановиті виконавці, український театр, художники і поети, інженери й архітектори, педагоги й громадські діячі, хіміки й фізики складали гордість краю, його велич, «пантеон Слави», відкриваючи місто всьому світу.

Це і може бути предметом подальших досліджень. Така робота сприятиме розширенню учнівського кругозору, дасть змогу поглибити знання про рідний край, його історико-культурне життя. Дослідження можуть бути спрямовані не лише на вивчення художніх творів письменників-земляків, а й творів тих митців або відомих людей, які перебували на Єлисаветградщині і залишили спогади про наш край і зокрема місто. Тому радимо учням читати твори як мемуарної літератури, так і художні, порівняти описи Єлисаветграда у різних творах, а саме: «Записки лектора» Г. Поляновського, «Історичний нарис Єлисаветграда» О. Пашутіна, «Спогади» Н. Ширмана, «Книга моїх спогадів» Я. Івашкевича, «Мальва» і «Пройдисвіт» М. Горького, «Третя рота» й «Махно» В. Сосюри, «Подорож з капелюю Стеценка» і «Щоденикові записки» П. Тичини, «Болотяна лукроза, II» В. Домонтовича та ін. Заслугують на увагу спогади про Єлисаветград Лесі Українки, М. Лєскова, В. Королєнка, І. Тургєнєва, Б. Грінченка, О. Толстого, С. Руданського, О. Гончара, Є. Долматовського, котрі в різні часи та в силу різних обставин перебували на Єлисаветградщині.

Список використаних джерел

1. Дон-Амінадо. Поезд на третьем пути. – [Електронний ресурс] / Дон-Амінадо. – Режим доступу: http://royallib.ru/book/donaminado/poezd_na_tretem_puti.html
2. Громовий В. Єлисаветградська гімназія / В. Громовий. – Кіровоград : Видавництво «Українська гімназія», 1997. – 190 с.
3. Івашкевич Ярослав. Гімназія / Переклад з польської за твором «Книга моїх спогадів». – [Електронний ресурс] / Ярослав Івашкевич. – Режим доступу: http://www.region.in.ua/elisavet/book/gi14_u.html
4. Поляновський Г. «Наші ходіння в народ» (За книгою «Записки лектора»). – [Електронний ресурс] / Г. Поляновський. – Режим доступу: http://www.region.in.ua/elisavet/book/gi18_u.html

Багатогранність літературного таланту

Якова Мамонтова

Урок літератури рідного краю

Наталія Проскочило,

учитель української мови та літератури

Сумської ЗОШ I–III ступенів № 19

імені М.С. Нестеровського

Мета: дослідити творчість поета-земляка Якова Мамонтова, викликати інтерес до нього як до поета й особистості; сформувати погляд на літературу рідного краю як показник культурно-мистецького розвитку регіону; розвивати навички аналітичної роботи, уміння орієнтуватися в прочитаному й знаходити підтвердження своїх думок у тексті; виховувати інтерес до літературно-мистецького життя регіону, почуття гордості за рідну землю та відомих земляків, повагу до рідного слова, етнокультурну компетенцію, естетичні смаки.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань, формування вмінь і навичок.

Обладнання: портрет Я.Мамонтова, виставка книг поета-земляка, надруковані тексти віршів, літературна карта Сумщини, мультимедійна презентація.

Епіграф: *Час іде на три лади:*

йде майбутнє швидкою ходою,

мчить теперішнє стрілою,

а минуле – те стоїть завжди.

Я. Райніс

Перебіг уроку

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності. Оголошення теми, завдань уроку

III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу

1. Слово вчителя.

— Сьогодні в нас незвичайний урок. Ми продовжуємо знайомитись із літературною Сумщиною. Звідси, з малої батьківщини, йшли, лишаючи тут часточку свого серця, у велике незнане життя наші земляки, щоб повернутися до нас талановитими творами.

2. «Методика взаємних запитань».

— Чи вважаєш ти Суми своїм рідним містом, своєю батьківщиною і чи відчуваєш гордість за те, що народився і виріс у ньому?

— Що ти знаєш про історичне минуле міста й Сумщини?

— Чим приваблює тебе Слобожанщина? Розкажи коротко про історичні місця, пам'ятники, музеї.

— Чи імена поетів-земляків тобі відомі?

Вчитель. Дійсно, Сумщина подарувала світові багато видатних митців. Це Пантелеймон Куліш і Павло Грабовський, Микола Хвильовий і Остап Вишня, Дмитро Білоус і Володимир Затуливітер, Анатолій Гризун, Михайло Шевченко та багато інших. Серед цих імен – справжній літературний талант, що вражає своєю багатогранністю, – Яків Андрійович Мамонтов.

3. «Гість уроку — Яків Мамонтов».

4. Рольова гра «Інтерв'ю з митцем».

Шановний земляче, коли й де ви народилися? (Народився 1888 року на хуторі Стріличному (нині с. Шапошникове Сумської області), в родині українських селян-хліборобів. Був їхнім єдиним сином.)

Яку освіту отримали? (Ходив до школи в селах Шпилівці та Нижній Сироватці, навчався землеробства в сільськогосподарському училищі на Харківщині, закінчив Московський комерційний інститут і став кандидатом економічних наук. Однак інтерес до агрономії, педагогіки, економічних питань не завадив виявити себе оригінальним поетом, драматургом, літературним критиком, істориком театру.)

Який Ваш творчий доробок? (Близько сорока драматичних творів, кіносценаріїв, інсценізацій, лібрето.)

Назвіть, будь ласка, свої п'єси та інсценізації. (П'єси «Коли народ визволяється», «Рожеве павутиння», «Республіка на колесах»; інсценізації творів Т. Шевченка «Чернець», «У тієї Катерини», І. Франка «Захар Беркут», творів М. Коцюбинського, кіносценарії «Земля українська», «Мурований міст».)

Шановний Якове Андрійовичу, відомо, що Ви як письменник дуже уважно ставилися до своїх драматичних творів. Чому? (Давав розгорнуті цікаві ремарки, які допомагали читачеві чи акторові краще зрозуміти характери акторів, час і місце дії п'єси.)

Цікаво, що Ви були і відомим театрознавцем! (Так, написав багато статей про український театр та його діячів-акторів, драматургів; дав оцінку творам І. Франка, Лесі Українки, І. Карпенка-Карого, В. Винниченка та інших письменників.)

Як складалася Ваша доля у непрості 20-і роки ХХ століття? (В Україні на той час діяло багато письменницьких організацій, але я не належав до жодної з них.)

Чим цікавилися пізніше? (Проявляв інтерес до музичного театру, оперети, кіномистецтва.)

5. Словникова робота.

Інсценізація – переробка літературного твору (прозового, поетичного) для постановки його на сцені або для радіо-чи телевізиви.

Лібрето – стислий виклад змісту опери, оперети, балету.

Кіносценарій – літературний драматичний твір, за яким створюється кінофільм.

Ремарка – авторське пояснення у драматичному творі.

Вчитель. Якову Мамонтову належить єдина збірка поезій «Вінки за водою».

6. «Асоціативний куш».

Які асоціації виникають, коли ви чуєте слово «вінок»? (Можливо, авторові пригадався казковий звичай українців відзначати свято Івана Купала, коли він давав назву своїй книжечці віршів «Вінки за водою». Кожна поезія цієї збірки – справді вінок світлих і радісних чи сумних і розпачливих настроїв.)

7. Історичний екскурс.

З давніх-давен в Україні відзначають свято Івана Купала, коли трави мають найбільшу силу, коли молодим дівчатам можна вгадати долю і поворожити про заміжжя. Кожна дівчина сплітала собі з квітів та запашного зілля вінок і пізньої ночі, прикріпивши до нього запалену свічку, пускала на воду. Якщо віночок плив легко і свічка не гасла – це означало шкоре і щасливе одруження, якщо віночок кружляв на місці – дівчина не знайде пари. Якщо віночок плив далеко і приставав до якогось берега – значить, десь там чекав дівчину її наречений. Усі хвилювалися, щоб віночок не зник під водою, бо це віщувало нещастя.

8. «Літературна лабораторія».

Робота в групах.

1 група.

Визначте тему поезії «В дорогу». (Зображення закономірного процесу дорослішання й мужніння людини, коли їй тісною стає батьківська домівка.)

Яка ідея вірша? (Заклик не боятися невідомого майбутнього, з радістю розлучатися з нудьгою, смутком, опікою рідних, бо попереду молоде життя, творчість, кохання.)

Чи присутній у творі ліричний герой? (Так, це юнак, який зимового ранку вирушає в дорогу.)

«Скарбничка літературознавця».

Ліричний герой — особа, думки і почуття якої близькі авторові.

— Яка провідна думка твору? (Для повноцінного життя людині необхідно побачити нові краї, зустрітися з людьми, пізнати невідомі почуття.)

9. «Малюємо настрої вірша».

Вчитель. Діти, прислухайтеся до вірша. Позначте кольором настрої, що пронизує твір. (Червоний (захоплення), жовтогарячий (радість), синій (сум), фіолетовий (тривога), чорний (нудьга), зелений (спокій). Учитель узагальнює колористику настрою вірша.)

2 група.

«Корзина запитань».

Які картини малює уява читача, коли він читає вірш «Іскристий шлях»? (Важкі клуби сивої пари, що вириваються з кінських ніздрів, укриті інеєм деревця і куці обабіч дороги, морозний зустрічний вітер.)

Які мовностилістичні засоби допомагають передати тривогу, піднесений стан? (Ці настрої поет передає за допомогою питальних і окличних речень, незакінчених фраз.)

Яка метафора, на вашу думку, передає мигтіння сліпучого білого снігу? (Яскрава метафора — фраза «сміється килим сніжний».)

Які почуття переполюють ліричного героя у цьому вірші? (Почуття тривоги й кохання.)

Гра «Мажор-мінор».

Виділити рядки радості, піднесення у творі.

Виділити рядки суму, душевної втоми.

«Я так думаю». Проблемне запитання.

— Який художній образ є спільним для обох поезій? (В обох поезіях автор говорить про коня — незмінного супутника і вірного товариша в мандрах.)

«Скарбничка літературознавця».

Художній образ — це словесне відображення подій, явищ, почуттів людей, предметів, уявлених митцем.

Гра «Дешифрувальник».

Відтворити народні приказки про коня.

Хт.. к..н.. г..д..є, т..й д..м.. н..ч..є.

Гл..дь к..н.. в..вс..м, а не б..т..г..м!

У д..бр..г.. к..н.. не д..вг.. в..рств..

«Ейдос-конспект»

на основі спільних мотивів зазначених поезій.

(Один із можливих варіантів — випущена стріла або силует вершника на коні, що стрімко летять у спіралі часу: «Гей, коню мій, без впину лети вперед стріло!»)

«Аукціон знань».

3 група.

— Які настрої чуються у вірші «Рідний шум»? (Настрої журби, чогось рідного, і, на жаль, далекого і втраченого.)

— Яка тема поезії? (Зображення душевного стану героя, який пригадує часи свого дитинства, юності.)

— Яка ідея твору? (Заклик любити рідний край, не забувати його.)

— Чому така велика кількість незакінчених речень у поезії? (Вони передають психологічне зворушення персонажа, хвилювання, яке його охоплює.)

— Які прислів'я співзвучні з ідеєю вірша? (Рідний край — земний рай. Рідна земля і в жмені мила. Кожному мила своя сторона.)

Індивідуальне завдання. Скласти сенкан до слова «нива».

Міні-диспут на тему

«Чи можна розглядати всі три поезії Я.Мамонтова як єдину сповідь людини, що йде назустріч життю, але по роках праці і боротьби мріє повернутися до рідного порога?»

«Проба пера».

Написати невеликий твір-дослідження на тему «Чи можливе духовне життя нації, народу без творчих пошуків і досягнень майстрів слова?».

Пояснення епіграфа уроку.

IV. Закріплення вивченого матеріалу

Інтерактивний прийом «Незакінчене речення».

1. Яків Мамонтов народився... (1888 року в с. Шапошникове Сумської області).

2. Закінчив ... (Московський комерційний інститут, кандидат економічних наук).

3. Творчий доробок складає ... (близько сорока драматичних творів, є кіносценарієм, інсценізації, лібрето, збірка поезій).

4. Збірка поезій має назву ... («Вінки за водою»).

5. Митець був відомим театрознавцем, оскільки ... (написав багато статей про український театр та його діячів).

6. В останні роки свого життя письменник проявляв інтерес до ... (музичного театру, оперети, кіномистецтва).

7. Помер поет ... (на початку 1940 року в Харкові).

8. У поезії «В дорогу» йдеться про ... (ліричного героя, який рветься на пошуки свого місця в житті).

9. У поезії «Іскристий шлях» автор стримано описує зимовий пейзаж, тому що ... (для нього головне — рух ліричного героя вперед, мета його подорожі).

10. У поезії «Рідний шум» переважають почуття ... (мрійного легкого суму за нездійсненим, недосяжним, забутим).

11. Емоційні стани ліричного героя в усіх трьох поезіях можна розглядати як...

(єдину сповідь героя, що з оптимізмом іде назустріч життю).

12. Я. Мамонтов — людина надзвичайного обдаровання, бо ... (виявив себе оригінальним поетом, драматургом, літературним критиком, істориком театру).

V. Підбиття підсумків уроку

Інтерактивний прийом « Мікрофон».

Що ми робили сьогодні на уроці?

Що дізналися нового про автора, його літературні твори, про себе як читачів?

Що зацікавило на уроці?

Чи сподобалося працювати? Чому?

Які висновки ви зробили після цього уроку?

Чи досягли поставленої мети?

VI. Домашнє завдання

Група А . Написати твір-мініатюру на одну з тем: « Моє розуміння поезії Я. Мамонтова», « Внутрішній світ ліричного героя поезії Я. Мамонтова».

Група Б. Виконати ідейно-художній аналіз 2–3 поезій Я. Мамонтова із збірки «Вінки за водою» (на вибір).

Література

1. Історія української літератури . Навчальний посібник: У 2 кн. / За ред. В.Г. Дончика. – К., 1993. – Кн.1.– С. 784.

2. Храмова Вікторія. До проблеми української ментальності: Замість передмови // Українська душа. – К., 1992. – С. 3–35.

Додаток

Вірші Якова Мамонтова

ІСКРИСТИЙ ШЛЯХ

Лани укриті снігом,
Нема кінця дорозі.
Любуюсь кінським бігом,
Але душа в тривозі.

Чого? – себе питаю. –
Того, що сніг іскриться?
Того, що я кохаю?
Того, що мила сниться?

Сміється килим сніжний...
Вперед, вперед, мій коню!
Я бачу погляд ніжний...
Тулю до губ долоню...

Минаю лан за ланом ...

Далека ще дорога!

Лечу аеропланом!

В душі росте тривога.

Холону. В'яну. Гину.

Мій Боже, що зо мною?

Гей, коню мій, без впину

Лети вперед стрілою!

В ДОРОГУ

Холодний ранок. Сірі тони.

Лежить сніжок... Прощай, мій спокій!

Візник чекає. Мерзнуть коні.

Вже на мені кожух...

Прощайте, любі тони!

Звичайні довгі поцілунки.

Нудні поради й побажання.

Дрібні питання про пакунки...

— Рушай! – обридло розставання.

Обридли поцілунки.

От і в дорозі я ...В дорозі...

Лечу в таємні, сині далі.

Доволі нидіти в знемозі!

Прощайте, тихі дні печалі!

В дорозі я! В дорозі!

РІДНИЙ ШУМ

Знайомий шум почувсь мені...

Такий журливий, тихий шум.

Почувсь і зник десь в даліні.

Але в душевній глибині

Лишивсь од нього ніжний сум...

Згадав! Це – тихий шум степів.

Це – шум далеких, рідних нив...

Тому-то він і пролетів

Як відгук любих, давніх днів...

Тому і сум в душі лишив.

До 120-річчя від дня народження Олександра Довженка

Олександр Довженко і Глухів

Володимир Гриневич,

кандидат педагогічних наук,

доцент Глухівського національного педагогічного

університету імені О. Довженка

У статті досліджується та узагальнюється інформація про період навчання О.П.Довженка у Глухівському учительському інституті в 1911–1914 роках, розкриваються його глухівські контакти та зв'язки.

Ключові слова: Глухів – столиця Лівобережної України, Сосниця, Глухівський учительський інститут, О.П. Довженко, студентські роки, навчання, світогляд, здібності, захоплення, листи, «Автобіографія», «Зачарована Десна».

Самобутність кожного населеного пункту визначається не географічним розташуванням і кількістю населення, а тією роллю, яку він відіграв у величній історії свого народу. За сучасною класифікацією Глухів належить до категорії малих міст. Проте це одне з найдавніших міст на Сіверщині (у північно-східній частині України), де відбувалися найважливіші події українського державотворення.

Час зародження Глухова губиться десь у глибині століть. Перші писемні згадки вказують, безперечно, не на дату його заснування, а вже на період активного розвитку. Надійшли перша згадка про Глухів як про місто Чернігівського князівства знайдена в Іпатіївському літописі за 13–14 грудня 1152 року. Тут, зокрема, читаємо про похід суздальського князя Юрія Долгорукого з синами та ростовцями проти Великого

князя київського Ізяслава Мстиславовича: «І поїдоша на В'ятич і взяша їх; також на Мценськ, да на Спаш, да на Глухов, ту же і стаха». Біля Глухова військо поповнилось дружиною новгород-сіверського князя Святослава Ольговича, котрому належало місто, і великою чисельністю половців [1, с. 7–8]. Отже, як видно з літописної інформації, уже на той час місто було надійним місцем для схованки і могло розмістити досить велике військо.

Також варто зауважити, що першу згадку про Сосницю за 1234 рік (тобто через 82 роки пізніше згадки про Глухів) знаходимо в тому ж таки Іпатіївському літописі. Тут, зокрема, читаємо, що князі Данило Романович Галицький і Володимир Рюрикovich «Поидоста Чернигову... остуда же поидоша кленячи землю, поимаша грады многы по Десне, ту же взяша и Хоробор, и Сосницю...» [5, с. 14].

Непрямі історичні джерела (церковна література) згадують місто під 992-м роком, коли було створено Чернігівську єпархію і Глухів увійшов до її складу. Якщо це відповідає дійсності, то 992-й рік теж не є роком заснування міста, адже, щоб будь-який населений пункт виріс до міста, потрібен певний час.

Проте найважливіше значення для з'ясування давньої історії міста мають археологічні дослідження. Знахідки груболіпної кераміки пізньозарубинецької культури II–III ст. н.е. на вул. Валовій та пров. Пожежному, київської культури III–V ст. н.е. на вул. Красна гірка, колочинської культури V–VII ст. н.е. на березі Павлівського озера говорять про безперервний розвиток Глухова від невеликого поселення до міста, яке у давньоруський час вже мало значні розміри. Тут проходили торгівельні шляхи сіверян із полянами, древлянами, в'ятичами, радимичами, угро-фінами.

У другій половині XIV ст. місто потрапило під владу Великого князівства Литовського. Страшне лихо – «чорна смерть» – спіткало глухівчан у 1352 році, про що літопис писав: «... у Глухові ж тоді ні одна людина не залишилась, всі ізомроша...» [1, с. 10].

До Московської держави глухівські землі відійшли 1503 року, а подальші складні польсько-російські відносини призвели до того, що місто неодноразово переходило з-під влади короля під владу царя. Але вже у 1618 році за умовами Деулінського перемир'я Глухів увійшов до складу Польщі як прикордонне місто. Саме тоді йому і надали маґдебурзьке право.

З початком Хмельниччини у 1648 році формується Глухівська козацька сотня, яка згодом увійшла до складу Ніжинського полку. Упродовж 1663–1665 рр. існував окремих Глухівський полк.

У березні 1669 року гетьман Д. Многогрішний уклав із Московією «Глухівські статті», які значною мірою забезпечили автономні права України. Саме в цей час у Глухові Данило Туптало, обіймаючи посаду ігумена Глухівського Петропавлівського монастиря (1694–1697), активно працював над третьою частиною своїх відомих «Четї-Міней». Завершив їх Данило Туптало (Дмитро Ростовський) у 1705 році, коли вже був митрополитом у Ростові.

На початку XVIII століття місто опинилося у вирі найважливіших історичних подій, пов'язаних із Північною війною (1700–1721 рр.). 6 листопада 1708 року після падіння Батурина Глухів став столицею гетьманської та Лівобережної України. Так започаткувався «Глухівський період» історії України, який тривав упродовж 1708–1782 років. Місто стає резиденцією гетьманів І. Скоропадського (1708–1722 рр.), Д. Апостола (1727–1734 рр.), К. Розумовського (1750–1764 рр.), місцеперебуванням першої Малоросійської колегії

(1722–1727 рр.), правління Гетьманського уряду (1734–1750 рр.) і другої Малоросійської колегії (1764–1782 рр.).

Набувши статусу столиці Гетьманщини, Глухів у XVIII ст. перетворився на політичний центр України. У ньому розмістилася Генеральна військова канцелярія разом із іншими вищими урядовими установами. Водночас Глухів став центром розвитку ідеології українського державотворення. Саме тут наказний гетьман П. Полуботок відстоював права і вольності українського народу, а щоденники генеральних канцеляристів М.Ханенка «Діаріуш, або Журнал» (записи першої половини 1722 р.), «Щоденник генерального хорунжого Миколи Ханенка» (1727–1731 рр.; 1742–1753 рр.), Я. Маркевича, П. Борзаківського, П. Ладинського, багатотомні щоденники-хроніки невідомих авторів стали новою формою літописання і вираження національного патріотизму.

З історією міста пов'язані імена перекладача Генеральної військової канцелярії С. Дівовича, автора віршованого діалогу «Розмова Великороси з Малоросією», членів другої Малоросійської колегії українського філософа, просвітника-демократа Я. Козельського та П. Симоновського, автора «Краткого описания о козацком малороссийском народе и о военных его делах» (1765), у якому в дусі української державності подано загальний огляд історії України козацько-гетьманської доби до 1750 року.

У XVIII столітті місто стало культурним центром України. У ньому були створені перший аматорський і професійний театри. У 1730 р. розпочалося навчання в Глухівській музично-співацькій школі, де здобули початкову музичну освіту видатні діячі світової музичної культури, основоположники духового хорового співу XVIII ст., композитори М. Березовський та Д. Бортнянський. Існують непрямі свідчення, що в школі навчався і співав Г.Сковорода.

Загальновідомо, що тричі (у 1844, 1845 і 1859 роках) у Глухові побував і Т.Г. Шевченко. 4 травня 1861 року жителі Глухова зустріли домовину з останками Великого Кобзаря, яку перевозили з Петербурга через Москву і Глухів для поховання на Чернечій горі. Глухів Т.Г. Шевченко змалював у російськомовній повісті «Капітанша», поемах «Сон» («У всякого своя доля»), «Іржавець» та інших.

12 березня 1874 року було ухвалене рішення про заснування в Глухові учительського інституту з трирічним терміном навчання, що здійснював підготовку вчителів для міських училищ Чернігівської та Полтавської губерній. Факт створення Глухівського учительського інституту зафіксовано у «Циркулярі по управлінню Київським навчальним округом» № 8 від серпня 1874 року. 21 вересня 1874 року відбулося офіційне відкриття Глухівського учительського інституту. До інституту приймали лише чоловіків, які закінчили учительські або духовні семінарії чи гімназії. У 1877 році було завершено обладнання власного інститутського будинку. Завдяки турботі родини Терещенків, зокрема попечителя інституту С.А. Терещенка, у його приміщенні було відкрито домову церкву Св. Дмитра Ростовського Чудотворця.

До 1917 року тут здобули освіту відомі письменники, діячі науки і культури, зокрема: російський письменник, академік С.М. Сергеев-Ценський; український письменник і педагог С.В. Васильченко, російський письменник І.С. Шкапа; білоруський поет, перекладач і публіцист Янка Журба (І.Я. Івашина), всесвітньо відомий кінорежисер, автор «Зачарованої Десни» О.П. Довженко; доктор філологічних наук, професор П.А. Расторгуєв; відомий архео-

лог і етнограф І.С. Абрамов; український мовознавець М.Т. Христенко; доктор педагогічних наук, професор С.Г. Шаповаленко; член-кореспондент АН України, доктор філологічних наук, професор І.Г. Співак; доктор біологічних наук, професор Є.І. Квасніков; доктор технічних наук, професор П.Н. Агалецький; доктор хімічних наук, академік УНАН, професор Ф.Д. Овчаренко та інші.

Історія міста золотими літерами вписала у своє сьогодення імена відомих меценатів, діячів науки, культури та мистецтва: родину українських промисловців і меценатів Терещенків, художників Антона Лосенка, Миколи Мурашка, Георгія Нарбута, Костянтина Ломикіна, поета Володимира Нарбута, композитора Ю. Шапоріна, істориків Дмитра і Петра Дорошенків, Віктора Романовського, Федора Уманця, Федора Ернста, Миколи Василенка, астрофізика Йосипа Шкловського, народної артистки України А. Роговцевої.

Останнім часом все помітніше стає інтерес до історичного минулого міста, відкриваються маловідомі сторінки історії, які збагачують нас новими знаннями власного минулого. Помічено, що протягом останніх років молодь усе більше звертає увагу на життєвий шлях видатних людей, що є цілком закономірно, оскільки біографії знаменитостей завжди були і є прикладом для наслідування. Сьогодні особливо важливо, щоб підрастаюче покоління виховувалося на зразках життя і діяльності кращих представників нації, серед яких особливе місце посідає геній українства О.П. Довженко.

Довженкознавці свідчать, що сім'я батьків майбутнього кінорежисера мала славний родовід. Рід Довженків ніколи не був кріпаками, належав до козацького стану, а на Чернігівщину предок Довженків Карпо переселився з Полтавщини ще у XVIII столітті. У Карпа був син Григорій, у Григорія – Тарас, який мав багато синів, що їх у Сосниці по-вуличному величали Тарасовичами, а серед них – і Семен, дід Олександра, а в Семена – Петро і Самійло, відповідно, батько й дядько Олександра Петровича.

Сам Олександр Петрович підкреслював у «Автобіографії», як занепавав під російським пануванням його козацький рід, втративши все – навіть уміння читати. Дід Семен ще був письменним, а батько – Петро Семенович і мати – Дарина Ермолаївна вже були неписьменні. Саме тому Петро Довженко твердо постановив: будь-якою ціною «вивчити свого сина на пана», тобто дати освіту.

Донедавна більшість авторів монографій та підручників, торкаючись шкільного періоду життя Довженка, услід за ним повторювали, що той навчався у Сосницькій початковій, а згодом у вищій початковій школі. Проте Лідія та Віталій Пригоровські в матеріалах статті [7] на підставі аналізу офіційних джерел, зокрема «Отчета Сосницького уездного земства по народному образованию за 1903 год» і «Памятной книжки Киевского учебного округа на 1909/1910 год», відзначають, що назвою першої було – «Первое городское приходское училище», другої «Трехклассное ...», потім «Четырехклассное городское училище». Сьогодні це приміщення належить Сосницькому сільськогосподарському технікуму бухгалтерського обліку.

У повісті «Зачарована Десна» Довженко розповідає про свою першу зустріч з учителем Леонтієм Созоновичем Опанасенком (тоді вони один одному не сподобалися). Сашко сприйняв Опанасенка величезним сердитим паном, а той назвав свого майбутнього вихованця «не развитым», адже хлопчик не міг сказати, як звали батька. Проте в училищі, куди прийшов навчатися Сашко восени 1903 року, вони обидва швидко порозумілися. Л.С. Опанасенко виявився мудрим учи-

телем, а Сашко – здібним, допитливим учнем. Саме Л.С. Опанасенко пізніше переконав батька здібного школяра, що Сашко має після закінчення Сосницького міського чотирикласного двокомплектного училища обов'язково здобути вищу освіту. Варто зауважити, що училище за високий рівень знань, які воно давало випускникам, у народі називали Сосницькою академією.

Глухівський учительський інститут у колишній столиці українських гетьманів Дем'яна Многогрішного, Павла Полуботка і Кирила Розумовського вирізнявся серед інших навчальних закладів тим, що в ньому давали стипендію у сто двадцять карбованців на рік. З одного боку, саме «погоня за стипендією, тобто за можливістю вчитися» [3, с. 22], і привела сюди в 1911 році юного Довженка, з іншого – це був чи не єдиний вищий навчальний заклад на всю північно-східну Україну, куди міг вступити виходець із нижчих суспільних верств.

Сам Сашко мав надто багато планів на майбутнє: «Та загалом мої мрії у виборі майбутньої професії літали десь у сфері архітектури, живопису, мореплавства далекого плавання, розведення риб і учителювання. Можливо, що учителювання я тільки примислюю зараз до моїх тодішніх прагнень, бо воно було єдиним, чого я тоді досяг» [3, с. 22].

О. Довженко успішно склав вступні іспити і став студентом, не маючи повних шістнадцяти років, – наймолодшим серед першокурсників, які здебільшого були людьми статечними, «... з п'ятирічним і навіть десятирічним учительським стажем (народних шкіл), мали вже по тридцять чи й по тридцять два роки» [3, с. 22]. Конкурс до інституту був неймовірно високий: на тридцять місць подали аж триста заяв.

Зачитуючи список зарахованих до інституту, тодішній його директор М.С. Григоревський відзначав: «Обращает на себя внимание работа по русской литературе на тему, взятую у Николая Васильевича Гоголя, – «Выходя из мягких юношеских лет в суровое ожесточенное мужество, забирайте с собою все человеческие движения, не оставляйте на дороге, не подымете потом». Тема трудная, но раскрыта глубоко и, я бы сказал, талантливо. Написал эту работу самый молодой из поступающих, которого мы принимаем в институт, Довженко Александр Петрович» [9, с. 124].

Значно скромніше про цю подію О. Довженко напише у жовтні 1949 року в листі до глухівчанки Ярини Андріївни Коваль, яка в часи навчання Довженка була ще гімназисткою: «На вступних екзаменах в 1911 р. у нас був письмовий твір на літературну тему... Я його, очевидно, написав, Ярино Андріївно, якщо і не зовсім блискуче, то, в усякому разі, старанно, не шкодуючи чорнила» [6, с. 139-140].

Дотепний, жвавий хлопець, чуйний товариш, здібний карикатурист, прекрасний декламатор – таким його і запам'ятали товариші по навчанню. Так, у листі А.С. Тарасенко (теж колишньої гімназистки) до своєї знайомої у Глухові Є.Ф.Пашкевич від 18 лютого 1972 року, що зберігається в архівному фонді музею Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, читаємо: «С Довженко А. я была знакома... Прибыл на экзамены для поступления в институт в белой ситцевой рубашке домашнего покроя, с несвежим воротником со смугами в пыльной погоду... Экзамены в институт паренек выдержал лучше поступающих со стажем педагогов, которые имели преимущество при зачислении институтчиками (так называли тогда студентов института). Приняли и Довженко в число институтчиков на первый курс. Среди институтчиков Довженко был самый молодой.

На квартиру он стал у Шидловских, живших по бывшей улице Романовской (теперь Шевченко). Во дворе было два дома, в одном из них (у Шумицких) была на квартире гимназистка седьмого класса Балкова Лидия: / Баштан. Балкова коло тына / Їй каже парубок: «Дивись! / Бач черногуз несеться в вись, / Оце України картина (Овсяний). Кто же этот парубок? – Шурка Довженко. Рисовал этот Шурка изумительно хорошо. У меня до войны хранилось несколько программ институтских вечеров с рисунками Довженко А.» [11, с. 6].

Згадувана нами глухівчанка Ярина Коваль теж відзначала: «Як живий, нерідко постає він переді мною з блакиті давно минулої нашої юності. Скромний хлопець, в простому, без будь-яких претензій на франтуватість, охайному одязі. Цікавий співрозмовник, оригінальний і дотепний. Міг говорити на будь-яку тему, – ми звали його Сашком-філософом, – цікавився він всіма сторонами життя, спостережливим оком підмічав його потворні форми...» [6, с. 138].

Проте диплом учителя, за спогадами Олександра Петровича, дався йому нелегко: «Мені важко було зближуватися з цими учителями-учнями і вчитися було важко. Моя підготовка до інституту була недостатньою, і я склав іспити, мабуть, випадково. Тому вчився я поганенько. Нерівно. Через те мені не дали стипендії, і перші два роки я перебивався уроками, а батько мій навіть продав десятину землі. Відкраяв від серця. Йому, неписьменному, жилося і тяжко, і гірко, і так хотілося «вивчити свого сина на пана» [3, с. 22].

Саме в інституті у Довженка проявився хист до малювання, ще більше зміцніла любов до літератури, до художнього слова, до народної творчості, визначилися мистецькі здібності та уподобання. Його малюнками, карикатурами на товаришів, учителів захоплювалися однокурсники. На літературних вечорах відкрився в Олександра хист до перевтілення в літературний образ, основа якого не зовнішні риси, а внутрішній зміст. Зі спогадів тієї ж Ярини Коваль дізнаємось, що Довженко «На інститутських вечорах завжди виступав з художнім читанням. Улюбленим його предметом була література. В той час ... літературу викладав Віктор Васильович Голубев – великий знавець і тонкий її цінитель. Дуже часто Довженко і Голубев виступали з художнім читанням на вечорах разом. Мені здається, що саме Голубев зробив деякий вплив на Довженка як майбутнього письменника» [6, с. 138].

Тут він вперше познайомився із мистецтвом кінематографа (і чи не в глухівському «Ілюзіоні» зародилася мрія про кіно?), захоплювався блискучою грою Марії Заньковецької (з її участю у Глухові були поставлені «Наталка Полтавка» І.П. Котляревського, «Маруся Богуславка» М.М. Старицького та інші). Тут він вперше познайомився з українською забороненою літературою, яку читав на квартирах товаришів та у свого найближчого друга Петра Фурси, майже ровесника, з яким його єднало щире юнацьке побратимство. Зокрема, це був «Літературно-науковий вісник» і газета «Нова Рада», що видавалися, здається, у Львові і читалися у нас потай від педагогів як щось рідне, але заборонене. Заборонено було в нашому середовищі розмовляти українською мовою» [3, с. 23].

Студентські роки О. Довженка позначені громадською активністю. Скромний будинок на Романівській вулиці, де він квартирував (нині – вулиця Т. Шевченка, 32), був місцем гарячих суперечок на мистецькі та політичні теми. У листі до тієї ж таки Ярини Коваль про цей період свого життя О. Довженко писав: «Я згадую Глухів і свою романтичну юність...учительський інститут. Він стоїть переді мною, як живий, білий, чистий, з штабмо-

вами трояндами і посипаними жовтим піском доріжками садка. Пам'ятаю домову інститутську церкву, в якій я, 17-річний у той час юнак, стоячи на колінах перед аналоєм на сповіді перед законовчителем Олександром, відмовлявся від віри в бога... Інститут згадую з любов'ю. Бажаю йому... щастя в благородній і великій праці...» [6, с. 139]. Проте відзначав: «З нас готували учителів – обрусителів краю. В Київській, Подільській і Волинській губерніях до нашої платні згодом додавалась якась надбавка, здається, вісімнадцять карбованців на місяць, – за обрусіння краю» [3, с. 23].

Кожен день у Довженка був чітко розпланований. Зранку – заняття в інституті, після обіду – репетиторство з метою заробити на хліб, а ввечері – підготовка домашнього завдання. Цей розпорядок порушувався лише у вихідні чи святкові дні, коли Сашко ходив до свого товариша Петра Фурси, який жив у селі Береза, за сім кілометрів від Глухова.

О. Довженку подобалося це село. Воно нагадувало рідну Сосницю. Особливо радувала Петрова хата – звичайна, селянська, із садом і пасікою. Ця хатина і сьогодні знаходиться на вулиці Кірова у селі Береза. Звичайно, що в ті часи жителі села і не підозрювали, що поряд із ними співає, розповідає байки, читає книжки майбутній великий митець. Тому просто кожного вихідного дня поспішали до Фурсинової хати послухати українських пісень. Петрові Фурсі, його братові Сергію і Олександру Довженку вдалося організувати своєрідний сільський етнографічний хор, або, краще сказати, багатоплановий етнографічний ансамбль, оскільки його учасники не тільки пісень співали, танцювали, а й організовували вистави.

Ще у кінці 90-х років ХХ століття найстаріші жителі села Берези – Фурса Анастасія Павлівна та Грищенко Євгенія Павлівна – згадували про постановки п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка», де Петро з Олександром були за режисерів, Сергій, брат Петра Фурси, зіграв Виборного, а його сестра Ганна – Терпелиху. «Співоча частина» ансамблю дала початок відомому у свій час не тільки в Глухівському районі і Сумській області, а й по всій Україні – Народному самодіяльному хору (звання було присвоєно у 1967 році), який проіснував до 2006 року. У ньому співав нащадок роду Петра Фурси, його двоюрідний внучатий племінник Петро Миколайович Назимок (Тимощенко).

О. Довженко і П. Фурса склали незвичний, як на той час, репертуар хору. Тут звучали такі українські народні пісні, як «Повій, вітре, на Вкраїну», «Тече річка невеличка», «Ой, лопнув обруч» та інші. Особливо хвилювали і хвилюють березівчан виконання пісень «Заповіт» і «Думи мої, думи мої» на слова Т.Шевченка.

Саме така діяльність Довженка і Фурси спричинила конфлікт із місцевим попом Василем, який занепокоївся тим, що його парафіяни замість церкви щонеділі поспішають до Фурсинової хати. Тому з метою контрпропаганди він і собі зібрав хор – церковний, проте ішли березівчани до нього неохоче. Хор Довженка і Фурси їм подобався більше. О. Довженко, Петро, Сергій і Ганна Фурси остерігалися попа. Саме тому, коли хтось приносив заборонені книжки, наказували меншій сестрі Ніні (або, як її називали в селі, Нилці Снитчиній), погуляти біля воріт та наглядати, щоб не йшов піп чи урядник.

Проминули студентські роки О. Довженка і П. Фурси, друзі роз'їхалися. І хоч Довженків ансамбль залишився, вже ніколи Береза не чула у його складі веселого і гучного Довженкового голосу.

У червні 1914 року Олександр Довженко одержав атестат за № 477 про закінчення Глухівського вчительського інституту, у якому зазначалося, що вихованець

інституту О.П. Довженко «... при отличном (5) поведении, оказал успехи в Законе Божьем удовлетворительные (3), педагогике и дидактике – весьма удовлетворительные (5), русского и славянского языка с методикой, теорией словесности, русской словесности, логики, математики (арифметики, алгебры, геометрии и тригонометрии) с методикой – весьма удовлетворительные (4); некоторые с методикой – удовлетворительные (3), географии с методикой, естествознанием и физики, чистописании – весьма удовлетворительные (4), черчении и рисовании – весьма удовлетворительные (5), пении и музыки удовлетворительные (3), гимнастики – весьма удовлетворительные (4).

Вследствие чего он, Довженко, удостоивается звания учителя высшего училища... и при вступлении на означенную должность имеет пользоваться всеми правами, той должности присвоенными» [4, с. 15].

Тут же була вміщена приписка директора інституту і «письмоводителя» про те, що О. Довженко був зобов'язаний відпрацювати чотири роки на посаді вчителя вищого початкового училища за «... полученное им на казенный счет воспитание в Глуховском учительском институте или возвратитъ государственному казначейству затраченную на его содержание сумму триста пятьдесят рублей» [4, с. 16].

Тут варто зауважити, що в «Автобіографії» О. Довженка за 1939 рік знаходимо й дещо негативні спогади про «обивательську» міста, важку духовну атмосферу в інституті, який «виховував добронравних, політично неписьменних, наївних учителів для вищих початкових шкіл» [3, с. 22]. Крім того, Довженко відзначає, що «... вийшов з інституту в 1914 році з умінням учити школярів, політично неписьменним і темним юнаком дев'ятнадцяти з половиною років...» [3, с. 23]. З одного боку, на наш погляд, у таких слововживаннях Довженка немає нічого дивного, адже саме такою була політика царської влади щодо українства, і в інституті дотримувались відповідних циркулярів, з іншого – потрібно звернути увагу на час написання «Автобіографії», коли вже було винищено майже весь цвіт української нації і над самим Довженком постійно висів «дамоклів меч» розправи. Тому він саме так вимушений був пояснювати, чому «вийшов у революцію не тими дверима» [3, с. 25]. Тільки з 90-х років стало зрозуміло, що саме таким чином він виправдовувався за своє «петлюрівське» минуле, участь у визвольних змаганнях 1917–1920 років на боці УНР. Щось подібне ми бачимо у В.Сосюри: «І пішов я тоді до Петлюри, / бо у мене штанив не було» та інших. Довженко змушений «затемнювати» правду, адже, наголошуючи на тому, що вийшов з інституту з «умінням учити школярів» (а це свідчить про високий рівень навчально-методичної роботи в закладі), він певну політичну грамотність усе-таки мав, попередньо зізнаючись у тому, що читав заборонену літературу.

О. Довженко отримав призначення в Житомир, де й зустрів події Лютневої революції, працюючи «...спочатку в Кутузівській змішаній вище початковій школі, а згодом – у 2-ій Житомирській» [10, с. 9], або «Другому вище початковому училищі» [8, с. 115]. Йшла Перша світова війна. Учителів було мало, оскільки багатьох

було мобілізовано на фронт, тому викладав майже всі шкільні предмети (фізику, природознавство, географію, гімнастику). «Олександра Петровича медична комісія визнала не здатним до військової служби через ваду серця. Від своїх учнів О. Довженко був не набагато старшим, але користувався незаперечним авторитетом, а вчителі-колеги поважали Довженка за глибокі знання, педагогічні здібності й надзвичайну людяність і толерантність у поводженні» [8, с. 115].

Пізніше про цей період свого життя О. Довженко згадував: «Тепер я іноді зустрічаю колишніх своїх учнів. Це вже немолоді люди різних професій. Я питаю їх – чи був я хорошим учителем? Кажуть – був не стільки хорошим учителем, як хорошим вихователем. Ці відповіді сповнюють мене радістю. Навряд чи я був хорошим вихователем у звичайному розумінні цього слова. Я просто був молодим, не набагато старшим за них, був товариським, веселим, і вони були мені з усякого погляду ближчими й милішими, ніж мої колеги-учителі» [3, с. 23].

У той час він мріяв стати художником, багато малював самотужки, брав приватні уроки з надією колись вступити до Академії мистецтв. Проте це вже був початок нового, досить суперечливого і до кінця не з'ясованого періоду життя О. Довженка часів революції та громадянської війни. Сьогодні можна з упевненістю зазначити: якщо високим загальнолюдським якостям Довженко завдячує батькам, дитячому оточенню, рідній Чернігівщині, то досить ґрунтовним знанням з різних дисциплін – Глухівському учительському інституту. Зважаючи на подальші факти з життя О. Довженка, можемо стверджувати, що навчання у Глухові було для О. Довженка одним із найщасливіших періодів його життя.

Література

1. Белашов В.І. Глухів – столиця гетьманської і Лівобережної України / Валерій Іванович Белашов. – Глухів. 1996. – 145 с.
2. Довженко О. Вибрані твори / Олександр Довженко. – Харків : Веста: Видавництво «Ранок», 2003. – 320 с.
3. Довженко О. Твори : у 5 т. / О.Довженко. – К. : Дніпро, 1964. Т.1. – 378 с.
4. Куценко М.В. Сторінки життя і творчості О.П.Довженка / Микола Володимирович Куценко. – К. : Дніпро, 1975. – 340 с.
5. Плачинда С.П. Олександр Довженко : Біографічний роман / С.П.Плачинда. – К. : Молодь, 1980. – 344 с., іл. С. 14.
6. Полум'яне життя: спогади про Олександра Довженка / упоряд. Ю.Солнцева. – К. : Дніпро, 1973. – 719 с.
7. Пригоровська Л. Олександр Довженко: «Навчання давалось мені легко» / Пригоровська Л., Пригоровський В. // Українська мова й література у середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах, 2004. – № 2. – С. 170–175.
8. Слоньовська О.В. Конспекти уроків з української літератури. Нове прочитання творів. 11 клас / О.В.Слоньовська. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2003. – 640 с.
9. Сорока І. Закоханій у прекрасне (Спогади про Довженка) / Іван Сорока // Дніпро, 1964. – № 11. – С. 123-126.
10. Степанишин Б. Дивосвіт Олександра Довженка: До 100-річчя від дня народження: Літературно-критичний нарис / Борис Степанишин. – К. : «Просвіта», 1994. – 54 с.
11. Фонди музею Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка. Папка № 1.

В статье исследуется и обобщается информация о периоде обучения А.П. Довженко в Глуховском учительском институте в 1911–1914 годах, раскрываются его глуховские контакты и связи.

Ключевые слова: Глухов – столица Левобережной Украины, Сосница, Глуховский учительский институт, А.П. Довженко, студенческие годы, обучение, мировоззрение, способности, увлечения, письма, «Автобиография», «Зачарованная Десна».

The information about Dovzhenko's period of study in Hlukhiv Teachers' Institute in 1911–1914 is examined and summarized in the article, his Hlukhiv contacts and connections are revealed.

Keywords: Hlukhiv is the capital of Left Bank Ukraine, Sosnytsia, Hlukhiv Teachers' Institute, O.P.Dovzhenko, students' years, learning, outlook, abilities, hobbies, letters, "Autobiography", "Enchanted Desna" ("Zacharovana Desna").

Роль родинного оточення, самоосвіти та суперечностей доби в становленні творчої особистості Зінаїди Тулуб

Лілія КОВРІГІНА,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін ЖОІППО

У статті прослідковано і по-новому осмислено основні етапи життєвого та творчого шляху Зінаїди Тулуб. Авторка статті, спираючись на архівні матеріали та спогади сучасників, враховуючи суперечності епохи, з'ясовує роль родини, культурного оточення та самоосвіти у творчому становленні історичної романістки.

Ключові слова: історичний роман, історична правда, авторський вимисел.

Постановка проблеми. Дослідження життєвого та творчого шляху Зінаїди Тулуб викликане потребою нового осмислення біографічних фактів письменниці, урахування впливу суперечностей епохи на її творче становлення, розкриття прихованих сторінок її біографії, адже М. Сиротюк, який був чи не єдиним біографом романістки за радянського часу, не міг, зважаючи на тогочасну суспільно-політичну атмосферу, повною мірою висвітлити справжні факти життя Зінаїди Тулуб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Життєвий та творчий шлях Зінаїди Тулуб неодноразово привертав увагу дослідників. Зокрема, слід згадати праці М. Сиротюка «Зінаїда Тулуб. Літературно-критичний нарис», М. Гнатюк «Роман і біографія «Людолови» Зінаїди Тулуб», підготовлену Миколою Жулинським передмову до тритомного видання творів. Вони написані в середині й у кінці ХХ ст. і мали своїм завданням висвітлити життєвий і творчий шлях письменниці. Більш сучасні розвідки В. Василенка та О. Харлан торкаються окремих питань життя і творчості Зінаїди Тулуб. Неоціненний матеріал для осмислення біографічних фактів письменниці містять її незакінчені спогади «Моє життя», які вона почала писати ще на засланні «в Казахстані ночами на службовій машинці».

Метою статті є на основі архівних документів та спогадів сучасників подати нову модель біографії письменниці, дещо відмінну від традиційної, у якій висвітлено причини майже двадцятирічної перерви у творчій діяльності романістки, вплив родинного середовища та особливостей доби на формування її особистості, що допоможе глибше зрозуміти складність і суперечливість історичних творів Зінаїди Тулуб.

Виклад основного матеріалу. «Велике і складне життя прожила я на світі» [12, с. 1], – пише Зінаїда Тулуб у мемуарах. Справді, доля щедро наділила її талантом, але й послала багато випробувань, які тендітній жінці з інтелегентної родини, викинутої у вир життя, було складно пережити. Зінаїда Павлівна Тулуб належала до тієї генерації українського письменництва, ідейно-естетичні переконання якої сформувалися ще до подій 1917 року. Народилася майбутня письменниця 16 листопада (28 листопада за новим стилем) 1890 року в Києві у родині Павла Олександровича та Єлизавети Василівни Тулубів. Дитячі роки Зінаїди Тулуб пройшли в Брацлаві Подільської губернії (1893–1898) та Таганрозі (1898–1903), куди батька переводили по службі. У 1904 році сім'я переїздить до Києва.

За родинними переказами, Тулуби ведуть свій родовід від «козацької старшини». У деяких джерелах згадується Тулуб – писар війська Запорозького. Є

відомості й про полковника війська Запорозького Андрія Тулуба. Один із Тулубів був одружений із сестрою Кочубея. Ще один мав дворянський титул, офіцерське звання і був великим землевласником на Полтавщині. Один із древніх предків – запорожець, гайдамака, учасник Коліївщини.

Слід зазначити, що родина Тулубів була відома в культурно-громадських та літературних колах. Дід Зінаїди Павлівни, Олександр Данилович Тулуб, 1825 року народження, був учасником Кирило-Мефодіївського товариства, знав Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова, а після викриття організації був заарештований разом з іншими «братчиками». Провівши деякий час в ув'язненні, він був випущений «за браком доказів», оскільки ніяких компрометуючих паперів у нього не знайшли, а участь у товаристві була нетривалою. Студент О.Тулуб на відмінно склав усі випускні іспити в університеті, сподіваючись на те, що його залишать професорським стипендіатом, але у зв'язку з його причетністю до справи кириломефодіївців вимушений був залишити мрії про наукову кар'єру і відбувати заслання в місті Златополі, де працював учителем історії та географії повітового дворянського училища під постійним наглядом поліції. Лише через вісім років, після численних клопотань батька в Петербурзі, Олександра Даниловича призначили старшим викладачем російської словесності 2-ої Київської чоловічої гімназії. Із спогадів онуки дізнаємося про неабиякий його педагогічний талант.

Дядько, Олександр Олександрович Тулуб (1866–1939 рр.), молодший батьків брат, юрист і літературознавець. Спілкувався з Оленою Пчілкою, Лесею Українкою, Михайлом Старицьким, Миколою Лисенком. Був членом першого українського соціал-демократичного гуртка в Києві. Працював судовим слідчим. Брав участь у роботі комісії зі складання біографічного Словника діячів України. З 1929 року, в часи Розстріляного Відродження, зазнав переслідувань, що виявилось у відмові друкувати його праці. Не мав він і постійної роботи. Помер у 1939 році. Залишив досить значний літературознавчий та фольклористичний спадок, почасти друкований у часописах 20-х років ХХ ст.: «Україна», «Записки історико-філологічного відділу ВУАН», «Література», збірнику «За сто літ», але більшою частиною і нині неопублікований. А головною працею його життя став «Словник псевдонімів українських письменників».

Батько, Павло Олександрович (1862–1923), навчався в Херсонській гімназії, закінчив Київський університет, став юристом-цивілістом, відомим росій-

ським поетом, журналістом, перекладачем. Зокрема перекладав твори Т.Шевченка російською мовою, друкувався в провідних літературних журналах Російської імперії і мав широкі літературні зв'язки. До його творчого доробку належить збірка російськомовних поезій «Среди природы» (1900), спогади про С. Надсона. Павло Тулуб часто відвідував Народну аудиторію на Бульварно-Кудрявській, де проходили концерти, літературні диспути, читалися науково-популярні лекції, доповіді. У них брали участь оперні солісти, актори, професура музичного училища тощо. Батько Зінаїди Тулуб теж читав там лекції. Крім того, він часто готував матеріали для «Киевских откликов», співробітничав з газетою «Киевская мысль», де познайомився з багатьма відомими людьми тогочасного Києва, зокрема А. Луначарським, І. Буніним.

Мати, Єлизавета Василівна (уроджена Королько) (1866–1934), присвятила своє життя вихованню дітей, але водночас виступала на літературному полі як авторка оповідань, що були опубліковані в часописах «Наблюдатель» і «Детское чтение», займалася перекладами.

Батьки майбутньої письменниці походили з дворянських інтелігентних родин, у яких цінувалися традиції, мистецтво, література, заохочувалася творчість, але разом з тим ставилися суворі вимоги до дітей щодо їх виховання, інтересів, уподобань. У родині Павла Олександровича та Єлизавети Василівни панувала така ж атмосфера. За свідченням Г.Башкирової [2], подруги молодих років Зінаїди Тулуб, батьки майбутньої письменниці були надзвичайно різні. Мати – манірна аристократка, у якої генеалогічне дерево доводило походження її родини від французьких королів. Вона була суворо вихована, завжди добре одягнена, начитана, «чужа» в Києві. За її вимогою в родині всі розмовляли французькою мовою, яку знали досконало. У Тулубів завжди панувала якась урочиста стриманість, сміялись і жартували дуже рідко. Всього українського Єлизавета Василівна категорично не сприймала, через що часто виникали сутички з Павлом Олександровичем: «Та і ми самі — які ми, власне, росіяни? Нашадки запорозьких козаків, українці, а називатися повинні росіянами, або в крайності малоросами. Нас за окремий народ не вважають, хоча є у нас і свої мова і література, і музика — навіть опера», — зауважував батько [12]. Далі дискусія переходила в площину досягнень обох культур: «Так. Але росіяни дали світу Толстого, Достоевського, Пушкіна, Тургенєва, Сеченова, Менделєєва, Чайковського, Глінку, Васнецова, Рєпіна, Верещагіна. А у вас один Шевченко на закуску, на перше, на друге, на третє і на десерт», — закипала мама [12]. Доводилося й дядькові Миколі (юрисконсульту Південно-Західної залізниці і довіреному Міністерства шляхів сполучення, який мав широкі зв'язки з політичною еміграцією) втручатися в розмову і відстоювати українську сторону: «Так, але так сталось тому, що при Петрі Першому із Києва забрали і вивезли в Москву і Феофана Прокоповича, і Стефана Яворського, і всіх інших наших вчених, позбавили нас кращих людей і тримали, як пасинків, за бортом життя...» [12].

Погляди матері і батька в таких ситуаціях завжди схрещувались, спалахували ледве прихованою ненавистю. Зінаїді в таких обставинах було досить складно знайти «золоту середину». Душа була розкраяна. Вплив матері відчувався сильніше, але й батьком вона пишалася, його вільними демократичними поглядами, «усвідомленням сили простого хохлацького роду» [2, с.3].

Звичайно, родинне оточення мало великий вплив на формування особистості Зінаїди Павлівни, її поглядів, уподобань, життєвої позиції. І якщо спочатку, в юнацькі та молоді роки, вона вважала себе росіяночку, розмовляла і писала російською мовою, то чим далі, тим більше українські корені, успадковані від батька, заявляли про себе, і вже в зрілому віці письменниці, незважаючи на складні суспільно-політичні умови для розвитку української культури, мови, літератури, стає свідомою українкою, вивчає мову українського народу, досліджує українську історію, художньо втілює її в своїй творчості.

Першою і єдиною вчителькою Зінаїди Тулуб була мати, оскільки через слабе здоров'я (перенесла тяжке крупозне запалення легень і плеврит, в результаті чого її легені не росли разом з усім організмом, залишались недорозвиненими) лікарі заборонили дівчинці вчитись у школі і вона екстерном складала іспити за кожен клас Київської міської жіночої гімназії. У матері були неабиякі педагогічні здібності, вона знала декілька іноземних мов, змогла дати доньці ґрунтовну освіту за повний курс гімназії і розвинути нахил не лише до письменства, але й до наукової роботи.

Любов до поетичного слова виявилася в Зінаїди Тулуб дуже рано, ще з дев'яти років, коли вона почала писати перші віршовані рядки, а трохи пізніше – казки, у яких батько знаходив «іскри таланту».

У родині все підлягало суворому порядку, неухильно дотримувалася режим занять, навіть під час хвороб, контролювалися думки і погляди. Мати намагалася відгородити дітей від тієї атмосфери, яка панувала на той час у суспільстві, від революційних, прогресивних поглядів та ідей і залишити їх в ілюзивному дворянському світі. «Обое – Зінаїда і Володимир – росли поза школою до останнього класу. Мати з ними займалася сама, щоб вони не товаришували бог зна з ким, не набрались всяких ідей <...> ровесників у них не було – мені було глибоко їх шкода...» [2, с.3], — зауважувала з цього приводу Г. Башкирова, сусідка і подруга майбутньої письменниці.

Довгі розмови з батьком заміняли майбутній письменниці спілкування з однолітками. Він був другом, радником, першим критиком її творів і разом з тим мав великий вплив на формування думок, поглядів, уподобань, допомагав розібратися в складних життєвих і суспільних ситуаціях. «Умів він показати і мені, і будь-якому чужому початківцеві його недоліки, допомагав виробити абсолютний слух до ритму і метру вірша, до тієї таємної внутрішньої музики російської мови, яка доступна лише художникові слова» [12, с.187], — згадує письменниці.

Отримавши таким чином «оранжерейне» дворянське виховання, далеке від реалій тогочасної дійсності, Зінаїді Тулуб протягом життя було досить складно адаптуватися до нових умов, прийняти і зрозуміти інші пріоритети і цінності. Невловимий присмак старого дореволюційного салону, за спогадами сучасників [4], супроводжував її все життя.

Під час навчання на слов'янсько-російському відділі історико-філологічного факультету Київських Вищих жіночих курсів (1909–1917), програма яких мало чим відрізнялася від класичного університету, З. Тулуб ґрунтовно вивчає російську і зарубіжну літературу, захоплюється творами О. Пушкіна, Ф. Тютчева, М. Тургенєва, А. Чехова, М. Гоголя та інших класиків російської літератури. Це визначає подальший характер її наукових зацікавлень. У 1917 році вона склала державні іспити і захистила кандидатське дослідження «Погляди М.В. Гоголя на проблеми мистецтва в світі

західноєвропейських та російських філософських теорій першої половини XIX століття», за що отримала звання кандидата філологічних наук і була залишена в університеті для підготовки до професури. Водночас Зінаїда Тулуб продовжує захоплюватися віршуванням, мріє, як і її родина, про поетичну кар'єру. Батько покладає великі надії на доньку. Але вона не поспішала подавати свої твори до друку, наполегливо працюючи над стилем і надзвичайно критично оцінюючи кожен поетичний рядок. Лише тоді, коли стала відчувати, що росте, що у віршах починає формуватися її «я», замислилася про друк, але мовчала і навіть батькові не наважувалася сказати про свої мрії [12, с.240], – зазначає письменниця в мемуарах. Урешті 18 квітня 1910 року в газеті «Киевские вести» було опубліковано її першу поезію «Пісні Наяди». Саме цю дату авторка вважала початком своєї літературної діяльності [1, с.3]. Але її, поряд з радістю, огортали сумніви: «Страшно стало мені, що я можу не виправдати надій, покладених на мене, виявитися пустоцвітом і коли-небудь сама відчувати своє безсилля підняти велику і глибоку тему» [12, с.195], – знаходимо в «Моєму житті». Але з року в рік Зінаїда Тулуб утверджувала себе як російськомовна поетеса, публікувала свої поезії в літературних журналах «Современный мир», «Нива», «Новое слово», «Юная Россия», «Путь», а також в газетах «Киевская мысль», «Одесский листок», «Киевские вести».

Зінаїда вирізнялася серед ровесників вродою, особливо привертала увагу великі розумні чорні очі. Майбутня письменниця була невеликого зросту, тендітна, мала гарне чорне волосся. Одягалася зі смаком. Вона любила подорожі й екскурсії, на канікулах часто їздила до єдиної подруги Галини в Лубни, де поринала у світ природи, літератури, дискутувала з її батьком, який викладав логіку і психологію в чоловічій гімназії і був великим філософом. Канікули наповнювали душу дівчини спокоєм і радістю, її очі веселіли, коли вона вранці знаходила троянду, яка розкрилася за ніч. Вона пригортала її до обличчя – і щоки її рожевіли. Вона вбирала в себе акварельну ніжність заходу сонця, аромат квітів, вдалий образ, якесь порівняння, ефектний випадок, щось яскраве... Це була ніжна і тонка душа, чутлива до всього прекрасного.

Интерес до історичного минулого українського народу виявлявся в Зінаїди Павлівни ще в молоді роки, коли вона юною курсисткою ходила на древні вали. «Можливо, в ці хвилини, – згадувала Г. Башкирова, – в ній загоралася любов до героїчного минулого України. А вона любила це минуле – пам'ятаю, як вона слухала батька про київських братчиків, про свого далекого предка» [2].

Близькі стосунки батька з тогочасним мистецьким середовищем мали величезне значення в подальшому становленні Зінаїди Тулуб-письменниці. У 1912 році вона разом із ним їздила в Москву на 25-літній ювілей улюбленого поета І. Буніна, де познайомилася з багатьма письменниками, критиками і вченими того часу, зокрема Є. Ляцьким, П. Сакуліним, Р. Брандтом, Б. Зайцевим та ін. Її, скромну провінційну курсистку, знамениті люди помітили, прийняли у своє середовище. Ця подія залишила глибокий слід у житті майбутньої письменниці, особливо знайомство з І.Буніним. Він був кумиром молоді поетеси, а до того ще й прихильно відгукнувся про її поезії. Згодом російський поет, буваючи в Києві, часто гостював у Тулубів. У 1918 році І. Бунін, прочитавши цілий зошит віршів Зінаїди Тулуб, зауважив, що вона майстер, і їй немає чому вже вчитися в нього. Вони ще довгий час листувалися, і поет завжди давав поради щодо написання творів.

Письменниця згадує в автобіографії і про спілкування з М. Горьким під час перебування останнього в Києві у 1914 році. Вона часто гостювала в пролетарського письменника і його дружини М. Андреевої. У їхньому домі велися розмови про літературу, про книги та їх авторів. Пізніше М. Горький відіграє важливу роль у житті Зінаїди Тулуб. З їх листування [10] 20–30-х років можна зробити висновок, що в складних життєвих обставинах Зінаїда Павлівна часто зверталася до свого давнього знайомого по допомогу і він, у міру можливості, допомагав їй як порадою, так і своїм авторитетом у літературних колах.

Творчий шлях Зінаїди Тулуб можна умовно поділити на три періоди. Перший – дореволюційний; письменниця ще з 1907 року пише вірші російською мовою, друкується в різних періодичних виданнях з 1910 року, але окремої збірки поезій за життя авторки так і не вишло. Лише в 2009 році було видано «Стихи моей молодости», тобто майже через сто років після того, як письменниця опублікувала свій перший поетичний твір. Ці вірші, як твердять дослідники, позначені сильним впливом російських поетів, зокрема О. Пушкіна, І. Буніна, Б. Пастернака, Ф. Тютчева, А. Фета та ін. Основними мотивами збірки є кохання, чарівність природи, елегійність, смуток. Філософські мотиви, що пронизують любовну та пейзажну лірику, роблять її проникливою, піднесеною, поєднують прекрасне й вічне, надають суб'єктивним переживанням ліричного героя узагальнений сенс.

Крім поезій, до творчого доробку Зінаїди Тулуб цього періоду належать поеми «Саломея» (1914) та «Піфагорійці» (1917), віршована п'єса «Ілля Муромець» (1919 – 1920), повісті «На роздоріжжі» (1916), «В порту» (1917–1918), а також переклад російською мовою давньоісландського епосу «Старша Едда» під назвою «Voluspo». Перший прозовий твір «На перепутьє» прикметний автобіографічністю головної героїні Каті Кострициної, намаганням розібратися в подіях Першої світової війни, осмислити своє місце в складному й жорстокому світі, який несподівано розкрився перед дівчиною й зруйнував душевну рівновагу. Друга повість, «За бортом», не збереглася. Усі ці твори написані російською мовою, оскільки, за власним визнанням авторки, аж до 20–30-х років української мови письменниця добре не знала, і лише спілкування з П. Тичиною та І. Куликом підштовхнуло її до переходу в лави українського письменства.

Поринувши у творчість, Зінаїда Тулуб мало цікавилася суспільним життям, воно проходило повз неї. Письменниця жила у світі навчання, книг, театру, науки, мрій, самотності. Вона мріяла присвятити своє життя науковій роботі та письменству і для цього були у неї всі підстави та умови. Як слушно зауважує М. Жулинський, «глибокі знання російської та світової літератури і культури, володіння іноземними мовами, захоплення перекладацькою справою, прагнення розвивати аналітичний дар дослідника природи мистецтва, естетики і філософії культури, особливе чуття слова і дар образного висловлення почуттів, настроїв та переживань — усе це свідчило про велике літературне і, можливо, наукове майбутнє» [6].

За посиленими заняттями якое непомітно для неї промайнула і найбільша подія XX ст. – Жовтнева революція, тому письменниця не зовсім своєчасно зрозуміла, що все змінилося, звичні підвалини зруйнувалися і життя дворянки-інтелігентки не вписується в тогочасну дійсність. Щасливі надії на творчість і науково-викладацьку діяльність розвіялися як дим, сувора дійсність примушувала думати лише про виживання. Родина

втратила засоби до існування, оскільки батько-юрист більше не мав роботи, мати тяжко хворіла і потребувала дорогого лікування, а менший брат ще навчався в гімназії, квартиру було зруйновано снарядом, ціни зростали з неймовірною швидкістю, про навчання в університеті годі було й думати: на стипендію 50 карбованців на місяць було неможливо прогодувати сім'ю з чотирьох осіб — батька, матері, старенької тітки і брата-підлітка, коли фунт хліба коштував 1 млн карбованців. Турботи про родинне благополуччя взяла на себе Зінаїда. Тепер вона була схожа на героїню своєї повісті «На роздоріжжі» Катю Костріцину: «Стою я тепер на роздоріжжі і не знаю, куди йти. Повернутися до минулого – неможливо. Душа гонить вперед, наказує розпочати щось нове, потрібне. Що саме – я ще не знаю, але вірю, що і для мене знайдеться шлях потрібний і корисний» [Цит. за: 11, с.28].

У перші післяреволюційні роки Зінаїда Тулуб працює керівником лекторської секції в одній з військових частин Червоної армії, потім викладає українську мову в частинах ВЧК, і таким чином сама опановує її досконало, пізніше працює лектором у військовому госпіталі. Ця робота дає можливість отримувати військовий пайок, який рятував родину від голоду, хоча, як розповідає в автобіографії письменниця, від виснажливої праці, часто читаючи на морозі по кілька лекцій на день, вона ледь не втрачає голос і вимушена лікуватися. Після втрати посади лектора перебивається випадковими заробітками. Вірші писалися рідко, тому що тривала тяжка боротьба за існування. Матеріальне становище родини було надзвичайно важке, «доводилось підробляти лекціями. Робила доповіді з літератури в будинку працівників зв'язку <...> писала нові тексти до романсів композитора Коломойцева, виступала на концертах зі своїми віршами, але це давало такі дрібниці, що іноді питання про фунт цукру, грам цукрину – ставало проблемою, яку потрібно було обговорити з мамою. Дізналася я і що таке витоптані туфлі, у які замість устілки засовують шматок картону від старої коробки, і що таке білі торочки на рукавах, які потрібно відрізати і замазувати чорнилом» [1, с.11]. Для порівняння наведемо рядки з мемуарів письменниці, де вона згадує дореволюційні часи: «І знову ніколи відпочивати: потрібно переодягнутися, причесатися і на банкет. І, як завжди, перед великим святом, потрібно щось пришити, почистити, приколоти.

Надіваю свою найкращу вечірню сукню з небесно-блакитного вовняного вуалю, вишитого шовком і сріблом. Надіваю білі шовкові мереживні панчохи і білі лайкові туфлі на високих французьких підборах» [12, с.298 – 299]. Ці рядки дають змогу зрозуміти, чому Зінаїда Тулуб жила спогадами про минуле. Воно для неї було щасливим, прекрасним, наповненим радісними емоціями, творчістю, а не тяжкими роками скрути і безнадії, з якими змиритися і до яких адаптуватися було надзвичайно важко. Такі обставини були, звісно, вкрай несприятливими для творчості.

З 20-х років ХХ століття починається другий період творчості письменниці, який триває до 1937 року. Найбільшим досягненням цього часу став історичний роман-диалогія «Людолови». Передували йому кіносценарії та переклади. 1926 року Зінаїда Тулуб береться за кіносценарії для ВУФКУ («Сагайдачний», «Йоганн Гуттенберг»), які в неї прийдуть, але до кінематографічного втілення справа так і не дійшла. Після отримання гонорарів письменниця, за її власним визнанням, стала почуватися вільніше, а тому поїхала на деякий час до Москви, де збирала матеріали для написання кіносценарію 4-серійного фільму про життя і

діяльність В. Леніна. Вона, як завжди, ретельно підійшла до справи, познайомилася з товаришами В. Леніна, з якими він перебував на засланні в с. Шушенському, його сестрами Ганою та Марією, але Н. Крупська заборонила показ фільму, мотивуючи це тим, що не бажає бачити себе на екрані в акторському виконанні, поки жива. Тому робота обмежилася написанням сценарію до першої серії. Як компенсацію за втрачену роботу Зінаїді Тулуб запропонували написати сценарій про О. Ульянова, але й ця робота не була завершена. Увесь час письменниця вимушена була розриватися між Києвом, де залишалася сім'я, і Москвою.

На вимогу біржі праці, де вона була зареєстрована, Зінаїда Тулуб проходить курси українізації, які були для неї більше необхідною формальністю, ніж засобом вивчення української мови. За визнанням самої письменниці, часто траплялося, що вона, як філолог, краще пояснювала ті чи інші питання, особливо коли це стосувалося історичного коріння сучасної граматики і морфології.

У цей період Зінаїда Тулуб також працює над перекладами для різних видавництв. Перекладає російською мовою з французької твори Жозефа Каселя «Зникаючі тіні», Рене де Покжеста «Канатна танцюристка» і «Залізна ріка», Жорджа Туфуза «Пробудження вулкана», а також з української прозу М. Коцюбинського, Г. Косинки, Я. Качури, Г. Епіка, В. Кузьмича, Ю. Яновського. Практикується на перекладах українською мовою. Першою такою її спробою стало оповідання «Мері з Корка» (ім'я автора на час написання спогадів письменниця забула), переклад якого вона принесла до літературного журналу, де редакторами були І. Кулик та П. Тичина. Перекладацька праця забезпечувала матеріально Зінаїду Тулуб, її матір та брата, але задоволення не приносила. «Я відчувала себе ремісником, виконавцем, а не творцем, планетою, а не сонцем. <...> А роки проходили і, як і раніше, доводилося добувати хліб насущний і душити в собі образи, думки і цілі задуми, один другого яскравіше і краще» [12, с.342], – з болем у душі згадує письменниця ті роки. Але ця робота зблизила Зінаїду Тулуб з українськими літературними колами і допомогла завоювати їхню довіру. Перекладаючи твори, письменниця досить часто редагувала, переробляла та вдосконалювала їх. Українські автори були вдячні їй за це і, помітивши талант, пропонували написати щось своє, оригінальне, «ім стало шкода, що гине в мені белетрист на перекладацькій роботі» [10]. Але, на жаль, матеріальний стан не дозволяв Зінаїді Тулуб «спокійно засісти за книгу».

Виходом із скрутних обставин стала контракція, тобто укладання угоди з видавництвом на написання роману, з попереднім отриманням авансу і щомісячних виплат на період роботи над твором. Завдяки допомозі П.Тичини Зінаїда Тулуб узимку 1928–1929 р. звертається в Держлітвидав у Харкові до С. Пилипенка з пропозицією щодо написання двох романів на тему з життя металургійного заводу та про історичне минуле України і Криму початку ХVII ст. І хоча планувалося два романи, життя внесло свої корективи. За свідченням самої письменниці, «сучасна тема відійшла вбік. А історія, це як ліс, більше заглиблюєшся в неї – більше знаходиш матеріалу, а так як я свідомо обходила загальновідомі матеріали і шукала нового, свіжого, ніким не використаного, то через півтора року перший том «Людоловів» був готовий» [1, с.14].

У спогадах про літературно-мистецьке життя 20–30-х рр. «Дар Евдотеї» Докія Гуменна подає надзвичайно характеристичний портрет Зінаїди Тулуб цього часу: «Типова стара діва, незмінно вдягнена в моду її молодості. Особливо характерні були її старопанські капелюшки. І став уже «казкою дня» її кіт Лірик, якого

вона годувала м'ясом з чорного ринку» [5, с. 167]. Тому й не вписувалася вона в це збурене життя, яке вимагало відмови від багатьох прищеплених із дитинства принципів, щоб забезпечити елементарне виживання. В усякому разі Докія Гуменна говорить про свою знайому з певною долею іронії, не схвалюючи її багатослів'я, можливо, дещо ідеалізовані й прикрашені спогади про минуле. Ці досить-таки ущипливі рядки дають можливість усвідомити трагедію життя Зінаїди Тулуб, яку хвиля революції вирвала з її звичного світу й кинула на шлях важких життєвих випробувань. Та письменниця таки зуміла не лише гідно їх витримати, а й віддати свої знання, натхнення, талант на користь народові, написавши роман, пройнятий глибоким патріотизмом, тривогою за долю рідного народу, актуальністю закладених ідей. Довга виснажлива праця по 14 годин на добу, тривала підготовча робота, яка полягала в тому, що, за свідченнями самої письменниці, нею було прочитано 92 тисячі сторінок текстів десятима мовами, вивчено близько 6 тисяч архівних і музейних пам'яток та документів, що врешті стали джерельною базою роману з життя української людності XVII ст. Сама авторка заявляє в автобіографії, що російський варіант роману «Людолови» – це не переклад, а написаний паралельно до українського російськомовний варіант твору, окремі розділи якого писалися до того, як були написані українські. Титанічність такої праці засвідчує й той момент, що російськомовна письменниця вимушена була на початку роботи щоразу вдаватися до словника синонімів, щоб підшукати найбільш відповідний, як вона каже, «відтінок психологічних переживань». Водночас це говорить про надзвичайно відповідальне її ставлення до роботи. Не дивно, що після виходу у світ твір її був сприйнятий не лише як суто белетристична річ, але й як посібник з історії України, рекомендований до вивчення в навчальних закладах.

Історія видання роману була непростюю. Відповідно до підписаної контракції Зінаїда Тулуб понесла рукопис до Держлітвидаву, але його там зустріли досить прохолодно, поставившись до вже немолодої авторки як до дивачки. Тому вона вимушена була звернутися до інших видавництв. Поцастило у видавництві ЛКСМУ «Молодий більшовик». Перший том «Людоловів» отримав схвальний відгук молодого редактора, який до того ж особисто заручився підтримкою фахового історика М. Кириченка з Інституту історії ВУАМЛІНу. Побачити твір мали вже в жовтні 1933 року, але в цей час набирала оберті сталінська репресивна машина, багатьох співробітників видавництва було заарештовано. Про це відомий літературознавець Г. Костюк розповідає у своїх спогадах: «...Історія з друком першого тому «Людоловів» виглядає так: після розгрому керівництва і редакторату «Молодого більшовика» наприкінці 1933 року <...> нове керівництво і новий редактор, якийсь Трофімов, <...> очевидячки вирішили, що й роман «Людолови», якого я старанно посував до закінчення, є також якась моя націоналістична диверсія. <...> Перестраховуючись, щоб була самому не бути звинуваченим в націоналізмі, нове керівництво вирішило розсіпати гранки вже готового до друку роману, який пролежав без руху 13 місяців» [9, с. 79].

В статье прослежены и по-новому осмыслены основные этапы жизненного и творческого пути Зинаиды Тулуб. Автор статьи, опираясь на архивные материалы и воспоминания современников, учитывая противоречия эпохи, выясняет роль семьи, культурного окружения и самообразования в творческом становлении исторической романистки.

Ключевые слова: исторический роман, историческая правда, авторский вымысел.

The main stages of Zinaida Tulub's life and creative work is described in a new way in this article. Taking into consideration archival materials and epoch's contradiction. The author of the family, cultural entourage and selfeducation in the formation of Zinaida Tulub's creative work as a historical novelist.

Key words: historical novel, historical truth, author's conjecture.

Зінаїда Тулуб звернулася до М. Горького з проханням прорецензувати роман і допомогти в його виданні. Авторитетне слово «пролетарського» письменника допомогло. Взимку 1934–1935 рр. роман був надрукований водночас і в Москві, і в Харкові в російському й українському варіантах. Щоправда, московське видання виявилось дуже скороченим варіантом тексту. Посилаючись на Г. Костюка, зауважимо, що в автоський текст було внесено численні редакторські правки, на думку останнього, зовсім непотрібні і зумовлені острахом перед міфічним «українським буржуазним націоналізмом». Сама Зінаїда Тулуб вважала, що увесь сенс цього редагування полягав у тому, що з тексту було вилучено слова «народ», «батьківщина», «патріотизм» тощо, визнані комуністичною владою віджилими і такими, що приналежні до буржуазної ідеології.

Далі буде

Література

1. Автобіографія Зінаїди Павловни Тулуб / Зінаїда Тулуб // Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка. – Ф. 150. – Од. зб. 2.
2. Башкирова Г.О. Лист до Є.П. Кирилюка та спогади про З.П. Тулуб // Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка. – Ф. 150. – Од. зб. 310.
3. Василенко В. «Я прошу пожаліти мою старість...» (До 110-ї річниці з дня народження письменниці Зінаїди Тулуб) [Електронний ресурс] / В'ячеслав Василенко / З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ №2/4 – Служба безпеки України. – Режим доступу до архіву: www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/.../articl?
4. Гинзбург Е.С. Крутой маршрут: Хроника времени культуры личности / Е.С. Гинзбург. – М.: Советский писатель, 1990. – 608 с.
5. Гуменна Д. Дар Евдотей. Испит пам'яті: В 2-х кн. / Докія Гуменна. – Балтимор–Торонто: Українське видавництво «Смолокип» ім. В. Симоненка, 1990. Кн.2. Жар і крига. – 346 с.
6. Жулинський М. Зінаїда Тулуб: шлях крізь пекло: / Микола Жулинський / День. – 2012. – 18 травня.
7. Заявление Первому Секретарю ЦК КПСС товарищу Н.С. Хрущеву / Тулуб Зінаїда Павловна // Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка. – Ф. 150. – Од. зб. 6. – 7 с.
8. Козинський Л. Історичні, літературні та національно-культурні аспекти у структурі художнього тексту роману «Людолови» Зінаїди Тулуб на тлі доби: [Електронний ресурс] / Козинський Л. / Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvmgu_fil/2010_1/kozynsky.pdf
9. Костюк Г. Хресний шлях Зінаїди Тулуб. (До 95-річчя від дня народження письменниці) / Передрук: Григорій Костюк. Зустрічі і пошання. Канада. Едмонтон, 1987 // Дивослово. – 1995. – №7. – С. 9–11.
10. Листи Зінаїди Тулуб до Максима Горького / Архів О. М. Горького. – ФКГ — нп / а 23-57/2 — № 31856 (маш. копія). — Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. — Ф. № 150. — Од. зб. № 360.
11. Сиротюк М. Зінаїда Тулуб: Літературно-критичний нарис / Микола Сиротюк. – К.: Радянський письменник, 1968, – 220 с.
12. Тулуб З. Моя жизнь (Воспоминания) / Зінаїда Тулуб // Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка. – Ф. 150. – Од.зб. 86. – 395 с.

Вечір пам'яті «Сильна духом»

Присвячується 90-річчю від дня народження Зої Милашевської

Тамара Бабійчук,
кандидат педагогічних наук
м. Бердичів

Автор пропонує сценарій літературного заходу, присвяченого сильній жінці, котра, перемагаючи упродовж 70 років невиліковну недугу, стала письменницею, твори якої мають гуманістичне спрямування.

Ключові слова: Зоя Милашевська, сила волі, сенс життя, любов до людини.

Цей позанавчальний захід – результат копіткої пошукової і водночас творчої діяльності студентів відділення соціальної педагогіки педагогічного коледжу. Вечір переконливо ствердив, що без читання художніх творів не можна було б створити такий об'єктивний і повний мистецький портрет талановитої землячки.

На дошці фото Зої Милашевської, роки життя (1924–1994), барвінок, калина, вислови великих про смисл життя, дружбу, книги, музику. Мультимедійна презентація.

Звучить «Апассіоната» Бетховена.

Ведуча І. Її називали письменницею з когорти Миколи Островського, духовною посестрою Лесі Українки, мужньою, невтомною, одержимою жінкою, а життя її нарекли подвигом.

Ведуча ІІ. Бердичівська письменниця Зоя Милашевська – інвалід з дитинства.

Ведуча І. Народилася вона в сім'ї робітника-залізничника і вчительки.

Ведуча ІІ. У дитинстві любила читати. З-поміж улюблених – Тарас Шевченко, Іван Франко, Сергій Єсенін, Олександр Пушкін.

Ведуча І. Зоїн батько читав в оригіналі Генріха Гейне, Вольфганга Гете, Фрідріха Шиллера, Адама Міцкевича. Донька уважно слухала татову декламацію...

Читаються поезії німецькою і польською мовами.

Ведуча ІІ. Зоя завжди хотіла бути схожою на тата. Була в неї мрія – стати льотчиком чи капітаном далекого плавання, геологом, слідчим.

Ведуча І. 1938 року Матвія Милашевського репресували, а сім'ю (в якій була вражена страшною недугою дитина) викинули на вулицю. Відвернулися навіть колишні знайомі, тому Милашевські жили по чужих кутках.

Ведуча ІІ. Берегинєю і натхненником Зої була мама Ганна Архипівна. Мама підтримала бажання вчитися в доньки, прикутої до ліжка.

Ведуча І. Знання допомагали Зої зрозуміти сенс життя, отож свою нерухомість дівчина сприймала як знак особливого покликання.

Ведуча ІІ. Заочно закінчила десятирічку, потім – Бердичівський вчительський інститут (відділення російської мови і літератури), вищі курси іноземних мов у Москві, історико-філософський факультет Київського університету.

Ведуча І. Філософія допомагала їй виплутуватися з тенет розпуки. Тема дипломної роботи з філософії – «Матеріалізм Людвіга Фейєрбаха».

Ведуча ІІ. Зоя мала феноменальну пам'ять.

Ведуча І. Переказують легенди, як вона здавала екзамени.

Ведуча ІІ. Мама винаймала машину, і вони з Зоєю їхали в Київ. Цілий день до Зої приходили викладачі, сідали в машину, питали, слухали і ставили п'ятірки.

Ведуча І. Це ж яку треба мати мужність і силу духу, щоб за день скласти всі заліки і екзамени, що їх інші, здорові, здавали упродовж кількох тижнів?

Ведуча ІІ. Рятуючи доньку від самотності, мама присилала до неї своїх учнів – позайматися. І Зоя їх «витягувала». Допомагала і заочникам. Безкоштовно.

Ведуча І. Зоя прагнула бути потрібною, тому постійно запрошувала до себе школярів, молодь. Уважно слухала їх розмови.

Ведуча ІІ. «Через прямокутну амбразуру вікна зуміла побачити широкий світ надій, сподівань, а не чорну прірву розпачу і безнадії», – так скаже про Зою Милашевську Марія Сидоренко.

Ведуча І. До мудрої жінки на пораду приходили навіть літні люди – бібліотекар, залізничник, слюсар. Вона мала вірних багаторічних друзів на заводі з ремонту обчислювальної техніки.

Ведуча ІІ. Була Зоя Милашевська енергійною, працьовитою. Відпочинок їй приносила музика Фредеріка Шопена і Петра Чайковського.

Виконується «Співуче анданте» П.І. Чайковського.

Ведуча І. Її літературним учителем і наставником був Борис Тен. Попри свою зайнятість, він приїжджав до Бердичева, давав поради як перекладачеві (Зоя тоді перекладала з англійської, німецької, французької).

Ведуча ІІ. Борис Тен порадив Зої самій спробувати перо. І Зоя спробувала.

Ведуча І. 1962 р. – дебют у літературі: оповідання «Перше випробування» надрукувала обласна газета.

Ведуча ІІ. Як їй писалося?

Ведуча І. Валерій Латинін свій нарис «Через муки до творчості», опублікований у місцевій газеті, починає так: «На коричневій полірровці столу лежать дві маленькі дерев'яні палички, дуже схожі на палички піонерського барабана. Однак роботи цим дерев'яшкам дістається більше. Їх робочий день починається десь о 8-9 ранку і закінчується пізно ввечері. Це дуже розумні палички – вони друкарські. Ними можна стукати по буквах друкарської машинки, тримаючи в пальцях або затиснувши їх у зубах. Це, звичайно, дуже незручно, але все-таки можна...».

Ведуча ІІ. Хочеться уточнити: Зоя могла працювати тільки одним – вказівним – пальцем лівої руки. Інші дев'ять були неслухняні.

Ведуча I. Одна по одній з'являються повісті «І знову дощ» (1966), «Повість про вчительку» (1970), «Кохання мужніх» (1975).

Ведуча II. Четверта і п'ята книги, на жаль, залишилися в рукописах.

Ведуча I. 1974 року Зою Милашевську прийняли в Спілку письменників. Сюди, на околицю Бердичева, поспішили друзі – побратими по перу – привітати.

Ведуча II. Зоя цінувала дружбу з Сергієм Плачиндою, Євгеном Концевичем, Валентином Грабовським, Олексієм Опанасюком, Михайлом Клименком, Михайлом Пасічником.

Ведуча I. Першу книгу оповідань і повістей «І знову дощ» помітили, з'явилися схвальні відгуки в пресі, почали надходити листи від читачів.

Ведуча II. Однак радість була потьмарена невимовним сумом – померла мама. І Зоя взялася за перо, щоб увічнити дорогу людину. «Повість про вчительку» – це розповідь про маму, вчительку початкових класів СШ № 10.

Ведуча I. Повість знайшла своїх читачів. Однак Зою знову чекало випробування – помирає бабуся. Хвороба загострилася, і знову почала Зоя рятуватися роботою – стала працювати над повістю «Любов мужніх».

Ведуча II. Зоя Милашевська перекладала дитячі книжечки, постійно листувалася з читачами.

Ведуча I. Перегорнемо сторінки Зоїних книг.

I лектор. Безперечно, повість «І знову дощ» автобіографічна. Зоринка – це вона, Зоя Милашевська. Був дощ, коли закохані студенти Зорина Ярошевська і Максим Горностай з електрички бігли додому. І раптом крик. Молоді люди поспішили врятувати від бандитів вахтера заводу. У сутичці Зоринка заступила собою Максима.... І отримала удар касетом.

У дівчини пошкоджені важливі центри головного мозку. Однак Зоринка не здається. Вона багато вчиться (закінчує Київський державний університет), врешті пробує сили в літературі. Мужньо перенісши кілька операцій, дівчина отримує шанс знову бути здоровою.

Допомагали Зорині друзі, які не зреклися каліки, а, навпаки, вірили в її перемогу над хворобою.

1 читець. *Ось і досягла, домоглася свого, – тепер ти, Зоринко, потрібна людям більше, ніж сама собі.*

А було їй нелегко, ой, як нелегко!

Важко давалися гімнастичні вправи, кожен рух, кожен змах. Вона знала, як це піт сліпить очі. Зціпивши зуби, рухалась, жила, змагалась – інколи, здавалось, наперекір собі, іншим, усьому світові. Не раз здавалось, що все загинуло, пропало, що її неймовірні зусилля безглузді. Але, зібравши до купи волю, продовжувала двобій з хворобою. І дивувалася: навіщо? Чи не для того, щоб згодом розповісти про тих, хто допоміг вибратися з прірви розпуки й журби, хто допоміг зберегти незайману цілісність і ясність почуттів, хто й не підозрював, що була вона на дуже небезпечній грані, і своїм безклопінним невіданням, своєю щирою веселістю допоміг подолати невблаганну примару?

Бути не зайвою, а потрібною – яким недосяжним це здавалось! Тепер вона повернулася до людей.

2 читець. *До неї за допомогою зверталися люди різних професій: і слюсар, і бібліотекар, і залізничник.*

– Ви, Зоринко Михайлівно, наш постійний консультант, – жартома говорив комсорг ливарного цеху, коли разом з товаришами прийшов до неї, щоб переглянути разом деякі питання з діалектичного матеріалізму.

А про школярів, які мешкали поряд, нема чого й говорити, – приходили, як до власної оселі.

– Тьотю Зориню, у мене чогось не виходить задачка...

– Тьотю Зориню, ця вправа з німецької така заплутана...

– Тьотю Зориню, мені треба написати статтю в стінну газету...

На подвір'ї Ярошевських завжди можна було побачити дітей, які довкола Зоринки розв'язували задачі, писали диктанти чи бубоніли собі під ніс табличку множення. А Зорина ледве встигала відповідати.

І завжди в неї було багато квітів...

II лектор. Доля часто завдавала нестерпних ударів. Найстрашніший був від Максима. Хлопець зрадив – думав знайти своє щастя з іншою. Зоя не ревнувала. Вона все розуміла, хоча душа тихо плакала.

Читач радіє, коли після багатьох випробувань закохані знову разом. І знову дощ. Однак не сліпий, а ніжний, травневий, такий...

I сцена

На стільці, укрита пледом, напівлежить Зорина. Максим ходить, час від часу зупиняючись.

Максим. Якщо треба, я кину інститут. Щоб бути з тобою поряд, поки ти не одужаєш.

Зорина. Я не дозволяю тобі це зробити..

Максим. Знай, Зоринко, я з тобою. Назавжди.

Зорина. Зі мною... Зачекай. Тут потрібна мужність...

Максим. Думаєш, що я боягуз?

Зорина. Тут потрібна неабияка мужність – буденна. І хто знає, як довго слід бути мужнім..

Максим. Ти мене ображаєш..

Зорина. Ні, Максиме. Просто ми належимо до різних світів. Ти – до світу здорових, а я – до тих, хто потребує постійної допомоги, постійних послуг, постійного лікування. Між цими світами така межа... Її нічим не завуалювати, не стерти. Її не переступити...

II сцена

Зорина в інвалідному візку. Читає. Входить Максим, зупиняється.

Зорина. Ти щось хочеш сказати? (Максим довго дивиться на неї.) Жду твоїх слів.

Максим. Не буду виправдовуватися, Зоринко.. Я зрадив.. Якщо можеш – вибач.. Бажаю тобі щастя.. Справжнього щастя... (Максим стоїть, тоді поволі, заточуючись, виходить.)

Зорина. Моє щастя не буде ніколи справжнім, якщо ти, Максиме, не будеш причетним до нього.

III сцена

Зорина стоїть, опираючись на ціпок. Максим сидить, затуливши руками обличчя.

Максим. Як я винен перед тобою, Зоринко...

Зорина. Неправда.

Максим. ...і перед самим собою... Винен у всьому...

Зорина. Не треба винити себе, Максиме...

Максим. Я повернувся до тебе... А ти?

Зорина. Моя хвороба, моє каліцтво ще не минули.

Максим. Я не хочу більше розлучатися з тобою. Тільки з тобою я відчуваю себе людиною.

Зорина. Не треба квапити думок, почуттів, Максиме..

Максим. Ти розлюбила?

Зорина. Чи можу тебе розлюбити? (Припадає до нього.)

I лектор. На сторінках «Повісті про вчительку» виписано яскравий багатогранний образ скромної

жінки – великої вчительки, матері, людини. Працьовита, совісна, справедлива, уважна, мужня, добра, прожила вона своє недовге багатотрудне життя, керуючись законами любові, віри і надії.

Твір має обрамлення. Стара жінка (а може, не так стара, як спрацьована і хвора) помирає в самотині. Однак останніми зусиллями волі примушує себе протестувати проти смерті. «*Що він робитиме без неї?*» – це питання боляче ранить її серце. Він – це єдиний син Юрко. І проходять, ніби кадри з фільму, спогади вчительки про власне життя.

Ось вона, русокоса гімназисточка, закохана в Дмитра Яворинського, запрошує цього красивого юнака на бал. І дає обіцянку – ждати коханого, хоч би там що.

I сцена

Дмитро. У житті кожної людини є свій меридіан, треба тільки відшукати його: коли хто відшукає, себто знайде свій власний шлях, знайде самого себе...

Ганна. Отже, тільки знайшовши свій шлях, людина стає сама собою, стає сміливою, чесною, ладною допомогти іншим?

II лектор. Ось Ганнуса Архипівна уже вчителькою в сільській школі. І отримує від Дмитра лист. І радіє тим кільком словам. І багато читає (зимовими вечорами до неї сходяться сільські жінки прясти і шити, а вона їм читає Шевченка).

І думає багато молода вчителька. І не знаходить відповіді на пекучі питання.

II сцена

Сергій. Ви прочитали роман «Что делать?» М.Чернишевського?

Ганна. Прочитала...

Сергій. Вам щось неясно?

Ганна. Тільки одне: як Віра Павлівна могла кинути хворого чоловіка, котрий стільки зробив для неї, котрий був її першим коханням, і піти до іншого – здорового, молодого?

Сергій. Але ж, Ганнусю, у людини є воля почуттів, є вільний вибір...

Ганна. Чому ми говоримо тільки про права? Хіба в людини немає обов'язків перед іншими? Обов'язок не залишати друга в біді... Бути милосердним...

I лектор. У селі зустріла вчительку Перша світова.

II лектор. І пізнала Ганнуса зраду: Дмитро одружився з іншою, а їй зичив зустріти гарну людину...

Відряду зраненому Ганнусиному серцю давала школа. Діти любили її, часто залишалися і після уроків. Любили і батьки. Ганна Архипівна їх теж учила грамоти, а ще – любові.

Настав час, коли Ганні треба було робити вибір: вийти заміж за Дмитрового друга Сергія Кравченка, який давно любив її вірно і віддано, чи повернутися до Дмитра, в якого померла дружина, полишивши сиротою маленьку Майку. І Ганна вибирає Дмитра, що став її першим і єдиним коханням.

I лектор. Як Ганна не старалася приголубити Майку, Дмитрову доньку, нічого не виходило: чоловікові родичі наставляли дівчинку проти мачухи. А Дмитро, байдужий, очужилій, мовчав. Це вже був інший чоловік, не той, до кого потягнулося в юності Ганнине серце. І коли стало дуже тяжко, молода жінка вирішила піти – до Сергія. І пішла б, якби не Майка, яка кинулася до мачухи і зі слізьми вперше назвала її мамою. Чи була щасливою Ганна?

III сцена

Ганна. А може, щастя завжди з певною, хоч непомітною, та інколи дуже відчутною домішкою отрути? Хто знає...

II лектор. Народила Ганна сина. Однак Юрко з дитинства був хворий: дитину скував параліч. Лікарі радили хворому спокій, постійний позитив. А де взяти той спокій і позитив, коли чоловік постійно замкнутий, роздратований? Ганна розривалася між Майкою, Юрком та школою, між зошитами і домашніми клопатами.

А потім Дмитро трагічно загинув. І залишилася Ганна сама годувальницею і берегинею сім'ї.

I лектор. Її сім'я... Юрко був вередливий, постійно дорікав матері, не хотів жити. Майка прагнула до веселого, безтурботного життя, глузувала з мрійниці і безсрібляниці Ганни Архипівни, повсякчас ранила мачуху злими словами. Ганна Архипівна, як за соломинку, вхопилася за старого вчителя музики Арона Давидовича, який подружився з Юрком, став учити хлопця нотної грамоти, запевняв, що з Юрка виросте великий музикант. І малий каліка потягнувся до скрипки.

II лектор. Спалахнула Велика Вітчизняна війна. Ганна Архипівна не була партизанкою, зв'язковою, підпільницею. Вона просто жила чесно і не розминалася з совістю. Так, вона врятувала життя двом своїм ученицям (жінка пішла до начальника біржі, свого колишнього учня, і, принижуючись перед слизняком, просила про звільнення дівчат). Вчителька дала притулок біженцям, зокрема і євреям, що було особливо небезпечним. Начебто і не було героїзму, але точно – не було й сорому.

Після війни піднімала Ганна свого сина роботою – то учнів пришло, щоб хлопець з ними займався (а насправді відчував свою затребуваність), то запропонує синові самому вчитися в музичній школі (і Юрко таки здобув освіту).

Настав день, коли Ганна Архипівна вийшла на пенсію. І хоча ходили до неї діти, і хоча роботи було повно, однак саме з того часу відчула жінка втому і старість. Занедужала вчителька.

I лектор. Спогади закінчилися. Смерть зазирнула у вічі. Ганна Архипівна знайшла сили, щоб увімкнути радіо, як просив син. І звідти полилися звуки «Колиханки» – цей твір композитор Юрій Яворинський присвятив своїй матері. Ні, він, виявляється, нічого не забув. Він усе запам'ятав: її пісні, її турботу, її недоспані ночі і тривоги, її підтримку і віру в себе, її жертвовність і велику любов. Під ніжний спів синові скрипки Ганна Архипівна тихо відходить у засвіти.

Звучить мелодія колискової.

II лектор. Головна героїня повісті «Любов мужнік». Зорина Оришівська мріяла стати лікарем. Але... рятувала життя незнайомому юнакові, потім затулила собою від смерті коханого і опинилася на операційно-му столі. Каліка...

Сцена

Жінка. І нащо було кидатися під кастет? Життя дається один раз...

Зорина. Якби удар дістався Максимові, то чи мала б я тоді моральне право слухати музику, читати гарну книгу, стрічатися з довірливим дитячим поглядом?

Жінка. Теж мені героїня...

Зорина. Я не героїня. Але по-іншому я не вмію жити...

I лектор. Дівчина пережила зраду (Максим так і не зміг побороти жалощів до Зорини, а вона, яка прагнула любові, уваги, щирості, не хотіла зв'язувати йому руки, бути щоденним докором і тягарем). Прикута до ліжка на довгі роки, дівчина не замикається в собі, не задрить, не плаче, навпаки, вона не тільки сама вчиться, а й допомагає безкорисно іншим, багато працює, стає скульптором. Дівчина хоче прожити життя повнокровно, не проїхати в машині повз людей, а йти поруч з ними, бути їм потрібною.

Доля посилає Зорині тих, хто вірить у неї, в її таланти, її силу. Серед них поет, перекладач, філософ Андрій Васильович Тенівський (прототипом його став перекладач і поет Борис Тен).

Її роботами зацікавився відомий на всю країну скульптор Семен Семенович Литак.

1 читець. *«Семен Семенович дістав kota в чоботях, відьму, що визирала з хижки на курячих ніжках, Мефістофеля з примруженими очима, базарну перекупку. Скільки фігурок, стільки й думок, почувань, споминів. Оцю стареньку, що розповідає казки, вона ліпила з бабусі, яка приходила до них та все розповідала про Іллю-пророка й солдата, який, тікаючи від собак, забіг до церкви. А це ось молода замислена жінка. В неї гострий погляд розумних запалих очей, тонка, ледь помітна усмішка торкнулась стулених губ; спрацьовані, жилаві руки. Семена Семеновича зацікавили скульптури сірого вовка, лисички-сестрички, синиці в кумедному очіпку. Він не міг надивитися на відьму на помелі, на кумась, що сваряться, на ескізи до «Котячої ради».*

II лектор. Саме Литак високо поцінував перші спроби Зоринки. Слова майстра-професіонала підбадьорили дівчину.

Зоринка не зупинялася на досягнутому.

2 читець. *«Уже бралася не тільки за гіпс, але й за дерево. Шефи виготовали цілий набір різців різного розміру. Так хотілося швидше розпочати різьбити, але розуміла, що важко доведеться працювати не зовсім джумми руками. Її нестримно тягнуло братися саме за нелегке, подолати не лише фізичні труднощі. Узяла незвичний для руки металевий різець, і вперше занесла його над деревом. Налягла. Затрудило руку, але не випустила. Утримала. Налягла ще раз і потягла донизу, залишивши на шматкові з груші помітний слід. Отже, почалося».*

I лектор. Зоринчині роботи виставляються, дістають визнання.

До красуні Зорини приходять справжнє кохання. Вона пізнала щастя бути з тим, хто не побоявся щоденно бути мужнім і допомагав дівчині перемагати недугу. Однак щастя тривало недовго: гине під колесами машини лікар Микола Степанович Силантьєв, який покохав мужню дівчину, був з нею поряд у неймовірно важкі часи, навчив її заново ходити.

Тамара Бабийчук. Вечер памяти «Сильная духом». Посвящается 90-летию со дня рождения Зои Милашевской
Автор предлагает сценарий литературного мероприятия, посвященного сильной женщине, которая, побеждая на протяжении 70 лет неизлечимую болезнь, стала писательницей, произведения которой имеют гуманистическое направление.

Ключевые слова: Зоя Милашевская, сила воли, смысл жизни, любовь к человеку.

Babiychuk T.V. Commemoration meeting «A woman of spirit» devoted to the 90th anniversary of Zoya Mylashevskas's day of birth

The author offers the scenario of the extra-curriculum literary activity which is devoted to the woman of spirit Zoya Mylashevskas. She became a writer overcoming her incurable illness during 70 years. Her works are characterized by humanistic aspiration.

Keywords: Zoya Mylashevskas, will-power, sense of life, love to a human

II лектор. Друга операція дає Зорині надію на одужання. Але до повного зцілення дорога така довга і виснажлива!

Читаючи повість, напружено слідкуєш за сюжетом (на сторінках – цікаві розповіді про друзів Зорини Оришівської, їхні думки, мрії, працю, боротьбу, становлення). Гордишся героїнею – мужньою, наполегливою, доброю, розумною дівчиною, яка не зламалася, а вирішила боротися і перемогла.

Вражає висока порядність Зорини.

Борис Тен так відгукнувся про твір: *«Повість хвилює, вчить внутрішньої мужності й людяності, в ній змальовані постаті звичайних наших сучасників, що надовго запам'ятаються читачеві».*

Ведуча II. Про Зою Милашевську писали журналісти Василь Домчин («Повість про мужніх»), Валерій Латинін («З племені Корчагіних»), Марія Сидоренко («З династії Островських»), Ольга Протасевич. Їхні публікації – на сторінках місцевої і обласної преси.

Ведуча I. Особливо хвилюючі спогади публікує племінниця Зої Милашевської Валентина Медведева.

Ведуча II. Валентина Василівна – наша гостя.

Ведуча I. Їй слово.

Виступ В. Медведевої. Відповіді на питання.

Ведуча II. Спасибі усім учасникам і гостям нашого вечора, присвяченого мужній бердичівлянці, письменниці Зої Милашевській, 90-й день народження якої – 11 березня 2014 року.

Ведучі запрошують присутніх поділитися враженнями від вечора. Подаємо фрагменти кількох виступів.

Такі заходи нам, соціальним педагогам, дуже потрібні, адже в майбутньому ми теж працюватимемо з людьми з функціональними обмеженнями.

Ми, молоді, отримали яскравий приклад того, що кожна людина, навіть перебуваючи в нестерпних умовах, повинна себе зреалізувати. А ми, соціальні педагоги, покликані допомогти таким людям.

Я відкрила для себе повісті Зої Милашевської, про які ніколи не чула.

Жаль, що в бібліотеках її твори важко знайти. А сучасні видавництва ними не зацікавилися.

Я прочитала повісті Зої Милашевської і довго залишалася під враженнями від прочитаного. Рекомендую ці твори своїм друзям. А ще – людям з функціональними обмеженнями.

Твори Зої Милашевської автобіографічні. Але коли в її героїнь наприкінці повістей з'являється надія – стати здоровими, то в самої авторки такої надії, на жаль, не було. Ви тільки подумайте: сама навіки прикута до ліжка, письменниця дарує героїням щастя – ходити по землі. Це ж як треба любити людей, щоб спромогтися на такий кінець!

На пам'ять про Зою Милашевську присутні отримали її невеликий фотопортрет, виконаний юною художницею, студенткою коледжу Галиною (Еммою) Савенко.